

Stadsgård och själagård

Medeltida stenhus i Västerås

Kompletterande förundersökning och arkeologisk undersökning

Fornlämning Västerås 232:1, stadslager
Kvarteret Hagbard
Västerås domkyrkoförsamling
Västerås kommun
Västmanlands län
Västmanland

Jonas Ros

Stadsgård och sjölagård

Medeltida stenhus i Västerås

Kompletterande förundersökning och arkeologisk undersökning

Fornlämning Västerås 232:1, stadslager

Kvarteret Hagbard

Västerås domkyrkoförsamling

Västerås kommun

Västmanlands län

Västmanland

Jonas Ros

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2019

Samtliga foton av Jonas Ros om inget annat anges.

Omslag: Två av de senmedeltida husen, hus 1 och 2, som undersöktes i kvarteret Hagbard.
Källaren, hus 2, ses i förgrunden och bakom denna ses ett trapphus, hus 1. Foto från sydväst.

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954.

ISBN 978-91-7453-742-0

Tryck: JustNu, Västerås 2019

Innehåll

Populärvetenskaplig sammanfattning	4
Sammanfattning	11
Inledning	12
Topografi och fornlämningsmiljö	12
Den medeltida staden	12
Tidigare arkeologiska undersökningar	13
Målsättning	17
Den kompletterande förundersökningen	17
Den arkeologiska undersökningen	17
Metod och genomförande	18
Den kompletterande förundersökningen	18
Den arkeologiska undersökningen	19
Dokumentation, analyser och metalledetektering	20
Förmedling	20
Rapportens disposition	20
Undersökningsresultat	23
Fas 1	25
Fas 2	39
Fynd	42
¹⁴ C-analys	46
Bränder i området	47
Tolkningar	48
Fas 1 och tolkningar av hus 1–3	48
Fas 2 och tolkningar av hus 4–5	50
Datering av faserna	50
Kartor och avbildningar	51
Vetenskaplig fördjupning	53
Gårdens ägare och användning under fas 1 och 2	53
Påträffades fynd som kan kopplas till kaniken och själakoret?	64
Kulturlagertillväxten	64
Kaniker, deras residens och arbetsuppgifter	67
Själakor och deras funktioner	69
Själagårdar och själagården i Västerås	71
Utvärdering	74
Den kompletterande förundersökningen	74
Den arkeologiska undersökningen	74
Vetenskaplig fördjupning	75
Referenser	77
Otryckta källor och internet	77
Mejl	77
Litteratur	78
Tekniska och administrativa uppgifter	83
Bilagor	85
Bilaga 1. Fyndtabell FU	86
Bilaga 2. Fyndtabell AU	87
Bilaga 3. ¹⁴ C-analys	88
Bilaga 4. Konserveringsrapport FU	89
Bilaga 5. Konserveringsrapport AU	91
Bilaga 6. Informationsskyltar	93
Bilaga 7. Undersökningsredovisning AU	96
Bilaga 8. 3D-modell över hus 1	98
Bilaga 9. 3D-modell över hus 2	99

Populärvetenskaplig sammanfattning

År 2016 gjorde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en arkeologisk undersökning i kvarteret Hagbard i Västerås med anledning av att Västerås stift byggde ett nytt stiftskansli. Undersökningsplatsen låg mellan Västra Kyrkogatan och Svartån. Delar av en gård undersöktes och där framkom lämningar av totalt fem hus.

Gården under 1300-talet till 1600-talets början

Bebyggelsen som undersöktes indelas i två bebyggelsefaser. Den äldsta fasen dateras alltifrån någon gång mellan 1300–1370 till cirka 1632–1654 e.Kr. Närmast Västra Kyrkogatan hittade vi ett välbevarat trapphus i sten. Husets väggar var bevarade till en höjd av 2,1 meter. Intill trapphuset framkom rester av ett annat hus. Genom trapphuset kunde man gå ner genom en passage till ett stenhus som haft funktion som källare. Golvet i källaren var stenlagt. Något som gör undersökningen unik är att det finns skriftliga källor som visar vilka som har ägt gården och husen under flera århundraden.

Den förste kände ägaren var Klas Djäkn och han var mästerman på Kopparberget, det vill säga Falu koppargruva 1395–1401. En mästerman var en person som skötte en hytta. Näste ägare var Jösse Finnsson och han var fogde i Västerås län 1391–1413 och hövitsman vid Västerås slott till år 1413. Senare blev han fogde på Kopparberget och i Dalarna. I den undersökta källaren har det sannolikt förvarats järn, koppar, mat och dryck. Västerås var en viktig utskeppningshamn för järn från Bergslagen och koppar från Falu koppargruva. Metaller transporterades på isen längs med Svartån på vintern, lagrades i Västerås och lastades i båtar på våren innan de skickades till Stockholm och till andra länder.

Därefter ägdes gården av Finnssons son Finn Jönsson som var kanik vid Västerås domkyrka. En kanik var en medlem av domkapitlet i domkyrkan där de skötte gudstjänsten. Kanikerna bildade även biskopens råd och bistod vid stiftets styrelse. Vid biskopens

I förgrunden ses källaren som sannolikt använts för förvaring av koppar och järn. Bakom källaren ses trapphuset med en trappa som ledde från nivån vid gatan och ner till källaren. Husen uppfördes under 1300-talet. Under 1600-talet täcktes husen över med jord och lera.

Planritning över de medeltida husen. Här ses trapphuset med stentrappan, källaren och rester av ett annat hus. Svartån ligger till vänster om husen och Västra Kyrkogatan, på högre nivå, till höger om husen.

död förvaldade domkapitlet stiftet och bevarade biskopsämbetets egendomar. De valde även biskop. Kanikerna levde på prebenden (kosthåll) som vanligtvis var donationer av mark. Kanikerna bodde ofta i stenhus intill domkyrkorna. Jönsson sålde den undersökta gården till sjalakoret/sjalakapellet och en själpräst vid domkyrkan 1429. Sjalakoret köpte gården för 1 *löst* järn – ett mått som motsvarar 1 632 kg järn. Många gav donationer i form av jord och pengar till sjalakapellet och i gengäld läste prästerna mässor vid altaret för donatorn och dennes anhörigas själar som man trodde hamnade i skärselden efter döden. Man trodde att själarnas tid i skärselden skulle bli kortare då. Enligt katolsk tro hamnade vissa själar i helvetet, men de flestas själar plågades och renades från synder en tid efter döden i skärselden och därefter kom de till himmelriket.

Den medeltida gården har sträckt sig längre moit nordväst utanför det undersökta området och cirka 20% av tomten undersöktes. Det är troligt att gården förutom att vara boställe till sjalakorets präster också hade funktion som själagård – en social inrättning knuten till sjalakoret vid domkyrkan. I sjalakoret delades allmosor, det vill säga gåvor, ut till de fattiga. I de skriftliga källorna omnämns en själagård i Västerås 1449 och år 1539 var den öde. Troligtvis brann gården 1527. På själagården kan fattiga ha fått äta mat vid speciella tillfällen och några gamla och sjuka kan ha fått bo där. Byggnader med sådana funktioner kan ha funnits på tomten nordväst om undersökningsområdet. Gården beslagtogs av staten efter 1527. Näste ägare av gården var adelsmannen Måns Axelsson Roos af Hjelsäter och han sålde gården till Clas Depken d.ä. 1620. Adelsmän var personer som hade speciella privilegier och de var ofta befriade från att betala skatt.

Rökning och renhållning

Bland fynden märks tre mynt – två från 1600-talet och ett från 1535–1540 utgivet av Gustav Vasa. Vidare några skärvor vardagskeramik som dateras till 1600-talet samt delar av kritpipor, alltså pipor gjorda av vitbrännande lera. Under 1600-talet var det många som rökte. Tobaken ansågs vara en medicin som man trodde var nyttig och som skyddade mot sjukdomar. På apoteken fanns det speciella rökrum.

Det påträffades endast ett mindre antal lager i och utanför de undersökta stenhusen. Detta skiljer sig mot vanliga gårdar i Västerås under medeltiden, som ju var trähus. På sådana tomter bildades lager som kan vara mer än en meter tjocka och de brukar innehålla bebyggelserester, förmultnat organiskt material, tappade och kastade föremål och

Innan undersökningen påbörjades fanns en kraftig mur inom undersökningsområdet. Det visade sig att muren utgjort en västrvägg till ett av husen som dateras till 1700-talet. Bakom muren påträffades trappan som ses på bilden till höger.

Arkeologen Jonas Ros i trappan som ledde från källaren upp till marknivån vid nuvarande Västra Kyrkogatan. Foto Jesper Forsell.

Två kraftiga aspar togs bort. Ett av träden växte på ett av husen och antalet årsringar visar att trädet började växa cirka 1720 – då hade alltså huset lagts öde.

Aspen hade kraftiga rötter och två grävmaskiner och en lastbil användes för att ta bort den. Till höger ses grävmaskinen som användes då jorden schaktades bort.

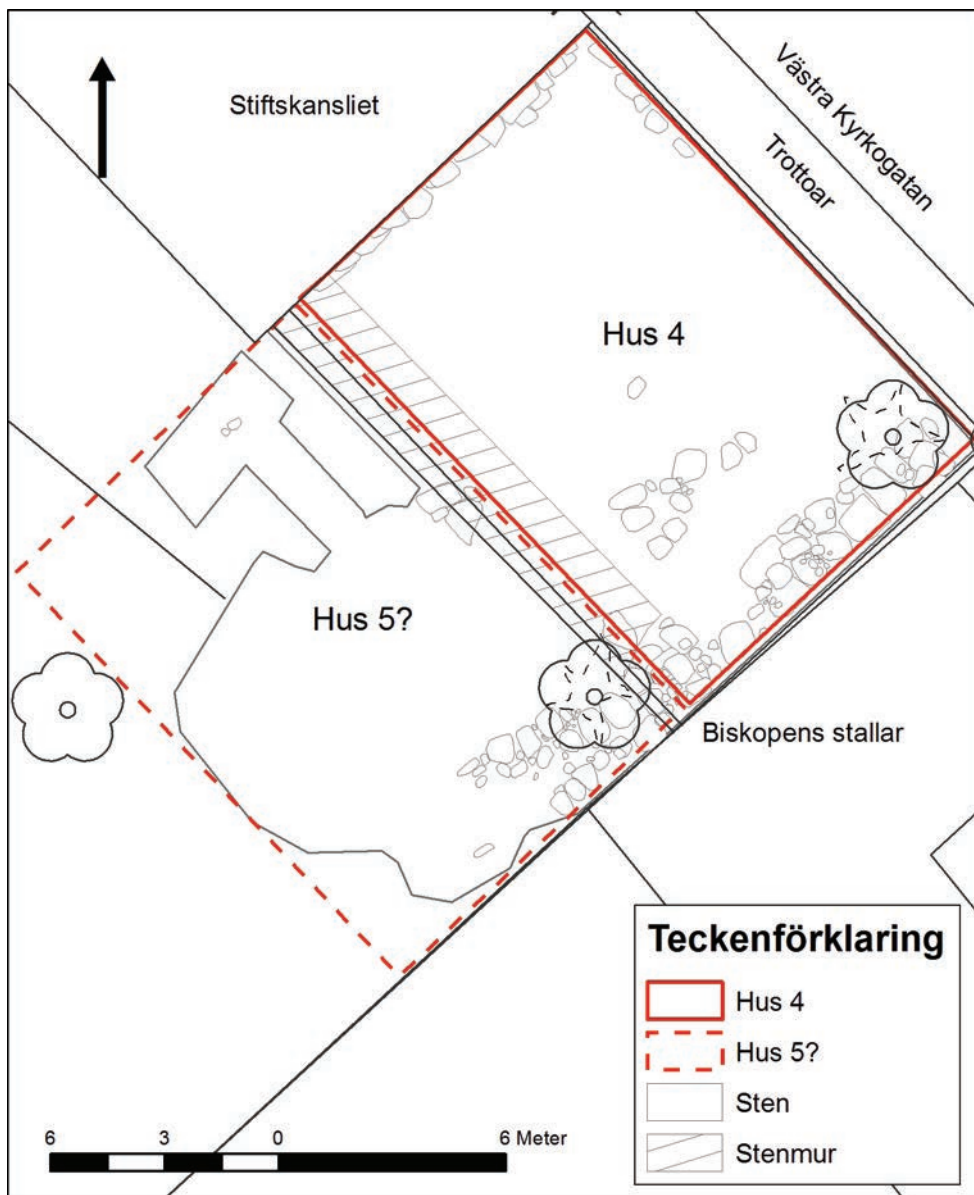
hantverksavfall. Förklaringen till att det endast påträffades enstaka ytor med bevarade kulturlager här var att stora delar var bortgrävda i samband med sentida markarbeten. Sannolikt höll man rent i stenhusen och avfall kan ha dumpats i den närliggande Svartån. De som tillhörde de högre sociala skikten tyckte nog att det var fint att bo i stenhus och hålla rent.

Gården under 1600–1700-talen

De medeltida stenhusen täcktes över med jord och lera. Troligtvis var det Clas Depken d.ä. som köpte gården 1620 som lät göra det. Därefter uppfördes ett stort hus på tomten. Denna bebyggelse dateras från cirka 1632–1654 till cirka 1720. Depken ägde flera gårdar och handlade med koppar och antagligen använde han husen som bostadshus och förvarade koppar och andra varor i dem. Därefter ägdes gården av Simon Benedicti Arbogensis, kyrkoherde vid Storkyrkoförsamlingen i Stockholm. Simons hustru Christina var dotter till Västerås-biskopen Johannes Rudbeckius och efter hennes död 1699 tycks gården ha lagts öde. Under medeltiden ägdes nästan alla gårdar runt domkyrkan av kyrkan, men undersökningen visar att det inte bara var kyrkliga ämbetsmän som bodde i närheten av domkyrkan. Nu är tomten bebyggd med det nya Stiftskansliet.

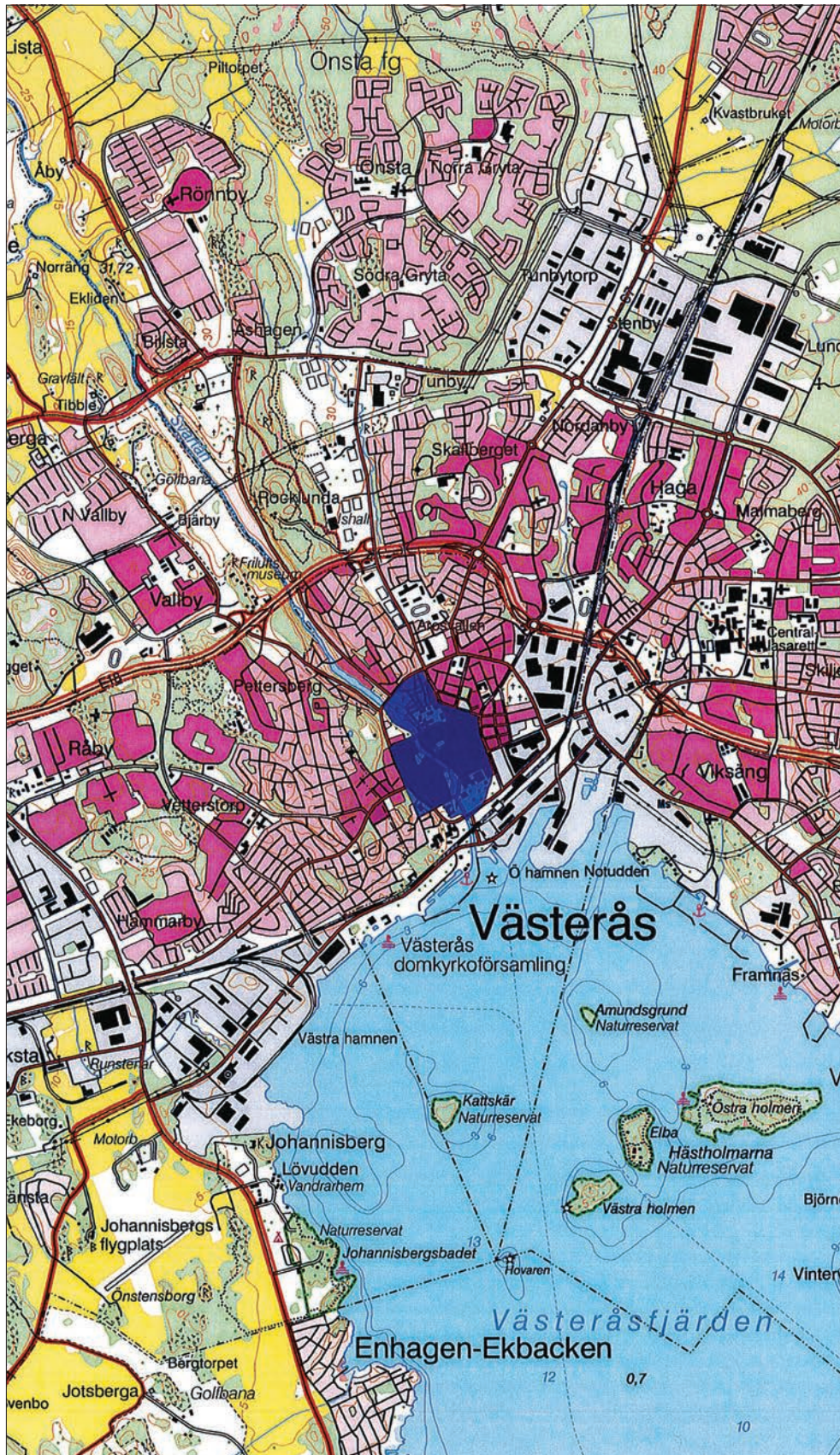
Då trapphuset raserades på 1600-talet så hamnade flera olika fynd från den tiden i husen. På bilden ses vardagskeramik, så kallat yngre rödgods, med käriformen fat och delar av kritpipor. Förr trodde att det var nyttigt att röka. Foto Åke Paulsson.

Planritning över hus 4. Antagligen fanns det ytterligare ett hus intill (hus 5). Bebyggelsen dateras från cirka 1632–1654 till cirka 1720. Skala 1:200.

Stadsgård och sjölagård

Medeltida stenhus i Västerås

Figur 1. Västerås stad, fornlämning 232:1, markerad. Utdrag ur digitala Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) gjorde under 2016 en kompletterande arkeologisk förundersökning och en arkeologisk undersökning (slutundersökning) i kvarteret Hagbard i Västerås med anledning av att Västerås stift byggde ett nytt stiftskansli.

Delar av en tomt undersöktes och där framkom bebyggelse som indelades i två bebyggelsefaser. Genom ¹⁴C-dateringar och mynt kan den äldsta fasen, fas 1, dateras alltifrån någon gång mellan 1300–1370 e.Kr. till cirka 1632–1654. Två medeltida stenhus undersöktes – det ena hade funktion som trapphus och det andra var en källare. Genom trapphuset var det möjligt att komma från nivån vid gatan, nuvarande Västra Kyrkogatan, och ner till den lägre belägna källaren invid Svartån. Vidare framkom rester av ett tredje hus.

Fas 2 dateras från cirka 1632–1654 till cirka 1720. Invid nuvarande Västra Kyrkogatan framkom grundstenar till en stor byggnad. På tomten innanför denna bedöms det ha funnits ytterligare en byggnad på samma nivå.

Undersökningen är speciell eftersom det finns skriftliga källor som kan visa vilka som har ägt gården under flera århundraden. Gården ägdes av personer med stor ekonomisk och social status. Den förste kände ägaren av gården var Klas Djäkn och han var mästerman på Kopparberget, det vill säga Falu koppargruva (1395–1401). Näste ägare var Jösse Finnsson och han var fogde vid Västerås län (1391–1413) och hövitsman vid Västerås slott till 1413. Senare var han fogde på Kopparberget och i Dalarna (1393). Den undersökta källaren kan bland annat ha använts till förvaring av järn, koppar, mat och dryck. Därefter ägdes gården av Finn Jönsson som var kanik vid Västerås domkyrka. Jönsson sålde gården till själakoret och en präst vid domkyrkan (1429). Det är troligt att gården, förutom att vara boställe till präster, också hade funktion som själägård, det vill säga en social inrättning knuten till själakoret vid domkyrkan.

Gården drogs in vid reformationen efter 1527. Näste ägare av gården var adelsmannen Måns Axelsson Roos af Hjelsäter som sålde den till Clas Depken d.ä. 1620. Den sistnämnde var kopparbergsman och bedrev omfattande handel med koppar. Troligtvis var det Depken som uppförde husen under fas 2. Därefter ägdes gården av Simon Benedicti Arbogensis som blev kyrkoherde vid Storkyrkoförsamlingen i Stockholm (1648). Hans hustru Christina var dotter till Västerås biskopen Johannes Rudbeckius och efter hennes död 1699 tycks gården ha lagts öde.

Inledning

Under hösten 2016 gjorde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) två undersökningar i kvarteret Hagbard i Västerås (figur 2). Det var dels en arkeologisk undersökning av ett stenhus som låg inne på tomten – delar av det stenhuset påträffades vid en förundersökning 2013 (Ros 2014a), dels gjordes en utvidgad kompletterande arkeologisk förundersökning invid Västra Kyrkogatan av en yta intill den som förundersöktes 2013. De lämningar som framkom frilades i sin helhet och undersöktes. Båda undersökningarna, den kompletterande förundersökningen samt den arkeologiska undersökningen, redovisas i denna rapport. Utgrävningarna gjordes med anledning av att Västerås stift uppförde ett nytt stiftskansli på platsen.

Undersökningarna genomfördes av Jonas Ros. Det mesta av dokumentationen gjordes genom manuell handritning i skala 1:20. Maud Emanuelsson deltog och mätte in, med hjälp av GPS, vissa av de stenar som dokumenterades. I samband med rapportarbetet digitaliserades handritningarna. Oskar Spjuth medverkade och gjorde en 3D-modell av de framkomna huslämningarna. Rapporten har sammanställts av Jonas Ros.

Topografi och fornlämningsmiljö

Den medeltida staden

Den medeltida staden Västerås har i Fornminnesregistret (FMIS) beteckningen Västerås 232:1. Fornlämningen omfattar ett cirka 1 000 × 700 meter stort område med kulturlager (figur 1). Den äldsta kartan över Västerås är från 1688 (figur 3). Flera mindre arkeologiska undersökningar har gjorts i Slottsgatan och Stadsparken på den västra sidan av Svartån och då dokumenterades kulturlager i sektion. I samband med undersökningar i Stadsparken gjordes flera ¹⁴C-dateringar som visar på dateringar till före 1000 e.Kr. Där framkom flera på varandra överlagrande golv, som tolkats visa att det var bebyggelse på platsen alltifrån den äldsta tiden före år 1000. Bland fynden märks en kam från 1000-talet (Alström 2014; Ros 2015). Men endast mindre ytor har undersökts och vi vet inte med säkerhet om Västerås var en stad redan före år 1000.

I Florenslistan från 1120-talet omnämns *Arosa* som biskopssäte. Med *Aros* avses Västerås. Florenslistan är en förteckning som sannolikt ursprungligen upprättats omkring 1103 (Palmqvist 1961:51; Dahlbäck 1993:135ff). År 1164 omnämns Västerås som biskopsort (SDHK 202; Gustafsson & Redin 1977:8). Den äldsta skepnaden av domkyrkan i tegel uppfördes sannolikt omkring 1200-talets mitt.

Under medeltiden fanns det två sockenkyrkor i Västerås – S:t Ilian/S:t Egidii och S:t Nicolai. I kvarteret Johannes, på den östra sidan av Svartån, har det undersökts tidigkristna gravar och sannolikt har där också funnits en kyrka (Kumlien 1971; Gustafsson & Redin 1977; Annuswer m.fl. 1990; Ros 2015a). Den äldsta daterade graven har ¹⁴C-daterats till perioden 960–1160 e.Kr. (kal. 2 sigma) (Spjuth 2018). Det är troligt att begravningsplatsen togs i bruk redan under vikingatiden.

Tidigare arkeologiska undersökningar

Undersökningar i närområdet

Under 2006 genomfördes en relativt stor arkeologisk undersökning vid Rudbeckianska gymnasiet strax norr om domkyrkan (figur 2). På platsen framkom välbevarade kulturlager, hus, gator med mera. Lämningarna dateras från 1300- till 1800-tal. Genom skriftliga källor kan det beläggas att tomten under perioden från 1620 fram till 1751 har bebotts av sysslomannen och ägts av kyrkan. Men det är troligt att ägandet och nyttjandet har en hög ålder (Bergqvist & Bäck 2009). Vid en arkeologisk förundersökning i Västra Kyrkogatan mellan kvarteret Jarl och Gamla kyrkogården framkom kulturlager som bedöms vara förhistoriska och en del av en hägnad som kan vara medeltida (Bergquist u.å.).

I kvarteret Proban har det gjorts en arkeologisk undersökning och där framkom kulturlager och bebyggelselämningar från tidig medeltid och fram till och med 1700-tal och senare. I äldsta skedet fanns en härd med datering till folkvandringstid eller vendeltid (Carlsson 1996). Dateringen kan indikera att bebyggelse fanns i området långt innan Västerås blev en stad.

Under medeltiden var delar av området för nuvarande Biskopsgatan kyrkogård. På 1688 och 1751 års stadskartor återfinns Biskopsgatan mellan Svartån och Västra Kyrkogårdsgatan. År 1941 förlängdes Biskopsgatan österut från Västra Kyrkogatan. Östra Kyrkogatan finns på 1688 års karta och benämns Östra Lång-Gatan (Gustavsson 1981:37f, 175; Olsson 1985b, fig. 16).

På den södra sidan av domkyrkan har det gjorts en schaktningskontroll varvid ett antal människoben i omrörda fyllnadsmassor framkom (Kjellberg 2005). Längre västerut i Biskopsgatan har gravar dokumenterats i Västra Kyrkogatan, söder om Biskopsgatan har delar av domkyrkans kyrkogårdsmur undersökts och söderut längs Västra Kyrkogatan framkom bebyggelselämningar som bedöms vara medeltida (Ros 1995). Biskopskyrkans södra kyrkogårdsmur låg alltså söder om nuvarande Biskopsgatan.

År 2016 och 2017 gjordes två arkeologiska undersökningar i Skolgatan och i angränsande gator. Kulturlager och stenlagda gatubeläggningar framkom på flera ställen i Skolgatan och Västra Kyrkogatan. I Skolgatan framkom även flera bebyggelselämningar, bland annat ett stenhus (Ros & Spjuth, manus).

Under 2017 och 2018 gjordes arkeologiska undersökningar på Domkyrkoplan och på sidorna av domkyrkan och inne i domkyrkan. På kyrkogården framkom stenlagda ytor och gravar. Inne i domkyrkan undersöktes delar av ett tidigare okänt medeltida kapell och gravar. Vidare togs schakt upp inne på Konsistoriehusets gård och där framkom stolphål och kulturlager (Ros, manus).

Domkyrkoområdet med bebyggelse och ö

I området kring domkyrkan finns de flesta kvarstående medeltida byggnaderna i Västerås (Gustafsson & Redin 1977). Sydväst om undersökningsområdet, ute i Svartån, finns en holme. *Wadhirsholm*, det vill säga Vädersholme, var sannolikt en benämning på ön (Kumlien 1971:584; Ros 2014a och där anf. litt.). Det finns onaturligt mycket sten på holmen och på den västra sidan av Svartån finns en stenskonung som eventuellt kan sättas i samband med holmen. Vi vet inte vad holmen representerar – frågan kan ställas om den eventuellt utgjort fundament till en okänd bro eller en konstruktion som använts vid båttransport över ån. I samband med ett besök på ön kunde Jonas Ros konstatera att den är förstärkt med stenar runt om. Där finns en cirka 7 × 8 meter stor yta som är avgränsad av vad som uppfattas som stenrader. Det är troligt att det har funnits minst ett hus på ön.

Undersökningar i kvarteret Hagbard och topografi

I kvarteret Hagbard har ett antal provborrningar gjorts och det kunde då iakttas terrasseringsringar i området, vilket visar att topografin ursprungligen har varit avsevärt flackare i den norra delen av undersökningsområdet (Syse 1995).

Det har gjorts en mindre undersökning i kvarteret Hagbard sydväst om undersökningsområdet. Då tillvaratogs ett ben som ¹⁴C-daterades till 1260–1390 e.Kr. (kal. 2 sigma) (Alström 2012).

Undersökningsområdet var beläget norr och nordväst om Biskopsgården (figur 2–3). I sin nuvarande utformning är Biskopsgården inte äldre än 1500-tal, men dess källare är av medeltida ursprung. Biskopsgården finns med på den äldsta kartan över Västerås från 1688. Gården, med belägg från 1400-talet, har traditionellt inrymt bostaden för biskopen (Gustafsson & Redin 1977 och där anf. litt.). Före 1388 bodde biskopen på en gård öster om den gamla infartsvägen norr om domkyrkan (Kumlien 1971:175, 378f; Olsson 1985a:83). Den äldre biskopsgården låg på platsen där nuvarande Rudbeckianska skolan ligger. Om vi tänker oss en förlängning av Djäknegatan och Rektorsgatan in på Rudbeckianska skolgården så låg biskopsgården där.

Kvarteret Hagbard är beläget intill den västra sidan av Västra Kyrkogatan. Västra Kyrkogatan har haft olika namn. På 1688 års karta benämndes den Stora Kyrkogatan. På 1751 års karta och 1878 och 1879 års stadsplaner hade den namnet Wester Långgatan. På kartan från 1854 benämns den Stora Kyrkogatan. På 1902 och 1915 års stadsplaner hette den Kyrkogatan (Gustavsson 1981:171). Den nuvarande gatan ligger topografiskt drygt tre meter högre i jämförelse med den nuvarande marknivån inne i kvarteret. Norr om förundersökningsområdet finns en befintlig byggnad, Stiftskansliet, som uppfördes under mitten av 1800-talet (Ehlton & Manbo 2012). Söder om undersökningsområdet finns en byggnad benämnd Biskopens stallar.

Förundersökningen 2013

År 2013 gjorde Stiftelsen Kulturmiljövård en arkeologisk förundersökning i kvarteret Hagbard med anledning av att en parkeringsplats skulle anläggas och att en ny kanslibyggnad skulle uppföras. Då togs sex sökschakt upp och tre mindre schakt för plantering av träd. Intill Svartån fanns upp till 2,5 meter tjocka påförda lager med jord, tegel och lera. Massorna har påförts i syfte att höja marknivån så att inte Svartån skulle svämma över området, ett annat syfte var att skapa en jämn markyta. Terrasskanter framkom i schakten. Flera av schaktens botten fylldes med vatten. I vad som bedöms ha varit åns strandkant påträffades keramik av typen yngre rödgods, bland annat med pipleredekor, som dateras till från 1600–1700-tal. Där påträffades också ett stekfat med rörskafthandtag som dateras till 1500–1600-tal. I två av schakten framkom huslämningar som dateras till 1700–1800-tal. Delar av ett medeltida stenhus undersöktes. Huset var nedgrävt i leran och bedömdes vara en källare som sannolikt också har haft en övervåning. Huset hade ett stenlagt golv och under detta påträffades matavfall i form av ett ben från en ko. Benet ¹⁴C-daterades till 1300–1420 e.Kr. (kal. 2 sigma). År 2016 undersöktes det medeltida stenhus som påträffades 2013. Sydväst om undersökningsområdet finns en stenmur i gräsmattan som representerar en tomtgräns som finns på 1688 års karta. Sannolikt har tomtgränsen sitt ursprung från medeltiden (Ros 2014a).

Figur 2. Västerås stad med nuvarande kvartersindelning. Undersökningsplatsens läge i kvarteret Hagbard är markerat med en röd ring. Efter Gustafsson & Redin 1977.

Figur 3. Den äldsta kartan över Västerås från 1688. Biskopsgården har formen av ett U och ligger väster om domkyrkan. Undersökningsplatsens läge är markerat med en röd ring.

Målsättning

Den kompletterande förundersökningen

I enlighet med Länsstyrelsens kravspecifikation var den kompletterande förundersökningens syfte att ge Länsstyrelsen ett beslutsunderlag inför prövning om tillstånd till ingrepp i fornlämningen. Resultaten skulle också kunna användas i företagarens planering och av undersökaren för att bedöma omfattningen av en arkeologisk undersökning. Målgrupper för den kompletterande förundersökningen var främst Länsstyrelsen och företagaren.

Det var stora topografiska skillnader i området. Förundersökningsområdet var beläget under en hög terrass vars övre del låg i höjd med och omedelbart väster om Västra Kyrkogatan. En drygt tre meter hög stenmur avgränsade terrassen mot väster.

Den kompletterande förundersökningen skulle klargöra följande:

- Fornlämningens utbredning och omfattning under stenterrassen.
- Fornlämningens karaktär, sammansättning och komplexitet.
- Förekomst av anläggningar – utbredning, bedömning av typer och antal.
- Förekomst av kulturlager – utbredning, tjocklek och innehåll.
- Bedömning av fyndförekomst – mängd, bevarandegrad och karaktär.
- Preliminär datering.
- Preliminär tolkning av fornlämningen.
- Bedömning av fornlämningens bevarandegrad.
- Bedömning av fornlämningens kunskapsvärde.

Den kompletterande förundersökningen skulle utföras med rimlig ambitionsnivå eftersom det fanns god kunskap om fornlämningen från tidigare förundersökning. Detta innebar att:

- När arbetet med att ta bort stenterrassen och spontning påbörjades skulle arkeolog vid KM informeras.
- Arkeologen skulle följa och dokumentera arbetet.
- Eventuella sentida husgrunder skulle dokumenteras översiktligt (inmätning, foto, kort beskrivning och insamling av daterande fynd).
- Schaktningen av de undre lagren skulle följas av arkeolog.
- Ytan skulle banas av eftersom den var av begränsad omfattning (om det inte var uppenbart att kulturlagren redan var bortgrävda).
- Samtliga anläggningar skulle dokumenteras i plan.
- En tillräckligt stor andel av kulturlagren skulle grävas för att fastställa innehåll och tjocklek.

Den arkeologiska undersökningen

Området för den arkeologiska undersökningen gränsade till och låg sydväst om det kompletterande förundersökningsområdet. I enlighet med Länsstyrelsens kravspecifikation var undersökningens övergripande syfte att dokumentera fornlämningen, ta tillvara fornyfynd, rapportera och förmedla resultaten för att skapa kunskap med relevans för myndigheter, forskning och allmänhet. Undersökningens viktigaste målgrupper var forskningen och allmänheten.

Området var under medeltiden präglad av domkyrkan och bebyggelsen knuten till denna. Undersökningen kunde tillföra kunskap om sociala och ekonomiska förhållanden samt

bebyggelsestrukturen i en miljö präglad av den senmedeltida kyrkan. Undersökningen skulle inriktas på att besvara frågeställningar kring dessa aspekter.

Undersökningen skulle utföras med hög ambitionsnivå vilket innebar att:

- Hela stengrunden och angränsande lager skulle undersökas, men endast fram till tomtgränsen på den sydöstra sidan av undersökningsområdet.
- Sökschakt skulle grävas norr om grunden för att fastställa om anläggningar eller kulturlager förekom där.
- Prioriteringar kunde göras i fält i samråd med Länsstyrelsen.

Med utgångspunkt från undersökningens syfte, inriktning och ambitionsnivå ställdes det upp flera vetenskapliga frågeställningar – dessa redovisas i sin helhet i kapitlet ”Utvärdering – den arkeologiska undersökningen”, i slutet av rapporten.

Inom ramen för rapportarbetet gjordes en vetenskaplig fördjupning och en populärvetenskaplig sammanfattning i enlighet med undersökningsplanen.

Metod och genomförande

Den kompletterande förundersökningen

Det kompletterande förundersökningsområdet omfattade ytan närmast Västra Kyrkogatan (figur 4–6). Den 22 och 29 juni 2016 hölls möten om arbetets genomförande som skrevs ner i undersökningsplanen. Inledningsvis sågades ett stort träd, en asp, bort (figur 19). Därefter plockades stenmuren (figur 37), som var drygt tre meter hög, bort och delar av massorna i terrassen började schaktas bort. Arkeolog var då inte närvarande. Därefter deltog arkeolog i den fortsatta schaktningen och ytan frilades och anläggningar frilades med hjälp av grävmaskin och genom handgrävning. Det var mycket stora volymer jord som hade påförts.

I norr fanns Stiftskansliet och i söder fanns Biskopens stallar. Området säkrades genom att markytan släntades från den högre liggande Västra Kyrkogatan i västlig riktning ner mot undersökningsområdet. Det släntades även från Biskopens stallar i nordlig riktning ner mot undersökningsområdet, för att muren tillhörande väggen i Biskopens stallar inte skulle rasa.

Strax under den befintliga marknivån vid gatan framkom stora syllstenar tillhörande ett hus från 1600–1700-tal. Lämningarna tillhörande detta hus dokumenterades och togs bort. Under dessa stenar var det mycket stora volymer massor i form av lera och jord som hade påförts. En senmedeltida stenbyggnad med en trappa och några andra anläggningar framkom. Norr och söder om den medeltida stenbyggnaden fanns befintlig bebyggelse och stuprör ledde ner i undersökningsområdet. Omedelbart öster om den medeltida stenbyggnaden fanns inga kulturlager och därför grävdes det ner på den östra och norra sidan om stenhuset för att leda bort eventuellt regnvatten så att detta inte skulle samlas inne i stenhuset och försvåra undersökningens genomförande. Bland de tjocka fyllnadsmassorna som påförts och täckt över det medeltida huset fanns enstaka djurben som artbestämdes av Jonas Ros. Djurbenen tillvaratogs inte eftersom de låg bland de påförda massorna.

Intill Stiftskansliet fanns en nedgrävning från senare tid och massorna som fanns där grävdes bort. Därefter påfördes grus intill Stiftskansliet vägg i syfte att stabilisera väggen så att den inte skulle rasa.

Då ytan var schaktad hölls ett möte den 14 september 2016 med Ulla Bergquist från Länsstyrelsen, Jonas Ros från KM och uppdragsgivarens representant Lars-Åke Augustsson. Då beslutades att den pågående kompletterande förundersökningen skulle omfatta följande moment:

- Undersökning av stengrunden, ”trapphuset”, och stenläggningarna invid gatan.
- Undersökning av lagren under stubben vid nordvästra hörnet av Biskopens stallar.
- Schaktning för betongmur och ”dike” norr om Biskopens stallar där byggnadens grund skulle förstärkas.
- Undersökning i samband med borttagandet av trapphusgrunden, efter det att lämplig dokumentation gjorts.

Framkomna anläggningar undersöktes för att fastställa karaktär och ålder om möjligt. Kulturlager handgrävdes. Fynd insamlades från lager och anläggningar. Djurben insamlades från lager som undersöktes genom handgrävning. Anläggningar som var från senare tid undersöktes och togs bort så att den medeltida bebyggelsen kunde friläggas.

Efter att stenhuset, A4, var undersökt och dokumenterat grävdes det bort och då deltog arkeolog och gjorde kompletterande dokumentation samt insamlade ¹⁴C-prov. Vidare togs det upp ett cirka 1 meter brett och cirka 0,5 meter djupt schakt intill den norra grundmuren/väggen vid Biskopens stallar ner till underkanten av grunden.

Den arkeologiska undersökningen

Undersökningsområdet låg sydväst om ytan för den kompletterande arkeologiska förundersökningen. Undersökningsområdet omfattade hela det medeltida stenhuset/källaren som påträffades vid förundersökningen 2013 (figur 4 och 10). En stor asp sågades ner innan undersökningen påbörjades. Aspen hade stora rötter som sträckte sig in på undersökningsområdet och även in på området för den kompletterande förundersökningen. Rötterna försvårade schaktningen. En större grävmaskin togs till platsen och med hjälp av den vickades stubben loss. Stubbens rötter grävdes även fram med hjälp av grävmaskin och handgrävning och sågades av. Därefter kunde stubben lyftas bort.

Stenhuset, A6, frilades med hjälp av grävmaskin och handgrävning. Fyllnadsmassorna i huset grävdes bort. Inne på golvet var massorna mycket hårt packade.

Planen var att schakta fram till tomtgränsen i söder. Sydöst om undersökningsområdet finns Biskopens stallar. Intill och väster om Biskopens stallar framkom stora stenar som bedöms höra till bebyggelse från 1600–1700-tal. Dessa stenar frilades, men grävdes inte bort. Då undersökningen var avslutad avlägsnades vissa av stenarna, men inga arkeologiska anläggningar framkom under dem.

Sökschakt togs upp från det medeltida huset och i nordvästlig riktning med syfte att fastställa om det fanns kulturlager och arkeologiska anläggningar där. Om det framkom kulturlager så skulle Länsstyrelsen kontaktas för samråd.

Det fanns få lager i området. Fynd insamlades från lager och anläggningar. Då den arkeologiska undersökningen var avslutad grävdes stenhuset, A6, bort och dokumentationen kompletterades.

Dokumentation, analyser och metalldetektering

De båda medeltida stenhusen var exponerade samtidigt vilket var en fördel då detta gav en bra bild av relationerna mellan de två. Sektioner upprättades i skala 1:20. Husgrunderna dokumenterades genom handritning i skala 1:20 i relation till befintlig bebyggelse. Vissa av stenarna i huset mättes in med hjälp av GPS. De handritade planerna och sektionerna digitaliserades i samband med rapportarbetet. Schakt och arkeologiska lämningar dokumenterades även genom fotografering med digitalkamera och beskrivning i text. Inom ramen för fältarbetet upprättade Oskar Spjuth en 3D-modell av de två medeltida husen. Foton togs av KM:s personal. Åke Paulsson, informatör vid Svenska kyrkan, tog även han bilder som publiceras i denna rapport.

De lämningar som framkom frilades i sin helhet, undersöktes och togs bort. Husen och de stenlagda ytorna metalldetekterades i syfte att eftersöka och insamla metallfynd. Ben insamlades för ¹⁴C-analys. Osteolog Lisa Hartzell vid KM analyserade benen och bedömde vilka djurarter som benen kom från, syftet var att undvika ben som kan uppvisa reservoareffekt vid ¹⁴C-analys. Benen skickades för ¹⁴C-analys till Ångströmlaboratoriet vid Uppsala universitet. Fynd lämnades in till Acta KonserveringsCentrum AB för konservering. Konserveringsrapporterna redovisas i bilaga 4 och 5. Ett mynt bestämdes av professor Kenneth Jonsson (mejl 2016-09-08). Inom ramen för rapportarbetet gjordes arkivstudier i bland annat Riksarkivets digitala databas. Under rapportarbetet utväxlades mejl med docent Christian Lovén vid Riksarkivet rörande ett medeltida brev där den undersökta gården omtalas.

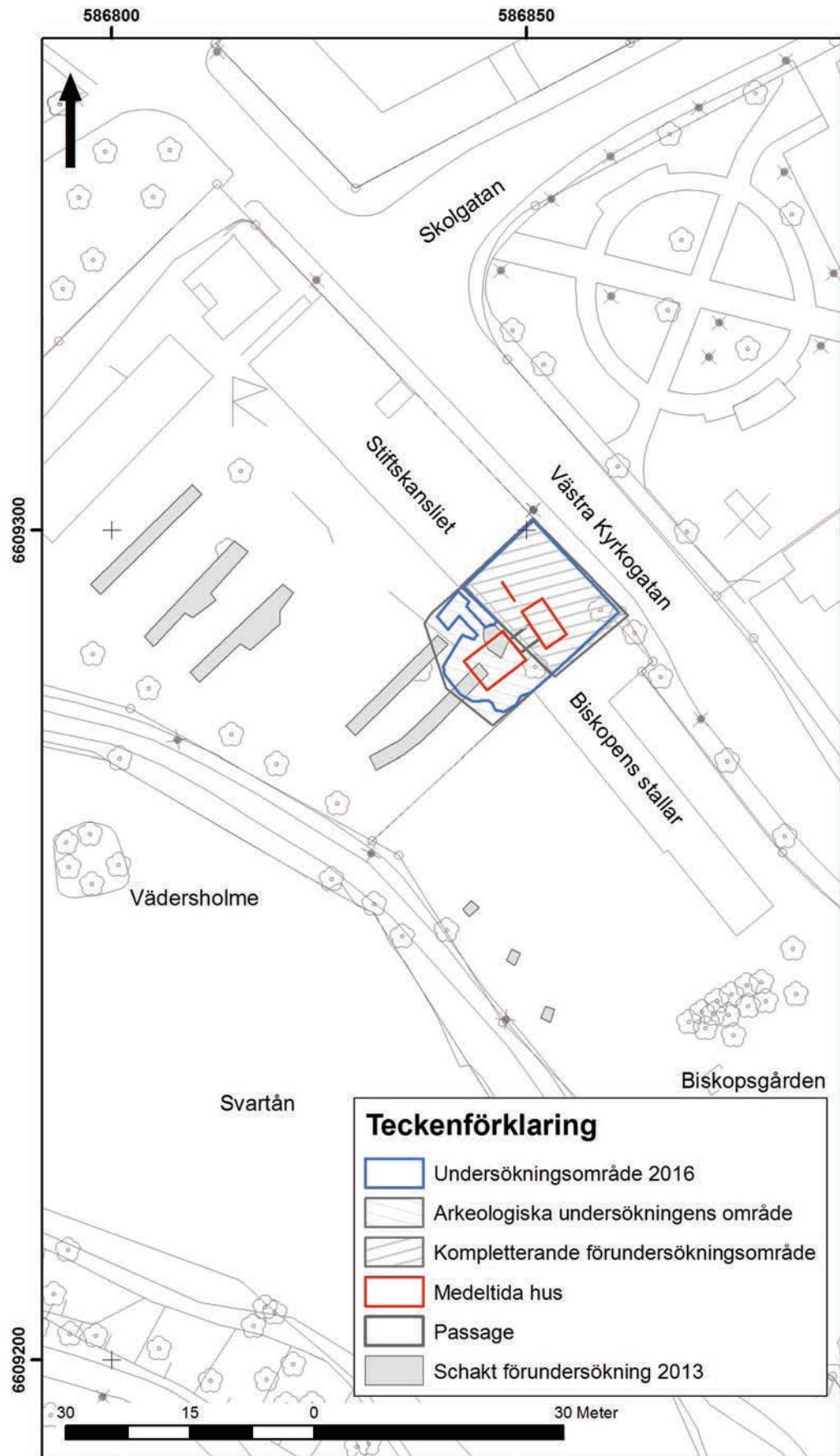
Förmedling

Undersökningen väckte stor uppmärksamhet. SVT Nyheter Västmanland gjorde ett reportage (Eriksson 2016-09-16). Sveriges Radio P4 Västmanland gjorde två reportage (2016-09-16; Tejre 2016-09-21). Västmanlands läns tidning gjorde två reportage (Westberg Sunesson 2016a-09-16, 2016b-09-16). Västerås Tidning gjorde ett reportage och då medverkade även biskop Mikael Mogren (Olsson 2016-09-30). Västerås stifts magasin skrev om undersökningen (Bergold 2016). Under kulturnatten 2016-09-17 hölls två visningar av utgrävningen för allmänheten, då kom cirka 150 respektive 70 besökare. En visning hölls också för en skolklass från Rudbeckianska gymnasiet i Västerås.

Under den särskilda undersökningen gjordes informationsskyltar med de preliminära resultaten vilka sattes upp på staketet vid Västra Kyrkogatan. Många besökare stannade till vid staketet, ställde frågor och tittade på husen som undersöktes. Skyltarna lades också ut på KM:s hemsida tillsammans med information om undersökningen. Informationsskyltarna från den arkeologiska undersökningen finns i bilaga 6.

Rapportens disposition

Undersökningen omfattade dels en utvidgad kompletterande arkeologisk förundersökning invid Västra Kyrkogatan, dels en arkeologisk undersökning sydväst om denna yta (figur 4). De två ytorna undersöktes samtidigt. I rapporten redovisas resultaten från båda ytorna tillsammans. Under fältarbetet var det uppenbart att bebyggelseämningarna som framkom kunde indelas i två faser. Rapporten är disponerad på så sätt att undersökningsresultaten redovisas fasvis med början på den äldsta fasen, fas 1, därefter redovisas fas 2. Fynden från de två undersökningarna redovisas under två olika fyndlistor (bilaga 1–2). Rapporten inleds med en populärvetenskaplig sammanfattning. Efter basrapporten redovisas den vetenskapliga fördjupningen. Undersökningsredovisningen för den arkeologiska undersökningen redovisas i bilaga 7. Två 3D-modeller gjordes av de undersökta husen och redovisas i bilaga 8–9.

Figur 4. Undersökningsområdet för den arkeologiska undersökningen och för den kompletterande förundersökningen är markerade. Vidare ses bland annat byggnaderna Stiftskansliet och Biskopens staller. Utdrag ur digitala Fastighetskartan. Skala 1:750.

Figur 5. Översikt sedd mot kvarteret Hagbard. Till höger ses Stiftskansliet och till vänster Biskopens stallar. Undersökningsområdet ligger mellan de två husen. Foto från nordöst.

Figur 6. Översikt från Stiftskansliet. I bakgrunden ses domkyrkan och framför den Konsistoriehuset. Nere till höger ses undersökningsområdet. Foto från nordöst.

Undersökningsresultat

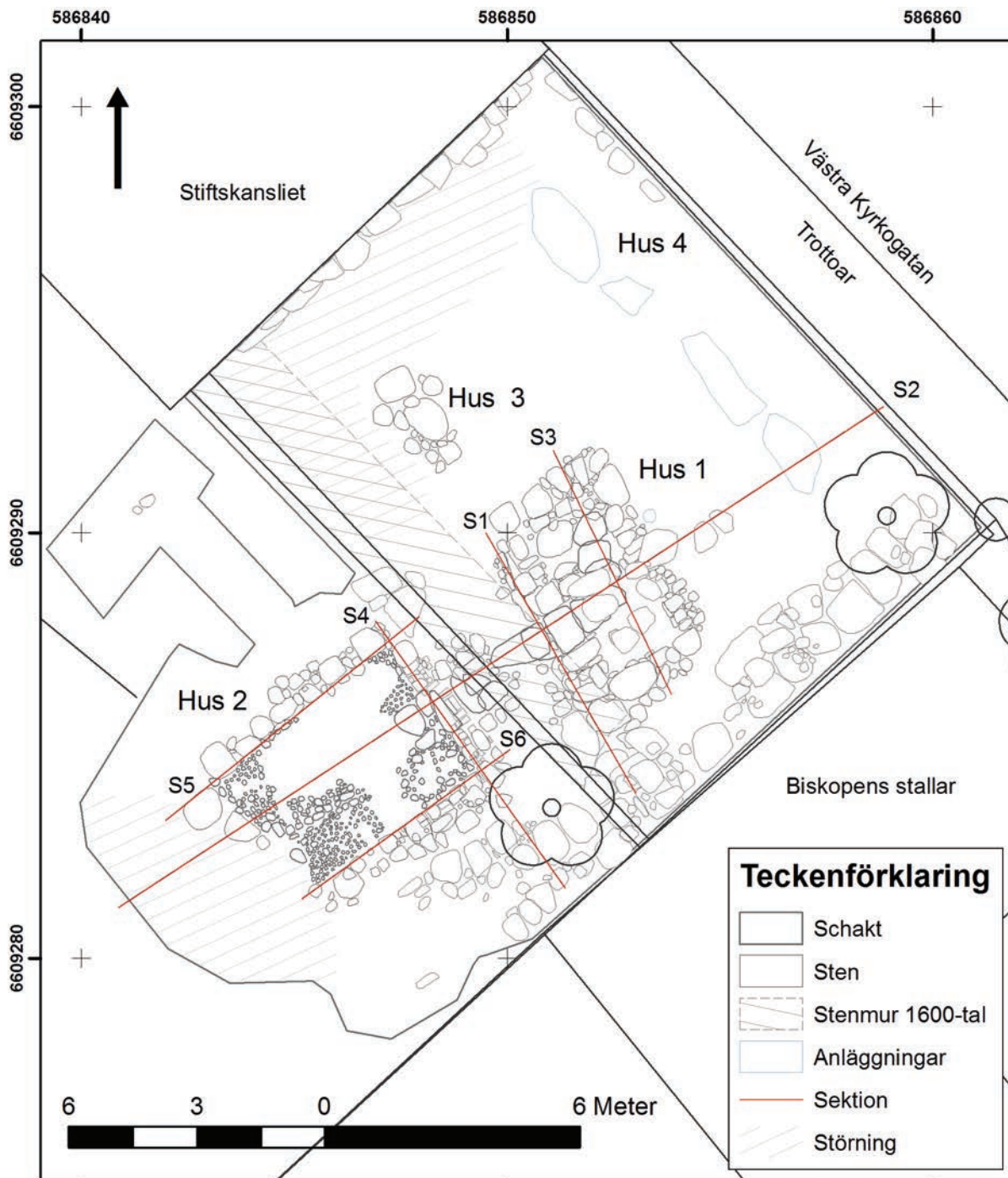
Vid den kompletterande förundersökningen schaktades en yta som var cirka 175 m² stor och vid den arkeologiska undersökningen schaktades en yta av cirka 100 m². Totalt undersöktes alltså cirka 275 m². Undersökningsområdena låg i anslutning till Västra Kyrkogatan i sluttningen ner mot Svartån (figur 4–6). Att de två områdena undersöktes samtidigt var en fördel genom att det gav en god helhetsbild av bebyggelsen på tomten.

Vid undersökningarna var det tydligt att de lämningar som framkom kunde indelas i två faser. Den yngsta fasen, fas 2, dateras till 1600–1700-tal, och fas 1 dateras till senmedeltiden. Den medeltida bebyggelsen omfattade lämningar av tre hus (hus 1–3). I samband med att den medeltida bebyggelsen lades öde täcktes hus 1 av mycket stora volymer jord och lera. Ett hus (hus 4) framkom tillhörande perioden 1600–1700-tal. En tolkningsmöjlighet är att det framkom delar av ytterligare ett hus (hus 5), som även det dateras till 1600–1700-tal. I figur 7 ses en förteckning över anläggningarna som framkom.

I figur 8 finns en plan med samtliga stenar och anläggningar som framkom vid undersökningarna. Djupa störningar av kulturlagren som uppkommit i samband med markarbeten efter medeltiden är markerade. Vidare ses lägena för sektion 1–6 som upprättades genom de senmedeltida husen (figur 8).

Anläggning	Typ	Ingår i	Fas
A1	Syllstenar	Hus 4	2
A2	Syllstenar	Hus 4	2
A3	Stenmur/Syllstenar	Hus 4	2
A4	Husgrund	Hus 1	1
A5	Lera	–	1
A6	Husgrund/Källare	Hus 2	1
A7	Stenlagd yta	Stenläggning	1
A8	Stenlagd yta	Stenläggning	1
A9	Stenlagd yta	Stenläggning?	1
A10	Stolphål	Utanför hus 1	1
A11	Stenar	Hus 3	1
A12	Stenar	Stenar tillhörande hus 5	2
A13	Syllstenar	Hus 4	2
A14	Syllsenar	Hus 2	
A15	Stenar	Rest av hus 5?	2
A16	Ränna	Hus 2	1

Figur 7. Anläggningarna som framkom i samband med undersökningarna.

Figur 8. Plan över undersökningsområdet. Här ses samtliga stenar och hus från fas 1 och 2. Hus 1–4 är markerade. Djupa störningar som uppkommit i samband med markarbeten efter medeltiden är markerade. Vidare ses sektion 1–6 som upprättades över anläggningarna och husen. Skala 1:150.

Fas 1

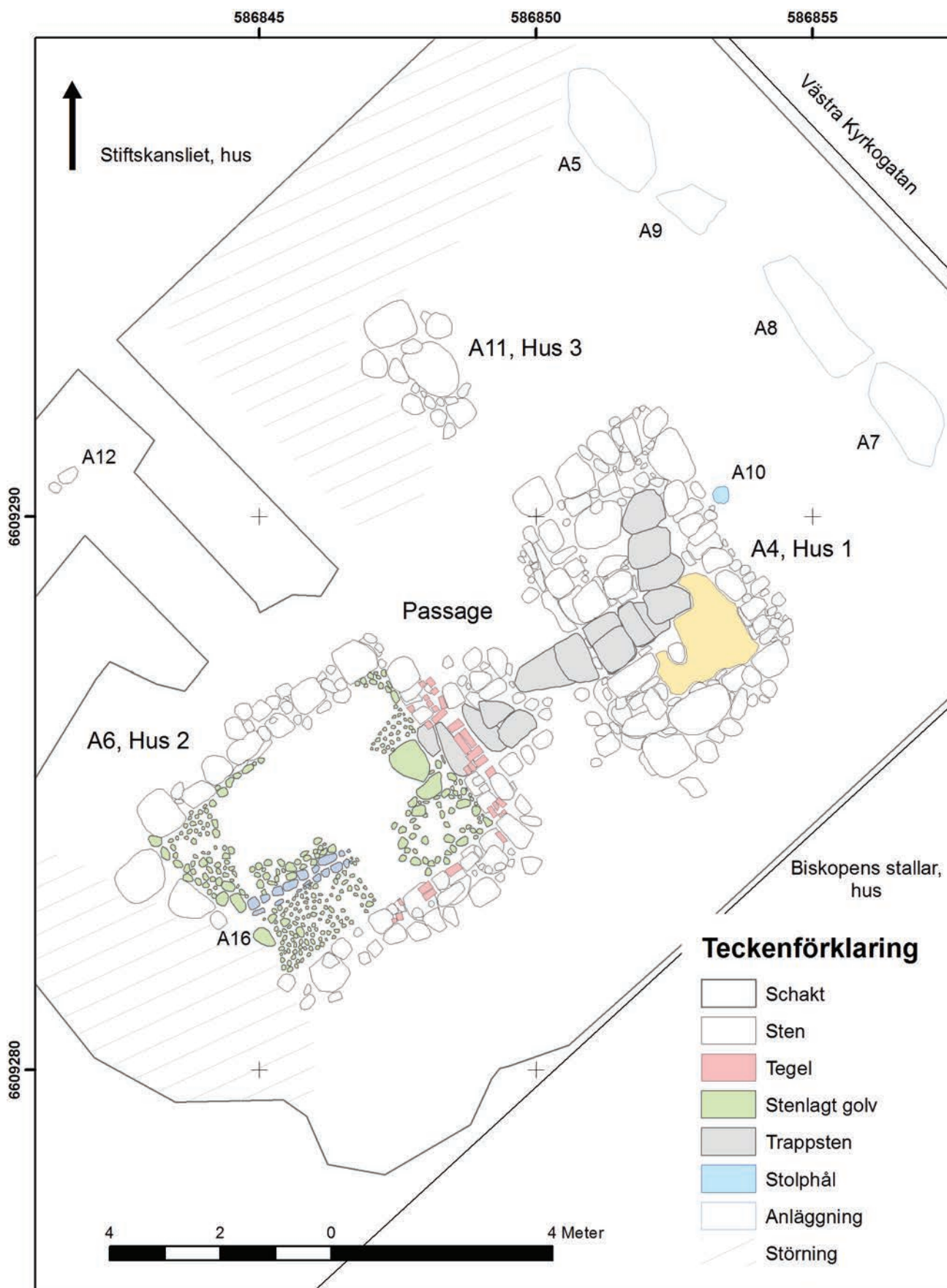
Lämningarna från den äldsta fasen omfattade tre medeltida hus som tillhörde delar av en gård (figur 9–11). Två av husen var förenade med en passage. Husen benämns hus 1, 2 och 3. Hus 1, nära den högre liggande gatan, har varit ett trapphus som ledde ner till en källare, benämnd hus 2, närmare Svartån. Det har varit stora topografiska skillnader i området. Topografin sluttar västerut ner mot Svartån (sektion 2, figur 12, se figur 8 för sektionens läge). Genom att bygga ett trapphus blev det möjligt att nyttja området som tomtmark och förbinda bebyggelsen invid gatan med källaren och området nära ån. Hus 1 och 2 var nedgrävda i leran i sluttningen. Hus 3 var fragmentariskt bevarat. I figur 11 ses hus 1–3, A10 (ett stolphål), A5 (en lera) och A7–9 (tre stenlagda ytor) som undersöktes i områdets östra del. Anläggningarna beskrivs närmare nedan. Trappan i hus 1 fanns i två underfaser. Här nedan redovisas först fas 1b som var yngst och därefter redovisas de fåtaliga spåren av den äldsta underfasen 1a av trappan.

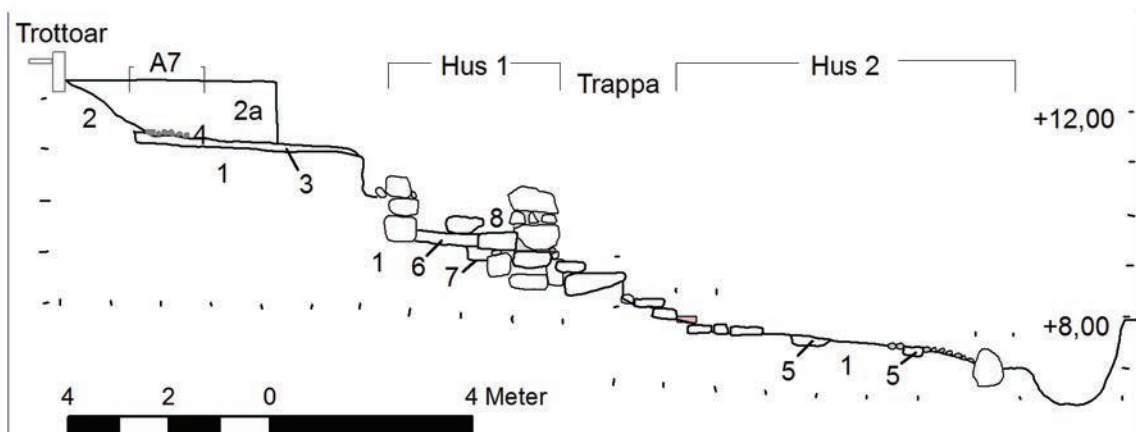
Figur 9. Översikt över undersökningsområdet. Till vänster ses hus 1 och till höger hus 2. Den röda byggnaden är Biskopens stallar. Foto från nordväst.

Figur 10. Översikt över källaren, hus 2, i förgrunden och trapphuset, hus 1, där bakom. Källaren har haft ett stenlagt golv. En trappa gick mellan de två husen. Foto från sydväst.

Figur 11. Plan över lämningarna från fas 1a. Här se hus 1 som var ett trapphus. Trappstenarna som är markerade med grå färg ledde ner in i hus 2. I hus 1 fanns ett lergolv. Hus 2 var en källare med ett fragmentariskt bevarat stengolv. A11 var syllstenar tillhörande hus 3, som var fragmentariskt bevarat. A7–9 är rester av stenlagda ytor på tomten samtida med bebyggelsen. A5 var en yta med lera. Skala 1:100.

Figur 12. Sektion 2 genom undersökningsområdet sedd från nordväst (se figur 8 för sektionens läge). Topografien sluttar kraftigt från gatan som ligger till vänster och ner mot Svartån som ligger till höger om sektionen. Till vänster ses trottoaren i Västra Kyrkogatan. Vidare ses stenläggningen A7, trapphuset hus 1, trappan samt det stenlagda golvet i stenhuset hus 2. Stenen längst till höger representerar läget för västväggen i hus 2. Skala 1:150. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

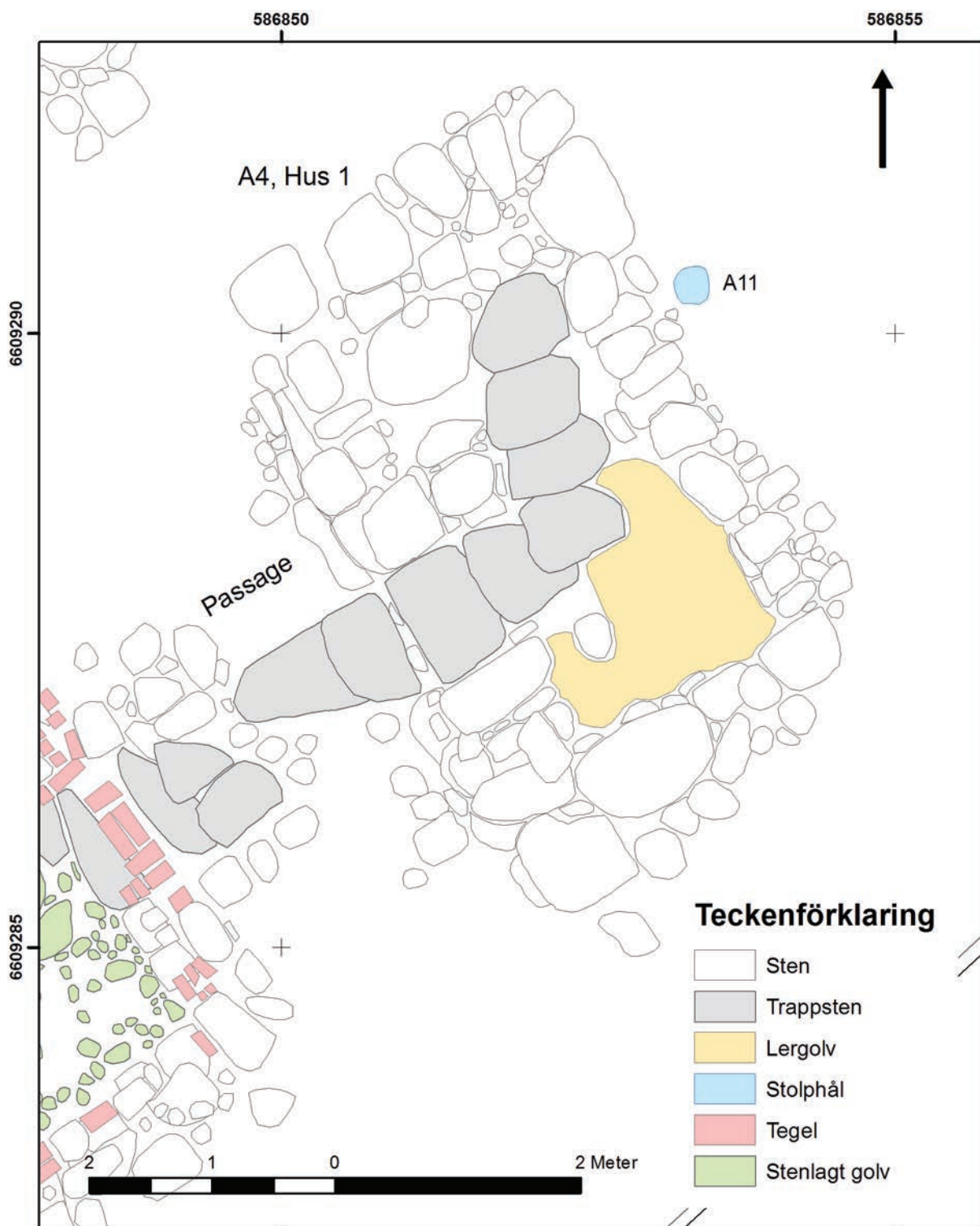
- 1) Grå steril lera.
- 2) Lera och jord med inslag av tegelflisor. Påfört lager.
- 2a) Som 2, men bortschaktat.
- 3) Grå lera med enstaka inslag av tegelflisor.
- 4) Grå lera och kulturjord med enstaka inslag av tegelflisor. Under A7.
- 5) Grått grus 0,005–0,3 meter, de flesta 0,01–0,02 meter. Dränerande material som lagts i hus 2 för att leda bort vatten.
- 6) Grå lera med tegelstänk. Golvlager i hus 1.
- 7) Gråbrun lerblandad jord med inslag av tegel och kalkbruk.
- 8) Gråbrun lerblandad jord. Fynd av yngre rödgods från 1600-talet. Bortschaktat lager.

Hus 1, trapphus, fas 1b

Hus 1 har haft funktion som trapphus och i det fanns en trappa som ledde från nivån i höjd med de stenlagda ytorna A7–9 på gården och nedåt västerut till hus 2 (figur 11, 13 och 14). I sektion 2 (figur 12) ses ett tvärsnitt genom området och hus 1 och 2.

Undergrunden i området bestod av lera. Hus 1 var nedgrävt i leran. Huset hade utvändigt storleken $6 \times 3,4$ meter. Väggarna var uppbyggda av huggna/kluvna gråstenar i storlek 0,2–1,2 meter. Väggarna hade en tjocklek av cirka 0,9–1,2 meter. Väggarna har sannolikt varit cirka 1,2 meter breda så att de kunde bära en övervåning. Mellan vissa av stenarna fanns kalkbruk bevarat och det hade stort inslag av sand som var ett vanligt magringsmedel under senmedeltid och senare. Inne i huset fanns lera som hade funktion som lergolv. Inget tyder på att golvet har varit stenlagt.

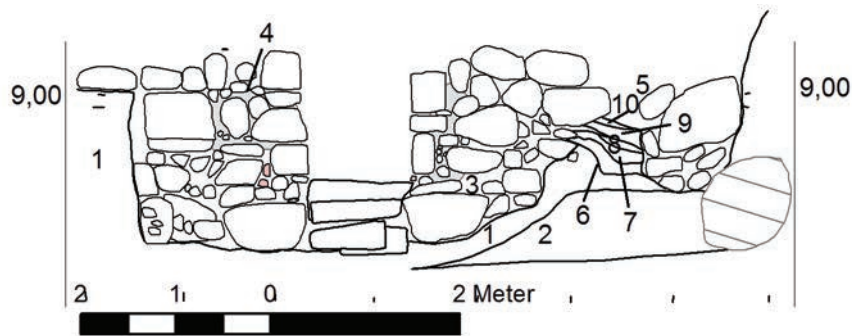
I figur 14 och i sektion 1 (figur 8 och 15) ses den sydvästra väggen i trapphuset. Där fanns en öppning för trappan. Öppningen har sannolikt haft en tegelinfattning, rester av tegel framkom också i muren (figur 16). Nedanför trappan ses tre trappstenar. På denna sida av huset var väggen bevarad med en höjd av cirka 2,1 meter med upp till sex skift stenar på varandra, vilket kan jämföras med den östra väggen där det endast fanns tre skift sten bevarade. Förklaringen till detta var att huset var nedgrävt i sluttningen och den sydvästra väggen låg längre ner i sluttningen. Lager 6 och 7 i sektion 1 (figur 15 och 22) var brandlager som sannolikt har tillkommit i samband med att hus 1 brann.

Figur 13. Hus 1 i fas 1b. Huset har varit ett trapphus. Trappstenarna är markerade med grå färg. I huset fanns ett lergolv. Utvändigt har huset ungefär varit 6 × 3,4 meter stort. Öster om huset fanns ett stolphål, A11. Skala 1:50.

Figur 14. Hus 1. Huset dateras till senmedeltid. Det har varit ett trapphus och utgjort en förbindelse mellan gatan och hus 2, källaren, inne på tomten intill Svartån. Foto från sydväst.

Figur 15. Sektion 1 sedd från väster (se figur 8 för sektionens läge). Här ses den sydvästra väggen i hus 1. Öppningen i muren var platsen för dörröppningen och nedanför den ses tre trappsteg. Dörröppningen har sannolikt haft en infattning i tegel. Byggnaden har brunnit och lager 6 och 7 var rester av ett brandlager (jfr figur 22). Byggnaden var nedgrävd i den sterila lera som ses till väster (lager 1). Till höger ses stenar som var rester av grundläggningen till ett 1600-talshus. Skala 1:80. Ritning Jonas Ros.

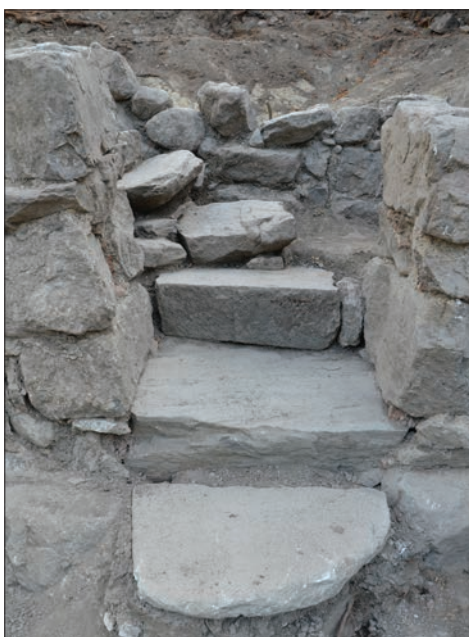
Lagerbeskrivningar:

- 1) Grå steril lera.
- 2) Gråbrun lera med inslag av förmultnat organiskt material.
- 3) Gråbrun lerblandad jord.
- 4) Grått bränt kalkbruk.
- 5) Grå lera med enstaka tegelflisor. Lagret ligger mot en stengrund från 1600-talet.
- 6) Svart sot och kol med lerinblandning. Brandlager, troligtvis från då huset brann.
- 7) Rödbrunnorange bränd lera och sand. Lagret tolkas vara bränt torvtak. Troligtvis brandlager från då taktäckningen till huset brann.
- 8) Grå lera.
- 9) Brun lera med bränt organiskt material.
- 10) Rödbrun bränd sand.

Inne i huset fanns sex trappstenar och sydväst om huset fanns ytterligare två. I sektion 2 (figur 12) ses vissa av trappstenarna. Sektion 3 upprättades i nordväst-sydöstlig riktning över trappstenarna inne i huset (figur 13, 20 och 21, se figur 8 för sektionens läge). I figur 17 ses en närbild av trappan. Ett av trappstegen, det omedelbart väster om huset, var delar av en kvarnsten, ungefär en fjärdedel av ursprunglig storlek (figur 13 och 18). Stenen hade storleken $0,95 \times 0,6$ meter och var $0,07-0,09$ meter tjock. Genom medeltida dokument är det känt att det har funnits kvarnar invid Svartån. År 1508 fanns åtminstone sex kvarnar intill staden (Kumlien 1971:169ff; Gustafsson & Redin 1977:13). Kvarnstenen har troligtvis använts i en kvarn i närheten innan den fick funktion som trappsten. Kvarnstenen fotograferades, men tillvaratogs inte. I figur 19 ses en översikt över hus 1 och Biskopens stallar.

Figur 16. Detalj av öppningen i trappan i hus 1. I muren ses inmurat tegel, sannolikt har öppningen haft en tegelinfattning. Foto från söder.

Figur 17. Närbild på trappan i hus 1. Nedtill ses ett trappsteg som ursprungligen har varit del av en kvarnsten. Foto från sydväst.

Figur 18. Närbild på trappstenen i hus 1 som var en återanvänd kvarnsten. Foto från nordöst.

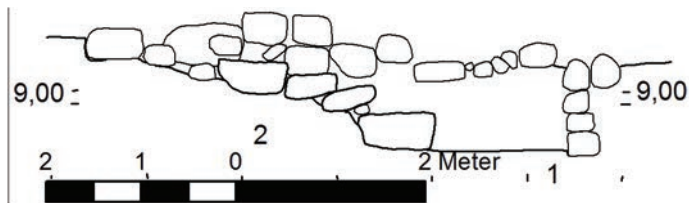

Figur 19. Översikt över trapphuset hus 1. Den röda byggnaden är Biskopens stallar som är uppförd på en stenmur. En stubbe, tillhörande en asp som sågades ner, ses till höger om stenhuset. Foto från nordväst.

Figur 20. Hus 1 med trappan. I bakgrunden ses en grusbög som lagts upp för att stabilisera väggen i Stijfskansliet. Foto från söder.

Figur 21. Sektion 3 sedd från väster (se figur 8 för sektionens läge). Sektionen är sedd genom trappan inne i trapphuset, hus 1. Fyra trappsteg ses nedtill och ovanför dem ses stenar som tillhörde den östra ytterväggen som låg cirka 0,4–0,8 öster om där sektionen upprättades. Skala 1:80. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

- 1) Grå lera med inslag av tegelflisor.
- 2) Steril lera.

På den östra sidan av hus 1 påträffades ett stolphål, A10, som burit en stolpe (figur 13). Stolpen kan vara rest av ett fundament till en svalgång eller annan konstruktion som kan ha funnits längs med husets nordöstra långsida. Hus 1 var fyllt med gråbrun lera blandad med jord som påförts då huset lades öde. I fyllnadsmassorna närmast grundstenarna påträffades keramik och några mynt.

I samband med schaktningen påträffades flera eldpåverkade tegelstenar i hus 1. En av tegelstenarna hade storleken $28 \times 13\text{--}14 \times 9$ cm, vilket är medeltida tegelstorlek. Det är möjligt att det har funnits ett valv över hus 1.

Brandlager, rest av en brand

I sektion 1 som dokumenterades vid trapphusets västra vägg framkom två lager som var rester av en brand (figur 15 och 22). Lager 6 bestod av svart sot och kol med lerinblandning. Lager 7 bestod av rödbrun bränd lera och sand. Det sistnämnda lagret kan vara rester av ett bränt torvtak. Liknande lager har påträffats i samband med arkeologiska undersökningar i Västerås och andra städer, bland annat Sigtuna (Ros 2009:86). Lagren är sannolikt rester av ett brända torvtak. Torven har ursprungligen insamlats i moss- och myrmarker med hög järnhalt, och när husen och torvtaken brann oxiderade järnet och det bildades järnoxid som deponerades på marken tillsammans med kol, sot och sand. Lager 6 och 7 har sannolikt tillkommit då hus 1 och taktäckningen brann. I fyllningen till hus 1 påträffades också flera eldpåverkade tegelstenar.

Hus 1, trapphus, fas 1a

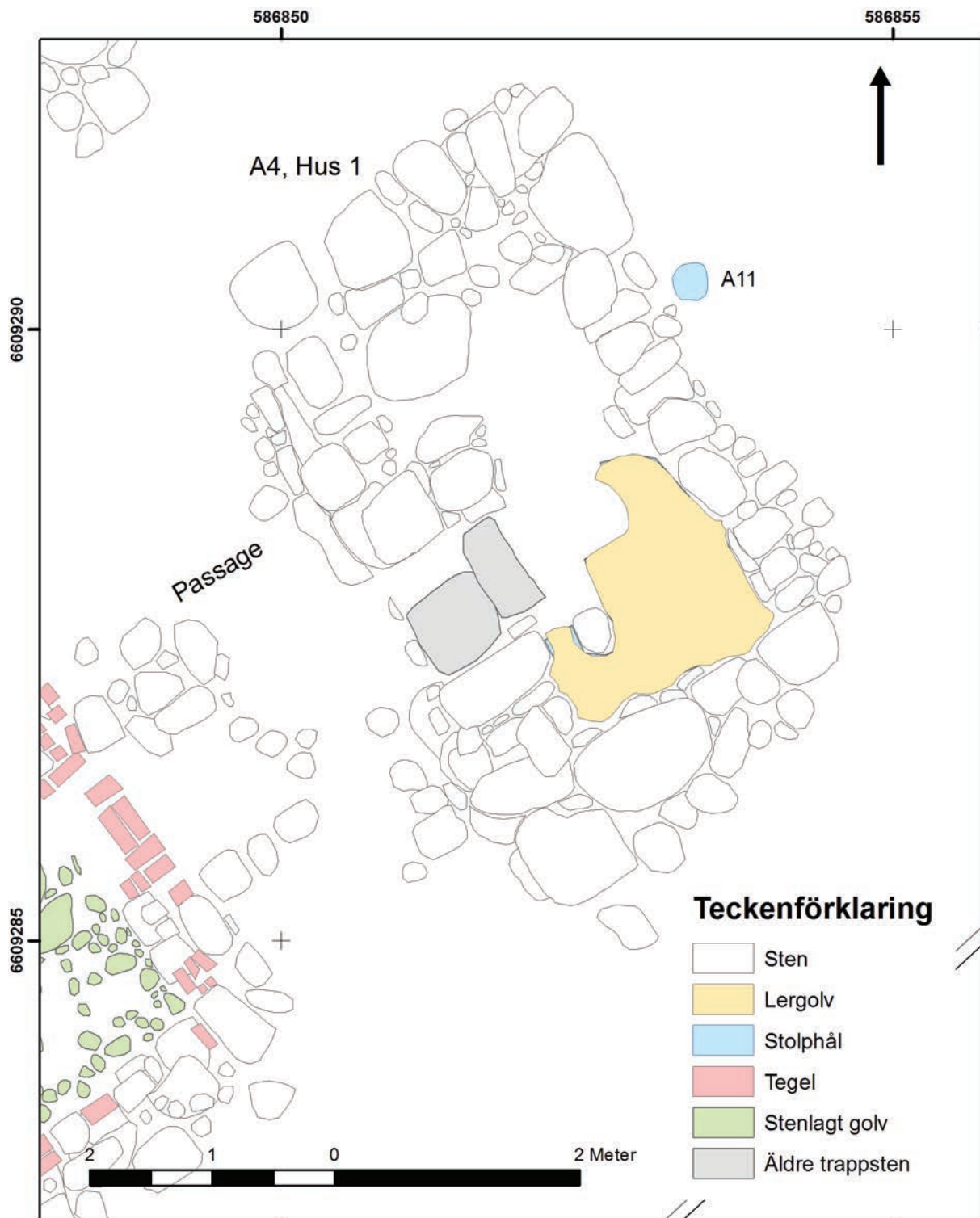
Då hus 1 schaktades bort framkom två äldre trappstenar under stentrappan (figur 23–24). De två trappstegen representerar en äldre skepnad av trappan. Endast två trappsteg kunde föras till denna äldre trappa. Vi vet därför inte vilken sträckning som trappan hade, men en möjlighet är att vissa av de övre trappstegen från fas 1b också ingick i den äldsta skepnaden. Det var inte möjligt att klargöra om husets väggar byggdes om i samband med att trappan byggdes. Väggarna i huset antas ha varit oförändrade under fas 1a och 1b.

Figur 22. Foto som visar delar av sektion 1 (jfr figur 15). Det rödbrunorange lagret var rester av ett bränt torvtak som sannolikt har varit del av taktäckningen i hus 1. Foto från sydväst.

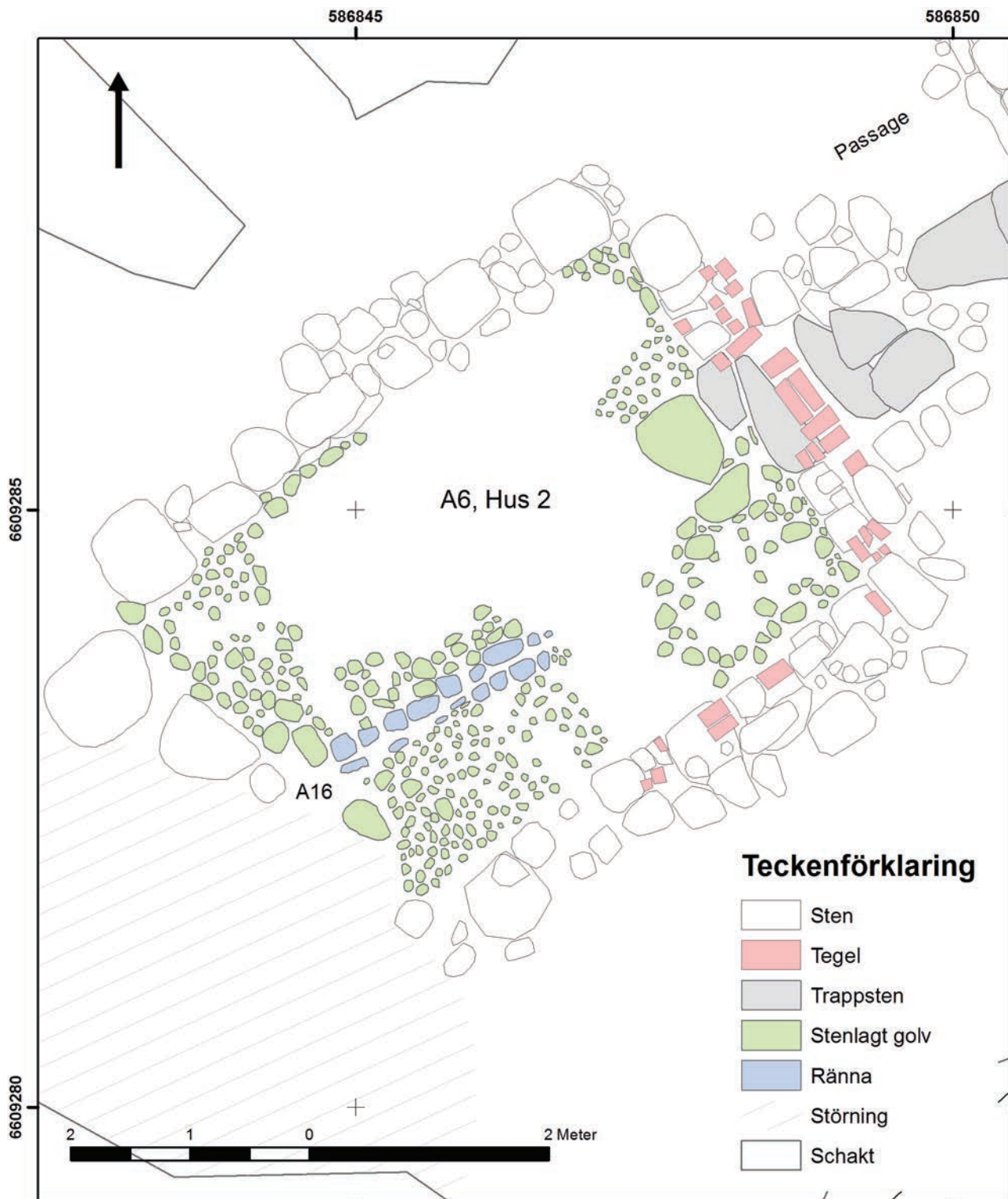
Figur 23. Då hus 1 revs framkom två trappstenar som kommer från en äldre skepnad, fas 1a, av trappan i huset (jfr figur 24). Foto från sydväst.

Figur 24. Hus 1 i fas 1a. Huset har varit ett trapphus. Två trappstenar, markerade med grå färg, kunde föras till denna äldsta skepnad av huset (jfr figur 23). I huset fanns ett lergolv. Huset hade samma väggar som i fas 1b och har utvändigt varit ungefär $6 \times 3,4$ meter stort. Öster om huset fanns ett stolphål, A11. Skala 1:50.

Hus 2, källare

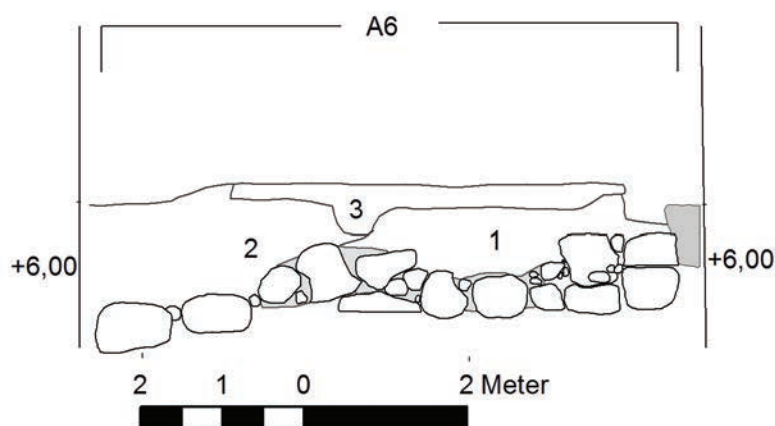
Hus 2 var en medeltida byggnad som har haft funktion som källare. En källare var ett i marken nedsänkt förvaringsrum. Huset var samtida med hus 1. Delar av fyra väggar var bevarade (figur 11 och 25). Väggarna var bevarade med en bredd av cirka 1 meter, men de har sannolikt varit minst cirka 1,2 meter breda så att de kunde bära en övervåning av trä eller sten. Huset har haft en yttre storlek av cirka $5,2 \times 6,7$ meter. Invändigt har huset varit cirka $3,7 \times 5,2$ meter stort, det vill säga en yta på cirka $19,2 \text{ m}^2$.

Figur 25. Hus 2. På golvet fanns ett oregelbundet bevarat stenlagt golv. Huset har haft en dörröppning i den nordöstra väggen och därifrån gick en trappa in i bus 1. Det är troligt att det har funnits en dörröppning i sydvästra väggen. På den sydöstra väggen finns tegelstenar som var rester av ett tunnvalv som funnits över huset. Utvändigt var huset cirka 5,2 × 6,7 meter. Skala 1:50.

Den sydvästra väggen var fragmentariskt bevarad, men några stenar fanns bevarade och dessa representerar väggens läge. Sydväst om huset fanns en störning. Det är möjligt att det har funnits en dörröppning i den sydvästra väggen vilken kan ha försvagat väggen och bidragit till att den rasade och inte fanns bevarad. Genom en sådan dörr kan varor ha lastats in från Svartån.

Mindre delar av den nordvästra väggen var välbevarad – en sektion (sektion 5) upprättades över denna (figur 26, se figur 8 för sektionens läge). Bakom den fragmentariskt bevarade muren fanns lera (lager 1) och väggen har varit nedgrävd i leran som stöttat väggen.

Figur 26. Sektion 5 sedd från sydöst (se figur 8 för sektionens läge). Sektionen visar insidan av den nordvästra väggen i hus 2, A6. Delar av husets vägg var bevarad. Stenen längst till vänster representerar läget för den västra väggen. Huset har varit nedgrävt i den sterila leran och lager 1 var lera som fanns norr om huset och som ursprungligen har stöttat väggen. Den grå stenen längst till höger har grävts ner på platsen under 1600-talet. Skala 1:80. Ritning Jonas Ros.

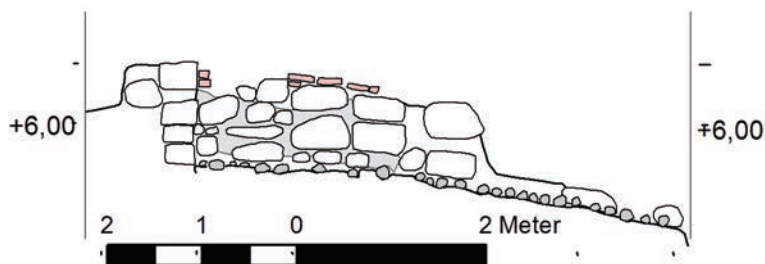
Lagerbeskrivningar:

- 1) Steril lera som har stöttat väggen.
- 2) Bortsbaktad, påförd matjord.
- 3) Grus, bärlager.

I husets sydöstra vägg fanns tre inmurade tegelstenar som utgjorde anfangsstenar till ett tunnvalv som har funnits över källaren (figur 25 och 27). I sektion 6 (figur 28, se figur 8 för sektionens läge) ser man att tegelstenarna sluttar ner mot Svartån, nivåskillnaden på tegelstenarna var 0,03 meter på 0,30 meter. Detta betyder att golvet har sjunkit cirka 0,1 meter per meter. Uppenbarligen har det uppkommit sättningar i huset och delen närmast Svartån har sjunkit. En möjlighet är att denna sättning uppkom redan under det att huset var i funktion. Men mer troligt är att den underliggande leran har komprimerats till följd av att Svartån har dämats ihop och blivit smalare, och leran kan ha komprimerats av torka till följd av det.

Figur 27. Den sydöstra väggen i källaren, hus 1. I murens övre del ses tegelstenar som utgör anfangsstenar till tunnvalvet som funnits i källaren. Observera att muren har sjunkit och är lägre i bildens högra del som ligger närmare Svartån (jfr figur 25 och 28). Foto från nordväst.

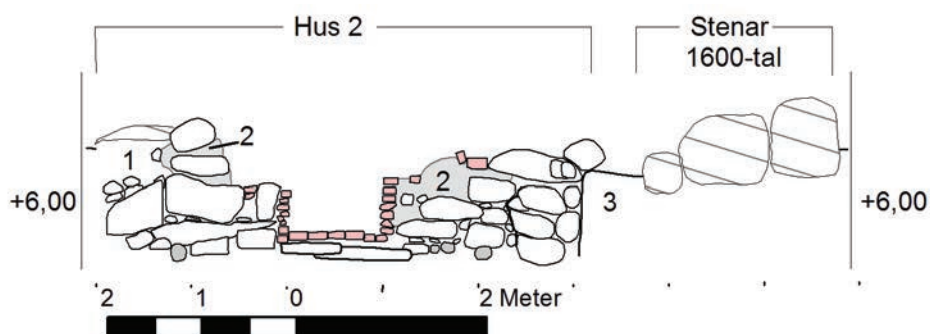

Figur 28. Sektion 6 sedd från nordväst (se figur 8 för sektionens läge). Sektionen visar insidan av den sydöstra väggen i hus 2. Nedtill ses stenar som utgör delar av det stenlagda golvet. Uptill ses tegelstenar som var anfangsstenar till ett tunnvalv som har funnits över källaren. Observera att tegelstenarna och därmed också muren sluttar ner mot höger och Svartån (jfr figur 27). Skala 1:80. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

- 1) Steril grå lera.
- 2) Jord, tegel, kalkbruk. Rasmassor.
- 3) Grått grus, storlek 0,03–0,05 meter. Dränerande sättgrus under det stenlagda golvet.

I hus 2:s nordöstra vägg fanns en dörröppning (figur 25 och 30). En sektion (sektion 4) upprättades över insidan av den väggen (figur 29). På ömse sidor av dörröppningen fanns tegel som var delar av en tegelinfattning som funnits runt öppningen. Tegelstenarna hade frusit sönder och var fragmentariskt bevarade. En trappa leder genom öppningen och fortsatte genom passagen och gick över i trappan in till trapphuset hus 1.

Figur 29. Sektion 4 sedd från sydväst (se figur 8 för sektionens läge). Sektionen visar insidan av den nordöstra innerväggen i hus 2, A6. Dörröppningens båda sidor har haft tegelinfattningar. Trappans nedre del var uppbyggd av tegel och där nedanför ses två trappstenar (jfr figur 30). Till höger ses tre stenar som grävdes ner på platsen under 1600-talet. Skala 1:80. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

- 1) Grå steril lera.
- 2) Murkärna.
- 3) Grå lera, påfört lager.

Nedanför trappan inne i hus 2 fanns några större flata stenar avsedda att gå på (figur 25 och 30) och antagligen har det funnits flera sådana stenar på golvet som tagits bort i samband med att huset upphörde att användas. I huset fanns ett stenlagt golv som var fragmentariskt bevarat. Golvstenarna hade storleken cirka 0,07–0,15 meter. Under golvet fanns ett lager grus som var cirka 0,15 meter tjockt som har haft funktion som sättsand för stengolvet (sektion 2, lager 5, figur 12), det har också haft dränerande funktion. Det stenlagda golvet var delvis bortplockat vilket sannolikt ägde rum i samband med att huset lades öde.

I golvet fanns en ränna (figur 25 och 31) vars sidor var uppbyggda av stenar som var något större än golvstenarna. Rännan har haft funktion att leda bort vatten som troligtvis periodvis orsakade problem eftersom källaren var nedgrävd i leran. Under det att undersökningen pågick rann det vissa dagar vatten i rännan. Nivåskillnaden på golvet var 0,55 meter högre i den östra delen i jämförelse med i väster. Sannolikt har golvet ursprungligen sluttat, men det har troligtvis också sjunkit på samma sätt som den sydöstra väggen med tegelstenarna har gjort (sektion 6, figur 28).

Inne i huset, väster om trappan, fanns delar av det stenlagda golvet bevarat och på det fanns ett fläckvis bevarat lager med kol och sot. Lagret bedöms vara rester av ett brandlager och huset bedöms därför ha brunnit innan det lades öde.

Hus 2 var täckt av påförda massor som schaktades bort. Närmast golvet fanns mycket hårt packade rasmassor som bestod av tegelkross, bränt kalkbruk och lera. Detta var sannolikt rasmassor från huset. Bland massorna fanns tegelstenar som var eldpåverkade och även dessa visar att huset har brunnit.

Figur 30. Den nordöstra väggen i hus 2. I väggen finns en dörröppning och därifrån går en trappa upp till hus 1. Dörröppningen har haft en tegelinfattning (jfr figur 29). Foto från sydväst.

Figur 31. Del av det stenlagda golvet i hus 2. I golvet ses en stensatt ränna som har haft funktion att avleda vatten ur huset (jfr figur 25). Foto från sydväst.

Passage

Mellan hus 1 och 2 fanns en passage som förband de två husen med varandra (figur 11 och 13). I passagen fanns trappstenar. På ömse sida av passagen fanns stenar som bedöms utgöra rester av väggar som tillhört passagen. På vissa av stenarna var det kalkbruk och det visar att passagen har haft murade väggar. Kanske var passagen ursprungligen nedgrävd i leran i slutningen. Det kan alltså ha funnits lera på ömse sidor av passagens väggar som stöttade murarna, men det vet vi inte eftersom detta parti hade grävts bort i samband att A3, det vill säga sydvästra muren/väggen till hus 4, fas 2, byggdes. Den västra muren A3, som utgjorde västväggen i hus 4 var nämligen nedgrävd mellan hus 1 och 2 där passagen låg. I samband med att mur A3 uppfördes grävdes alltså sannolikt delar av stenarna som tillhört väggarna i passagen bort.

Hus 3

A11 bestod av 17 stenar som utgjorde delar av en vägg i ett hus (figur 11). Stenarnas karaktär uppvisade likheter med stenarna i väggarna tillhörande hus 1 och låg på samma nivå som dessa. Troligtvis har hus 3 varit ett stenhus i likhet med hus 1 och 2. Tre av stenarna var stora och hade en storlek av 0,5–1,1 meter. Utbredningen av huset var oklar på grund av att det var störningar på husets sidor.

A5, lera

I undersökningsområdets norra del framkom en 0,04 meter tjock lera på en yta av $2,4 \times 1,2$ meter (figur 11). På leran fanns fläckar av kol och en fläck bränd orange sand.

Stenlagda ytor på gården

I undersökningsområdets nordöstra del framkom tre anläggningar som var stenlagda ytor – A7, A8 och A9 (figur 11 och 32). Dessa bedöms representera delar av en stenlagd gårdsplan på tomtmark som tillhörde hus 1–3. De stenlagda ytorna var endast bevarade på mindre ytor, men har troligtvis funnits fram till hus 1. Större delen av de stenlagda ytorna har sannolikt försvunnit i samband med markarbeten efter medeltiden. Öster om dessa släntades marknivån från gatan och A7–9 har sannolikt fortsatt österut, ut utanför undersökningsområdet. Föregångaren till Västra Kyrkogatan har legat öster om undersökningsområdet. Anmärkningsvärt var att stenläggningarna hade olika karaktärer – A8 och A9 var uppbyggda av större stenar än A7.

Stenläggning A7

Stenläggningen (figur 11, 32 och 34) var bevarad på en yta av cirka $0,8 \times 2,2$ meter och var uppbyggd av stenar i storlek 0,05–0,15 meter.

Stenläggning A8

Stenläggningen (figur 11, 32 och 33) var bevarad på en yta av cirka $0,8 \times 2,2$ meter och var uppbyggd av stenar i storlek cirka 0,1–0,3 meter.

Stenläggning A9

Stenläggningen (figur 11 och 32) var bevarad på en yta av cirka $0,7 \times 1,1$ meter och var uppbyggd av 11 stenar i storlek 0,1–0,36 meter.

Figur 32. Översikt över de stenlagda ytorna på gården nära gatan. I förgrunden ses A9 och där bakom A8 och A7. Foto från nordväst.
Figur 33. Närbild på stenläggning A8. Foto från nordväst.
Figur 34. Närbild på stenläggning A7. Foto från nordväst.

Lagerrester och spår av brand

Hus 1 var städlat och inga avsatta lager fanns i det. Även hus 2 var städlat och inga avsatta lager fanns på det stenlagda golvet, där fanns dock fläckvisa tunna rester av kol och sot som troligtvis tillkommit i samband med att källaren brann. I fyllningen i huset påträffades också brända tegelstenar. Även i hus 1 påträffades brända tegelstenar. Utanför hus 1 dokumenterades ett brandlager (figur 15 och 22). Både hus 1 och 2 bedöms ha brunnit.

På den nordvästra sidan av hus 2 var den ursprungliga marknivån bortschaktad. På den sydöstra sidan av hus 2 fanns inga kulturlager, där fanns A15, som utgjorde stenar som sannolikt grävts ner på platsen under 1600–1700-tal (figur 8 och 35). Mellan hus 1 och 2 fanns muren A3 som tillhörde hus 4, fas 2, och då den byggdes revs passagen mellan husen och eventuella kulturlager som fanns intill den grävdes bort.

På den nordvästra sidan av hus 1 fanns inga lager bevarade. På den nordöstra sidan av Hus 1 fanns steril lera och fläckvisa partier av en äldre marknivå, men inga kulturlager. I undersökningsområdets nordöstra del fanns de stenlagda ytorna A7–9 bevarade på mindre ytor. De stenlagda ytorna var välstädade och inga kulturlager fanns på dem. Men under stenläggningen A7 fanns ett lager grå lera med enstaka inslag av tegelflisor (lager 3, sektion 2, figur 12). Lagret representerar troligtvis en äldre trampad marknivå. I det lagret påträffades ett djurben som ¹⁴C-daterades till 1280–1400 e.Kr. (kal. 2 sigma), prov 4.

Fas 2

Hus 4

Då den medeltida bebyggelsen lades öde täcktes hus 1 närmast Västra Kyrkogatan med mycket stora volymer jord och lera. Dessa massor har körts med häst och vagn till tomten och deponerats i syfte att höja marknivån så att denna kom i höjd med marknivån vid gatan. På den förhöjda marknivån uppfördes ett hus, benämnt hus 4. Den bebyggelse som uppfördes ligger längs med och parallellt med den nuvarande Västra Kyrkogatan. Detta kan jämföras med den medeltida bebyggelsen som hade en något annorlunda vinkel i förhållande till gatan (figur 8 och 35).

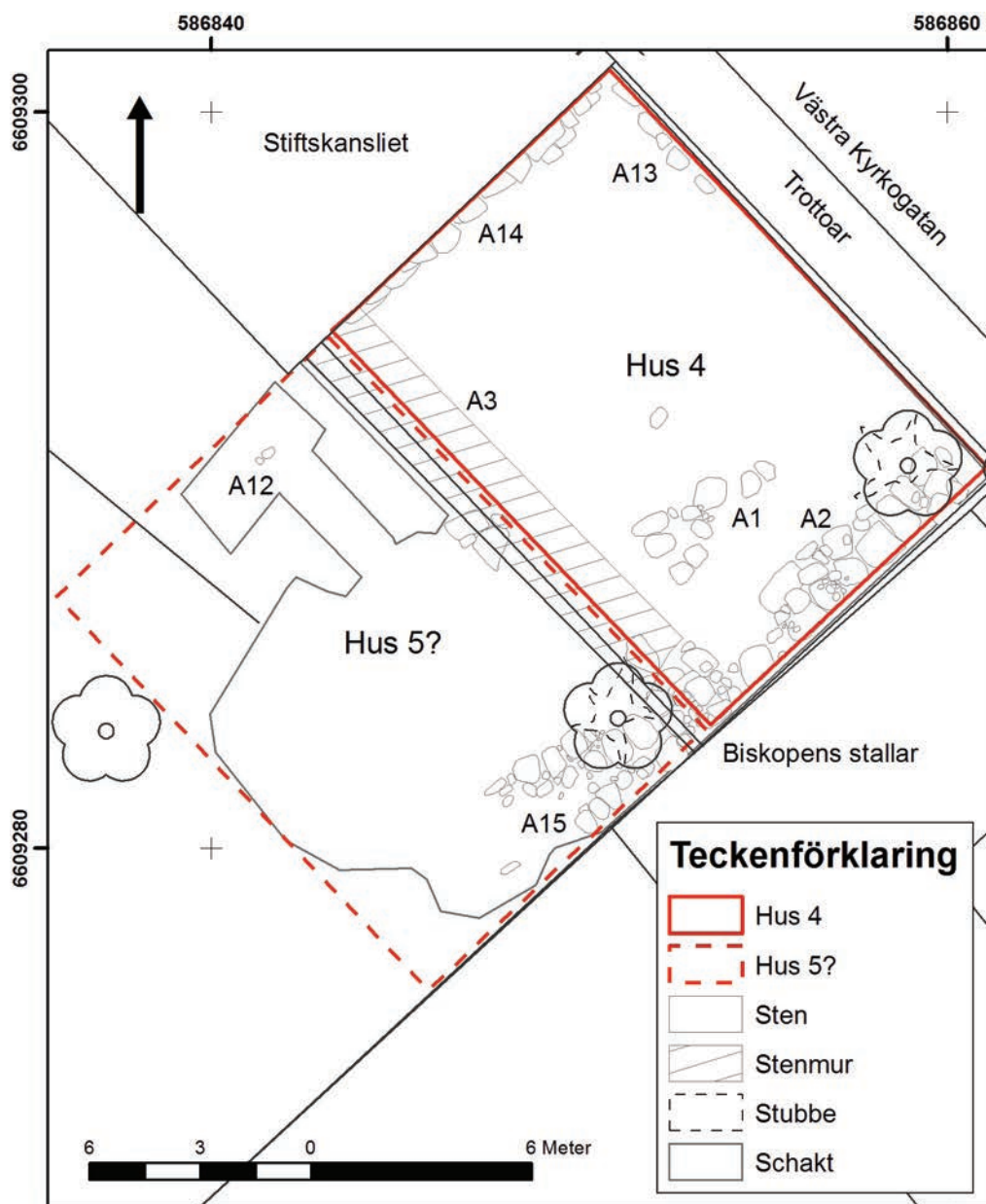
Hus 4 avgränsades av stenar på fyra sidor (figur 35). I nordväst begränsades huset av A14 som bestod av cirka 17 stenar i storlek cirka 0,4–1,3 meter. Stenarna var inmurade i Stiftskansliets vägg (figur 36). Då Stiftskansliet uppfördes på 1800-talet fanns stenarna på platsen och då huset byggdes murades stenarna fast i väggen.

I nordöst begränsades huset av fem stenar i storlek cirka 0,3–0,8 meter. Troligtvis finns fler stenar som tillhör denna vägg under markytan öster om undersökningsområdet.

I sydöst begränsades huset av A2 som bestod av cirka sextio stenar i storlek 0,6–1,4 meter och mellan stenarna fanns mindre stenar som sannolikt har stabiliserat syllstocken i husets vägg. De flesta av stenarna var kluvna. Vissa av stenarna hade borrarade hål, så kallade skjut- och klyvsömmar (figur 38). En skjutsöm är en borrsöm och sådana görs med jämna mellanrum, hålen laddas med krut och stenarna klyvs till önskad storlek. Under äldre tider klövs stenarna med hjälp av kilar.

I sydväst begränsades huset av stenmuren A3 (figur 37) på vilket hus 4:s vägg har vilat. Det är möjligt att muren har byggts om efter att hus 4 lades öde. Väggen har alltså haft en grundläggning som uppvisar likheter med Biskopens stallar (jfr figur 19). Stenmuren, A3, var bortplockad då den arkeologiska undersökningen påbörjades, men den har haft en bredd av cirka 2 meter.

Inom utbredningen av hus 4 framkom cirka tolv stenar, benämnda A1 (figur 35) som hade samma orientering som husets nordvästra och sydöstra vägg. De större stenarna hade en storlek av cirka 0,4–1 meter. Funktionen hos dessa stenar är oklar. Det kan vara rester av en mellanvägg eller fundamentet till en spis. Hus 4 har haft en storlek av $14,8 \times \geq 10\text{--}11,2$ meter, beroende på om det fanns ett hus sydväst om huset eller inte. Om det fanns ett hus där, hus 5, så kan A3 ha varit ett gemensamt syllunderlag för de båda husens väggar. Två stora aspar växte på grunden, A2, tillhörande hus 4 (figur 35).

Figur 35. Fas 2, hus 4 med anläggningarna A14, A13, A2 och A3 som utgjorde lämningar av väggarna och angränsade huset. Vidare ses A15 som kan vara lämningar av ett fragmentariskt bevarat hus, benämnt hus 5, som kan ha legat sydväst om och parallellt med hus 4. A15 var grundlagd på samma nivå som A3. Två aspar växte på grunden till hus 4, stubbarna till dessa är markerade. Skala 1:200.

Figur 36. Stiftskansliet uppfördes på 1800-talet. Inmurat i grunden till Stiftskansliet fanns stenar som har varit grundstenar i hus 4:s nordvästra vägg. Foto från sydöst.

Figur 37. Muren, A3, sträckte sig mellan Stiftskansliet och Biskopens stallar. Muren har utgjort grundläggning till den sydvästra väggen i hus 4. Foto från sydväst.

Figur 38. Del av A2, grunden till hus 4, som var uppbyggd av kraftiga stenar i storlek cirka 0,6–1,4 meter. I vissa av stenarna fanns skjut- och klyvsömmar, det vill säga hål borrade så att stenarna kunde skjutas sönder med kerutladdningar för att ge stenarna önskad storlek. Foto från sydväst.

A15 och A12 = Hus 5?

Sydväst om hus 4 framkom A15, som var en samling av cirka trettio stenar i storlek 0,2–1,0 meter som grävts ner i leran sydväst om A2 (figur 35). Stenarna låg ungefär på samma nivå som de understa stenarna i A3 som var den sydvästra väggen i hus 2. En möjlighet är att stenarna har grävts ner i marken för att ge stabilitet åt hus 4 och till huset Biskopens stallar. Men detta verkar omotiverat eftersom stenarna har grävts ner upp till 4 meter sydväst om dessa byggnader. Mer troligt är därför att A15 utgör rester av grundläggningen till ett hus. I karaktären uppvisar stenarna likheter med stenarna i hus 4. Mest troligt är därför att A15 utgör rester av grundläggningen till den sydöstra väggen i ett hus som har varit samtida med hus 4. Huset kan alltså ha legat sydväst om och parallellt intill A4 och uppvisat likheter med det. Eftersom grundläggningen var lika kraftig i hus 5 som i hus 4 så är det möjligt att en våning i hus 5 har legat på samma nivå som golvet i hus 4. Muren A3 kan ha varit ett gemensamt syllunderlag för hus 4 och 5. Kanske har de två stenarna A12 ingått i hus 5:s nordvästra väggs undre och inre grundläggning.

Om A15 utgör delar av ett hus som har funnits på platsen så är det möjligt att det huset har haft samma storlek som hus 4, ungefär $10,2 \times 14,7$ meter. I figur 51 ses en tolkad plan över husets möjliga utbredning.

Fynd

Den kompletterande förundersökningen

Ett mindre fyndmaterial påträffades vid den kompletterande förundersökningen, där hus 1 låg – totalt registrerades 23 fyndnummer. Fyndlistan redovisas i bilaga 1 och figur 39. Hus 1 var fyllt med jord och lera som påfördes då huset lades öde och täcktes över. Inne i huset i de påförda massorna närmast stenarna påträffades keramik av typen yngre rödgods. Keramiken bedöms ha deponerats på platsen i samband med att huset lades öde. Keramiken är av en typ som var vanlig under 1600-talet. Det var delar av grytor som har haft tre ben och använts till matlagning, F4–8 (figur 39). Bland dessa märks ett rörskaft, det vill säga ett handtag, tillhörande en trefotsgryta, F8 (figur 39). Rörskaftet har en vulst. Rörskaft börjar förekomma tidigast decennierna före 1600. Det har gjorts en kronologi för rörskaft för nordvästra Tyskland (Elfwendahl 1999:47 och där anf. litt.). Rörskaftet från fyllnadsmassorna i hus 1 uppvisar mest likheter med en typ D som dateras till 1600-talets första hälft. Delar av fat med glasyr och pipleredekor påträffades, F12–15 (figur 40). Även delar av skålar med glasyr och pipleredekor hittades, F9–11 (figur 41). Piplera blev vanlig omkring 1600.

Sakord	Antal fyndnummer	Kommentar
Fat	4	Yngre rödgods
Formtegel	1	–
Fönsterglas	1	–
Gryta	5	Yngre rödgods
Hästsko	1	Gallrad
Hästkosöm	1	Gallrad
Kritpipa	1	–
Mynt	3	–
Passglas	1	–
Skål	3	Yngre rödgods
Spik	2	Gallrade

Figur 39. Fynden från den kompletterande förundersökningen.

Figur 40. Delar av grytor (t.v.). Till vänster tre skärvor, F5; upptill till vänster del av en mynningsbit med vågbandsdekor, F6; upptill till höger del av ett rörskaft, F8; till höger sex delar av en gryta, F4; nedtill del av en fot, F7. Delar av fat med pipleredekor (t.h.). Till vänster F15; i mitten F13; uppe till höger F14; nedtill till höger F12. Fynden låg i fyllnadsmassorna i hus 1.

Figur 41. Delar av fat. Till vänster F9; upp till skål med bandbänkel, F11; till böger F10. Fynden låg i fyllnadsmassorna i hus 1.

Delar till kritpipor, F16 (figur 42), påträffades i fyllnadsmassorna i hus 1. Kritpipor var vanliga under 1600–1700-talen. Tobaken kom till Sverige på 1600-talet genom Söderkompaniet som fick importprivilegier på 1620-talet. Från skeppet "Vasa" som förliste 1628 finns kritpipsfynd (Åkerhagen 1985:6). Det ansågs hälsosamt att röka och på apoteken fanns speciella rökrum.

Figur 42. Delar av skaft till kritpipor, F16. Fynden låg i fyllnadsmassorna i hus 1.

En del till ett passglas, det vill säga del av ett dryckesglas, påträffades i fyllnadsmassorna i hus 1, F19 (figur 43). Passglas dateras till 1500–1600-talen (Henriksson 2003 t.ex.). På lergolvet i hus 1 påträffades fem skärivor fönsterglas, F18 (figur 43). Fyndet kan indikera att det har funnits fönster i det medeltida trapphuset, annars torde det ha varit mörkt.

Totalt påträffades tre mynt (figur 44, se även bilaga 4). Ett av mynten, F1, påträffades på en av grundstenarna i hus 1:s södra vägg. Det var slaget i drottning Kristinas namn. Väster om hus 1 i fyllnadsmassorna påträffades det andra lösfunda myntet, F2. Även detta var präglat för drottning Kristina och var ¼ öre. Årtalen var inte läsbara på dessa mynt. Väster om hus 1 i fyllnadsmassorna söder om passagen påträffades det tredje lösfunda myntet, F3. Myntet var präglat i Erik den heliges namn ("SCS ERICVS"), men utgivet av Gustav Vasa, det vill säga bestämmningen är Gustav Vasa. Det är en örtug utan år, men den är präglad cirka 1535–1540 i Stockholm. Örtugen motsvarade ½ öre från och med Gustav Vasa (Jonsson, mejl 2016-09-08; Ahlström, Almer & Hemmingsson 1976:57).

Figur 43. Till vänster del av ett dryckeskärl, ett så kallat passglas, F19. Till höger fem bitar fönsterglas, F18. Fynden låg i fyllnadsmassorna i hus 1.

Figur 44. Tre mynt påträffades vid undersökningarna. Till vänster F1 och i mitten F2, två mynt slagna för drottning Kristina. Till höger ett mynt, F3, präglat i Erik den heliges namn ("SCS ERICVS"), men utgivet av Gustav Vasa. Mynten låg i fyllnadsmassorna intill hus 1.

I samband med metalldetektering av undersökningsområdet påträffades två spikar, den ena i lergolvet i hus 1 (F22), och den andra mellan stenarna i stenläggningen A8 (F23). Spikarna gallrades, det vill säga kastades bort. I samband med schaktningen av massorna som påförts ovanpå hus 1 framkom en hästsko (F20) och en hästskosöm (F21). De har sannolikt tappats av någon av de hästar som användes för att köra massorna som fyllde upp området och täckte hus 1. Hästskon och en hästskosömmen gallrades.

En del av ett formtegel, F17, i rödbrännande lergods som kan vara del av en gotisk valvribba, påträffades som lösfynd vid schaktningen (figur 45). Murbruk på formteglet visar att den har varit infogad i en byggnad, men vi vet inte i vilken byggnad som den har suttit.

Figur 45. En del av ett formtegel, F17, som troligtvis kommer från en gotisk valvribba, påträffades vid schaktningen.

Bland fyllnadsmassorna i hus 1 framkom även djurben, det var flera *metatarsu* och *metacarpus*, det vill säga mellanfotsben från ko, del av käkar från ko, gris och får/get, ett tåben från ko samt några revben sannolikt från ko. Benen bedömdes ha förts till platsen med massorna och representerar inte konsumtion på platsen och togs därför inte tillvara.

Sammantaget kan alltså sägas att fyndmaterialet från massorna i hus 1 visar på en datering till 1600-talet, inga fynd som är äldre påträffades i eller utanför huset och detta beror sannolikt på att huset och ytorna utanför hölls rena.

Fynd från den arkeologiska undersökningen

Ett mindre fyndmaterial påträffades vid den arkeologiska undersökningen där hus 2 låg, åtta fyndnummer registrerades. Fyndlistan redovisas i bilaga 2 och figur 46.

Sakord	Antal fyndnummer	Kommentar
Beslag	1	–
Fönsterglas	1	–
Föremål	1	Gallrat
Gryta	4	–
Spik	1	Gallrad

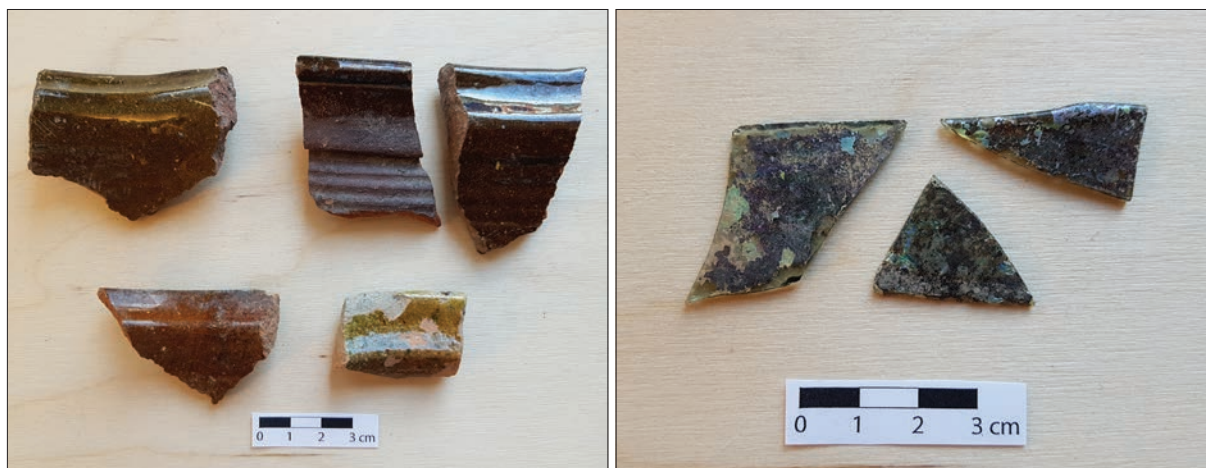
Figur 46. Fynden från den arkeologiska undersökningen.

Mellan golvstenarna i hus 2:s östra del påträffades ett beslag i kopparlegering, F1 (figur 47, se även bilaga 5). Beslaget hade en längd av cirka 8,8 cm. Troligtvis har beslaget suttit på en kista. I fyllnadsmassorna i hus 2 påträffades yngre rödgoods – det var delar av fyra olika grytor, F2–5 (figur 47). Keramiken är av den typ som var vanlig under 1600-talet.

Bland fyllnadsmassorna i källaren, hus 2, påträffades tre delar fönsterglas, F6 (figur 48). En av bitarna hade spår av blyspröjs. Under medeltiden och senare sammanfogades mindre bitar fönsterglas med spröjs, det vill säga blylister till större glasytor. Sannolikt har källaren haft glasfönster. Fönster är nödvändiga i en källare annars blir det problem med fukt. Eftersom källaren har haft ett tunnvalv och en trappa i nordöst så kan fönstret tänkas ha suttit i den sydvästra gaveln. Vi vet inte om det har funnits ett smidet galler av järn för fönstret som hindrat oönskade besökare att komma in i källaren. Det kan också ha funnits fönsterluckor utvändigt och invändigt. Bland fyllnadsmassorna i hus 2 påträffades två spikar (F7) och ett metallföremål (F8), dessa fynd gallrades.

Figur 47. Ett beslag i kopparlegering, F46, som troligtvis har suttit på en kista, påträffades mellan stenarna på golvet i hus 2.

Figur 48. Delar av mynningsbitar till grytor påträffades (t.v.). Uppe till vänster F4; de två keramikbitarna uppe till höger är F2; nere till vänster ses F3; nere till höger ses F5. Tre bitar fönsterglas, F6 (t.h.). Troligtvis har källaren haft glasfönster. Fynden låg i fyllnadsmassorna i hus 2.

¹⁴C-analys

Totalt skickade fyra prover in för ¹⁴C-analys från undersökningarna – dessa redovisas i bilaga 3 samt i figur 49 där även ett även kalibreringarna från ett ¹⁴C-prov från förundersökningen 2013 redovisas.

I samband med förundersökningen 2013 framkom delar av hus 2. I huset norra hörn grävdes då en grop och under det stenlagda golvet påträffades ett djurben (*tibia*) från en ko som skickades in för ¹⁴C-datering till Ångströmlaboratoriet vid Uppsala universitet. Benet var sannolikt matavfall och bedöms ha deponerats på platsen i samband med att huset uppfördes. Benets (Ua-48045) dateras till 1300–1420 e.Kr. (kal. 2 sigma) och inom det intervallet är det 61,7% sannolikhet att benet dateras till perioden 1300–1370 e.Kr. Benet daterar sannolikt uppförandet av huset till 1300–1370 e.Kr. (Ros 2014a) (figur 49).

Mellan golvstenarna i hus 2 påträffades ett tåben från nöt (prov 1) som dateras till 1490–1670 (kal. 2 sigma) (figur 49, bilaga 3). Provet visar troligtvis sista perioden då huset var i funktion.

Prov nr	Lab nr	Anläggning/Lager	Ben	Datering BP	Kal 1 sigma (68,2%)	Kal 2 sigma (95,4%)
1	Ua-54684	Hus 2, A6 mellan golvstenarna	Nöt, tåfång	287±26	1520–1570 (43,3%) 1630–1660 (24,9%)	1490–1600 (61,0%) 1610–1670 (34,4%)
2	Ua-54685	Hus 1, A4 under trappan	Nöt, armbågsben	339±26	1490–1530 (22,7%) 1550–1640 (45,5%)	1470–1640 (95,4%)
3	Kunde ej dateras	Sektion 1, lager 6. Brandlager till hus 1	Nöt, revben, bränt	Kunde ej dateras	–	–
4	Ua-56374	Sektion 2, lager 3 under A7, stenlagd yta	Kota större gräsätare, sannolikt nöt	633±26	1295–1320 (25,2%) 1350–1390 (43,0%)	1280–1400 (95,4%)
Prov år 2013	Ua-48045	I norra hörnet under stengolvet i hus 2	Ko (tibia)	577±30	1315–1355(44,5%) 1385–1410 (23,7%)	1300–1370 (61,7%) 1380–1420 (33,7%)

Figur 49. ¹⁴C-prov som gjorts från den kompletterande förundersökningen och den arkeologiska undersökningen (bilaga 3) samt ett prov från förundersökningen 2013 (Ros 2014a).

Under den yngsta trappan i Hus 1 påträffades ett ben (prov 2) vilket låg på en av de två trappstegen tillhörande den äldre trappan. Benet dateras 1470–1640 (kal. 2 sigma) (figur 49, bilaga 3). Benet deponerades i samband med att trappan byggdes och visar att det ägde rum någon gång efter 1470.

I brandlagret intill hus 1 (sektion 1, lager 6) påträffades ett djurben som skickades in för datering, men provet kunde inte dateras.

Under den stenlagda ytan A7 insamlades ett ben som ¹⁴C-daterats till 1280–1400 (kal. 2 sigma) (figur 49, bilaga 3). Den stenlagda ytan har anlagts efter att benet deponerats.

Bränder i området

Både hus 1 och 2 uppvisade spår av eldpåverkan och båda husen har med största säkerhet brunnit. Tack vare skriftliga källor vet vi att Västerås har drabbats av bränder vid olika tillfällen. En frågeställning uppkom om branden kan kopplas till någon skriftligt belagd brand. De kända bränderna som drabbat närområdet är därför sammanställda här nedan (figur 50).

Den skriftliga uppgiften från 1527 om att en gård vid biskopshuset är avbränd är av stort intresse. Kanske är de undersökta husen delar av den gård som omtalas vara avbränd 1527. Men vi vet inte med säkerhet att det var den undersökta gården som brann då. Andra möjligheter är att gården brann 1569, 1572 eller vid ett senare tillfälle.

År	Brand	Referens
1380	Brand i domkyrkan orsakad av sjörövare.	Hammarskiöld 2005:10, 15
1511, 13 juni	Domprosten, ärkedjåkn och domkapitlet ber om hjälp med reparation av domkyrkan som lidit allvarlig skada efter en svår brand som härjat i staden och som började i gatubodar på torget, även domkyrkan drabbades.	SDHK 37005
1521, 29 april	Brand i domkyrkan då danska trupper gjorde ett utfall från Västerås slott.	Hammarskiöld 2005:10, 16
1527	Från reduktionen, indragningen av egendom, av kyrkogodsens i Västerås finns en uppgift om att "en gårdtt widh biskopsgårdt är aff brendt". Det är oklart när gården brann.	Kumlien 1971:580f
1569	En förödande brand som bland annat drabbade rådhuset som låg på nuvarande torget.	Kumlien 1971:400, Olsson 1985:79
1572	Stadsbrand, sannolikt skadades också domkyrkan vid den branden.	Hammarskiöld 2005:16
1691	Domkyrkan drabbades av ett blixtnedslag och delar av kyrkan brann.	Hammarskiöld 2005:17
1668	En brand drabbade Stora Torgets västra del.	Olsson 1985:79
1714	Rådhuset drabbades av en brand.	Olsson 1985:173

Figur 50. Kända bränder som drabbat området.

Tolkningar

Fas 1 och tolkningar av hus 1–3

Hus 1 har alltså varit ett trapphus och hus 2 har varit en källare avsedd för förvaring. Man gick från gatan genom trapphuset, hus 1, för att nå källaren (figur 11), hus 2. En möjlighet är att det fanns en öppning i hus 2:s sydvästra vägg där man kunde lasta in varor från Svartån. I samband med förundersökningen 2013 kunde det konstateras att det var minst 2,5 meter tjocka påförda massor i ett schakt som togs upp sydväst om hus 2. Svartån har varit betydligt bredare än vad den är idag. Att döma av ett kartöverlägg med dagens karta och 1688 års karta som Västerås stad har låtit göra så låg dåvarande strandlinje uppe på nuvarande land (rektifierade historiska kartor). Vid undersöknings-tillfället var det cirka 35 meter från hus 2 till Svartån. Vi vet inte vilken nivå som vattnet i ån har haft under olika århundraden. Svartån är uppdämd och det finns ett vattenfall vid turbinhuset strax nordöst om Västerås slott. Under medeltiden sträckte sig Svartån troligtvis lång in på området som idag är tomtmark (Ros 2014a). Kanske var det möjligt att åka med båt från Svartån nästan fram till hus 2. Genom trapphuset var det möjligt att nå gatan som låg öster om undersökningsområdet. *Tomten kan alltså tolkas ha varit vänd både mot gatan och mot Svartån.*

Hus 2 har haft infattningar i tegel runt dörröppningen och sannolikt har också hus 1 haft infattningar i dörröppningen. Mellan hus 1 och 2 fanns en passage som troligtvis har varit murad. Kanske fanns det ett tegelvalv över passagen, men det vet vi inte. I figur 51 ses husens utbredningar.

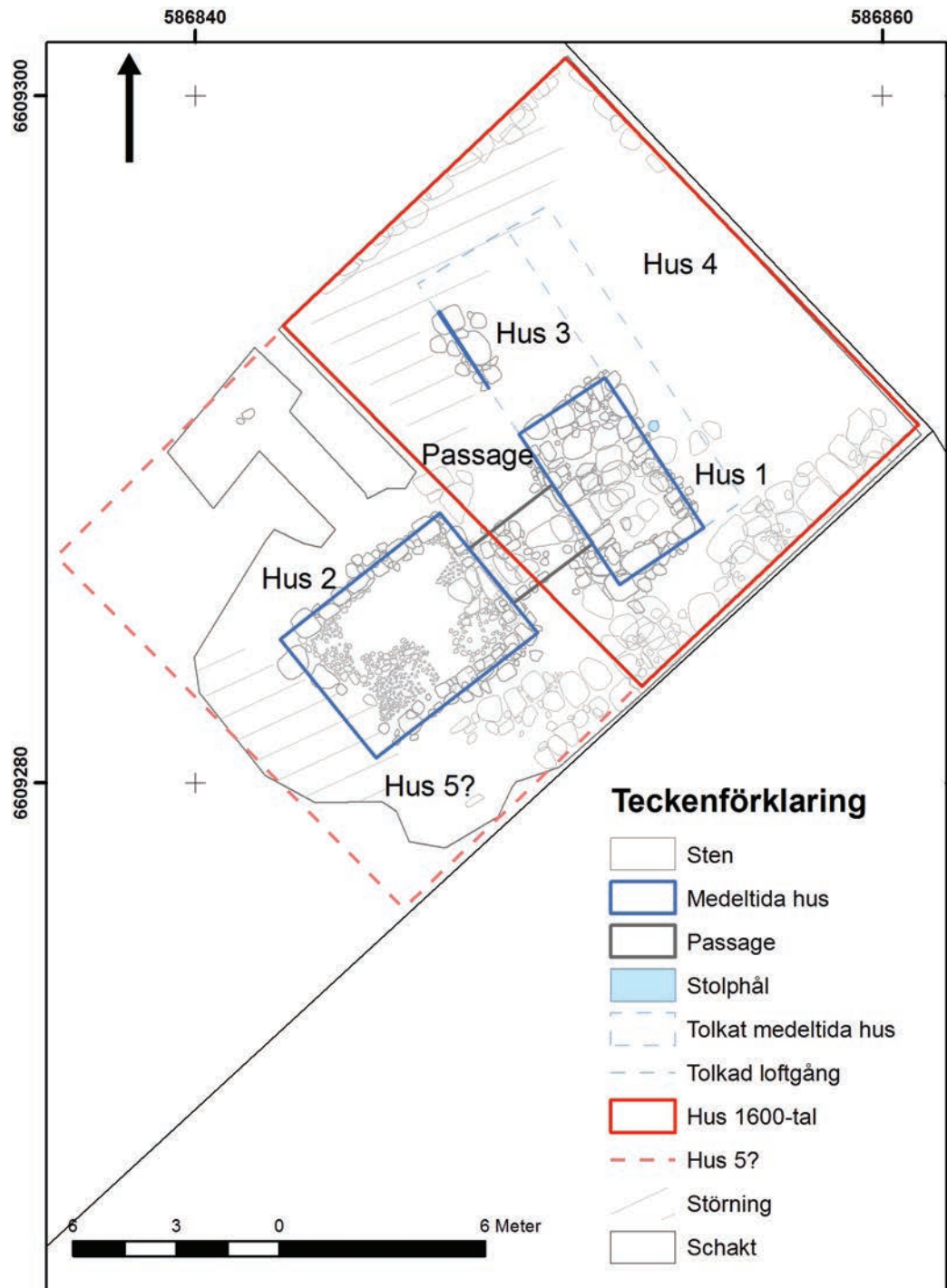
Hus 2 har haft ett tunnvalv. Byggnader med valv brukar ha övervåningar och sannolikt har hus 2 haft minst en övervåning av trä eller sten. Kanske var det ett bostads-hus ovanför och där kan också ha funnits ytterligare en våning avsedd för förvaring. I gavlarna på hus avsedda för förvaring brukade det finnas en vinsch så att varor kunde hissas upp till övervåningen.

I hus 1 påträffades löst liggande tegelstenar, men inga tegelstenar fanns inmurade i huset. Vi vet därför inte om hus 1 har haft ett valv, men det är möjligt att det fanns ett sådant. Sannolikt har också hus 1 haft minst en övervåning av trä eller sten.

Lämningarna av hus 3, A11, var fragmentariskt bevarade och bedöms vara rester av en vägg i ett hus. Norr och väster om anläggningen fanns djupa störningar. Även på den östra sidan av anläggningen var marknivån störd. Det är osäkert vilken utbredning som huset har haft. Det kan vara så att huset har fortsatt mot sydväst, men en annan möjlighet är att huset har legat parallellt intill hus 1 och att de bildat en gemensam fasad i riktning mot Västra Kyrkogatans föregångare (figur 51).

Tillträdet till trapphuset skedde genom en ingång i bottenvåningen. Kanske har det funnits en svalgång längs med hus 2 och hus 3:s långsida som vätte mot de stenlagda ytorna (figur 51). Om det fanns en svalgång så fanns den både på undervåningen och på övervåningen där den förband de olika rummen. Under medeltiden nådde man husens övervåningar genom utvändiga trappor. Man kom sannolikt till övervåningen genom en trappavsats i svalgången, om det fanns en sådan.

Det är oklart hur man kom upp till den tänkta övervåningen i hus 2, men en möjlighet är att det fanns en gång ovanför passagen mellan hus 1 och 2. En annan möjlighet är att man nådde övervåningen genom en utvändig trappa, några spår av en sådan framkom dock inte.

Figur 51. En tolkad bild av bebyggelsen i fas 1 och 2. Hus 1 och 2 samt passagen mellan husen ses. På planen redovisas möjligheten att hus 3 har haft samma planlösning som hus 1 och legat intill detta. Kanske har det funnits en svalgång utanför hus 1 och det tänkta hus 3. Vidare ses hus 2 och en möjligt tolkad utbredning av hus 5. Skala 1:200.

Fas 2 och tolkningar av hus 4–5

Hus 4 låg i undersökningsområdets nordöstra del. Mycket tyder på att det fanns ett hus, hus 5, sydväst om hus 4 (figur 35). Det är oklart vilken planlösning som hus 4 och 5 har haft om de fanns samtidigt. Kanske var det endast ett hus med två rum som i så fall haft en storlek av cirka $20,7 \times 14,7$ meter. Kanske var hus 4 och 5 en typ av suterränghus och muren A3 kan ha varit en mellanvägg mellan de två husdelarna. Båda husen kan då ha haft en våning i höjd med gatan. Hus 5, delen som kan ha legat inne mot gården, kan dessutom ha haft en lägre belägen våning, inga spår av golv eller andra detaljer framkom dock som kan ha tillhört det huset. Men vid undersöknings-tillfället gick en körväg intill muren A3. Detta betyder att eventuella bebyggelse-rester kan ha tagits bort i samband med sentida markarbeten.

Med tanke på den kraftiga grundläggningen i hus 4 är det sannolikt att huset hade minst två våningar invid gatan. Troligtvis hade det funktion som bostad och den kan också ha varit en byggnad avsedd för social samvaro. Närheten till domkyrkan talar också för att byggnaden nyttjats av personer tillhörande de högre sociala skikten. Kanske fanns det en övervåning avsedd för förvaring och kanske användes också hus 5-delen inne på gården till förvaring.

Fas 2 representerar en förändring av bebyggelsestrukturen i kvarteret och den medeltida bebyggelsen täcktes över. Hus 4 låg i nordöst nära nuvarande Västra Kyrkogatan. Anmärkningsvärt är att hus 4 var orienterat längs med och parallellt med nuvarande gatan. Detta kan jämföras med den medeltida bebyggelsen som hade en något annorlunda vinkel i förhållande till gatan. Dessa förändringar var i enlighet med och hänger sannolikt samman med de regleringar av Västerås som påbörjades under 1640-talet. Det var drottning Kristina som föreskrev en reglering och brandfaran var den främsta orsaken. En ny stadsplan skulle upprättas. I instruktionerna till den ordinarie lantmätaren för Västmanland sägs att torg och gator i Västerås skulle komma i ordning och skick. I synnerhet skulle man observera att gatorna blev parallella och fick räta vinklar. Gatusträckningar skulle förändras och man eftersträvade parallellitet och räta vinklar (Ahlberg 2005:593f). Regleringar gjordes i enlighet med renässansens geometriska och rätlinjiga mönster (Andrén 1998:172ff). Vid fördelning av tomterna i Västerås skulle lantmätaren se till följande:

”att de tomter som vid torget och de förnämsta gatorna äro belägna, sådana män tilldelta bliva, som dem kunna och vilja med sköna hus och byggningar, staden till heder och prydnad bebygga och handhava, och de, som av ringare medel äro, bliva avsidet vid tvärgatorna tomter tilldelta” (Ahlberg 2005:593).

I Västerås fanns sneda gator som behövde rätas och breddas och en av dessa var Västra Kyrkogatan (Ahlberg 2005:594). Kanske hänger den ändrade riktningen av bebyggelsen under fas 2 samman med en förändrad riktning av Västra Kyrkogatans föregångare. Ödeläggelsen av den medeltida bebyggelsen och förändringen av byggnadstyperna och förändringen av husens vinkel i förhållande till gatan kan ses som ett uttryck för en moderniseringsprocess i det tidigmoderna samhället.

Datering av faserna

Fas 1, 1300–1370 till cirka 1632–1654

Hus 1, 2 och 3 tolkas ha uppförts samtidigt. ¹⁴C-analys visar att uppförandet av källaren, hus 2, sannolikt dateras till perioden 1300–1370 e.Kr. (figur 52). Någon gång efter 1470 byggdes trappan i hus 1 om. Ett ben som påträffades under stenläggningen A7 med ¹⁴C-datering 1280–1400 visar att ytan stenlades då eller därefter.

Ett ¹⁴C-daterat ben på golvet i hus 2 visar att huset var i funktion fram till någon gång under perioden 1470–1670.

En skriftlig uppgift finns om att en gård var avbränd 1527. Det är möjligt att det var den undersökta gården som hade brunnit, men det vet vi inte med säkerhet. Andra möjligheter är att gården brann 1569, 1572 eller vid ett senare tillfälle. Fläckvis förekomst av kol och sot på golvet i hus 2 och brända tegelstenar kan indikera att husen inte togs i bruk efter branden. Men en annan möjlighet är att husen reparerades och användes efter branden.

Kärl tillverkade av porslin blev vanliga under 1700-talet och avsaknaden av porslin och andra yngre fyndtyper är argument för att hus 1 och 2 inte var i funktion under 1700-talet. I fyllnadsmassorna i hus 1 och 2 påträffades yngre rödgods av typerna gryta, fat och skål som var vanliga under 1600-talet. Kritpipor påträffades och de dateras generellt till 1600–1700-tal. Dessa fynd indikerar att husen var i funktion in på 1600-talet.

Väster om hus 1 påträffades ett mynt präglat i Erik den heliges namn utgivet av Gustav Vasa och präglat cirka 1535–1540. I fyllnadsmassorna ovanpå hus 1 påträffades två mynt slagna för drottning Kristina som regerade 1632–1654. Mynten visar att bebyggelsen i fas 1 täcktes över och lades öde någon gång under 1632–1654, eller därefter. Fas 1 kan alltså dateras 1300–1370 till cirka 1632–1654.

Fas 2, cirka 1632–1654 till cirka 1720

Hus 4 i fas 2 uppfördes ovanpå hus 1. Mynten från fas 1 visar att huset uppfördes någon gång cirka 1632–1654, eller något därefter (figur 52). Hus 4:s ena syllstensrad, A2, var övervuxen av två aspar som var lika stora och sannolikt började de växa samtidigt då huset upphörde att användas. Årsringarna efter stubben till trädet som växte vid A2, vid Hus 4:s södra hörn (figur 19 och 35) räknades. Det var cirka 296 årsringar vilket betyder att trädet började växa cirka 1720. Eftersom träden växte på hus 4 så visar det att huset inte längre fanns på platsen efter cirka 1720. Fas 2 dateras alltså cirka 1632–1654 till cirka 1720.

Fas	Anlades	Ombyggnation och stenlagd yta	Brand	Ödeläggelse
1a	¹⁴ C-datering: Anlades 1300–1370	¹⁴ C-datering: Stenläggningen A7 anlades någon gång 1280–1400 eller därefter.	–	¹⁴ C-datering: Hus 2 var i funktion efter 1470. Myntdatering sista skedet 1632–1654.
1b	–	¹⁴ C-datering: Trappan i hus 1 byggdes om efter 1470.	1527? Eller senare?	
2	Myntdatering slutet på fas 2 – cirka 1632–1654, eller senare	Husen uppfördes parallellt med nuvarande gatan.	–	Årsringar på stubben tillhörande trädet visar att huset hade slutat användas cirka 1720.

Figur 52. Sammanställning av dateringar av fas 1 och 2.

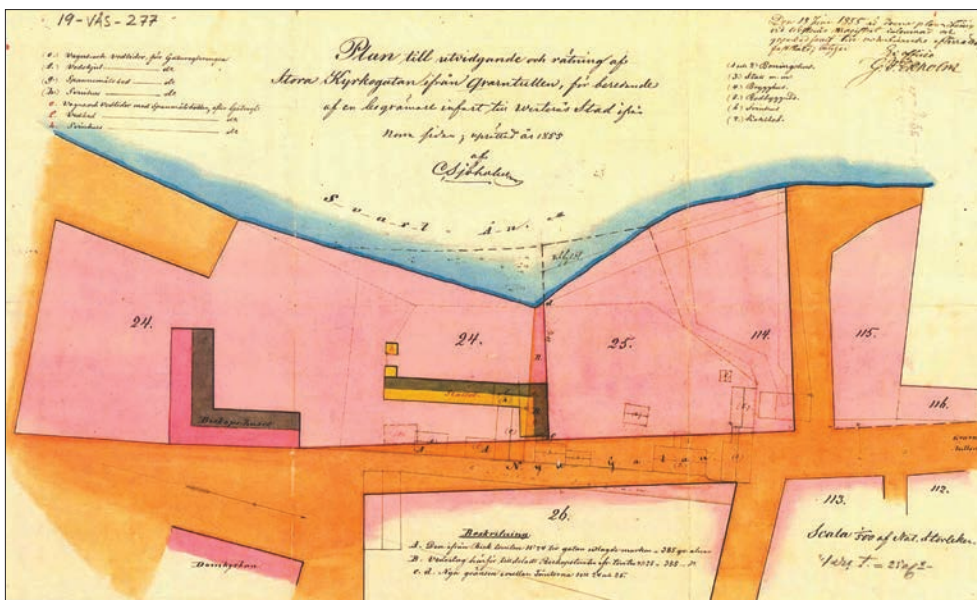
Kartor och avbildningar

Den äldsta kartan över Västerås är från 1688 (figur 3). Ingen bebyggelse ses inom undersökningsområdet på de historiska kartorna från 1688, 1751, 1854 och senare (rektifierade historiska kartor). Biskopens stallar ses inte på de äldsta kartorna över Västerås. Förklaringen till att det inte ses någon bebyggelse i området på de historiska kartorna är att detaljnivån inte är tillräcklig för att visa den bebyggelse som har funnits i området intill undersökningsområdet. Det finns en målning från 1780-talet av Elias Martin där bland annat Biskopens stallar avbildas, men ingen bebyggelse finns på platsen för undersökningsområdet (figur 53).

Figur 53. Målning från 1780-talet av Elias Martin som visar Västerås stad och bland annat domkyrkan och Biskopens Stallar. Foto Stig Johansson, källa Västerås stadsarkiv.

Det finns en plan till utvidgning av "Stora Kyrkogatan", det vill säga Västra Kyrkogatan, från 1855 (figur 54). Vi vet inte om den endast är en planeringskarta eller om förändringen genomfördes. På kartan ser man att hus ligger nordöst om byggnaden "Biskopens stallar" i gatan under den nya planerade gatusträckningen. Konsistoriehuset ligger nordväst om domkyrkan och på planeringskartan sträcker sig den planerade förändrade gatan över delar av det huset. Konsistoriehuset finns idag kvar med oförändrad utbredning och därför kan inte all förändringar som redovisas på kartan ha genomförts. Men det är möjligt att Västra Kyrkogatan har gjorts något rakare och flyttats ett stycke västerut.

Figur 54. Karta som visar en planerad utvidgning av "Stora Kyrkogatan", det vill säga Västra Kyrkogatan, från 1855. Den planerade gatan sträcker sig över Konsistoriehuset – denna byggnad finns kvar oförändrad, men det är möjligt att gatan har flyttats något västerut.

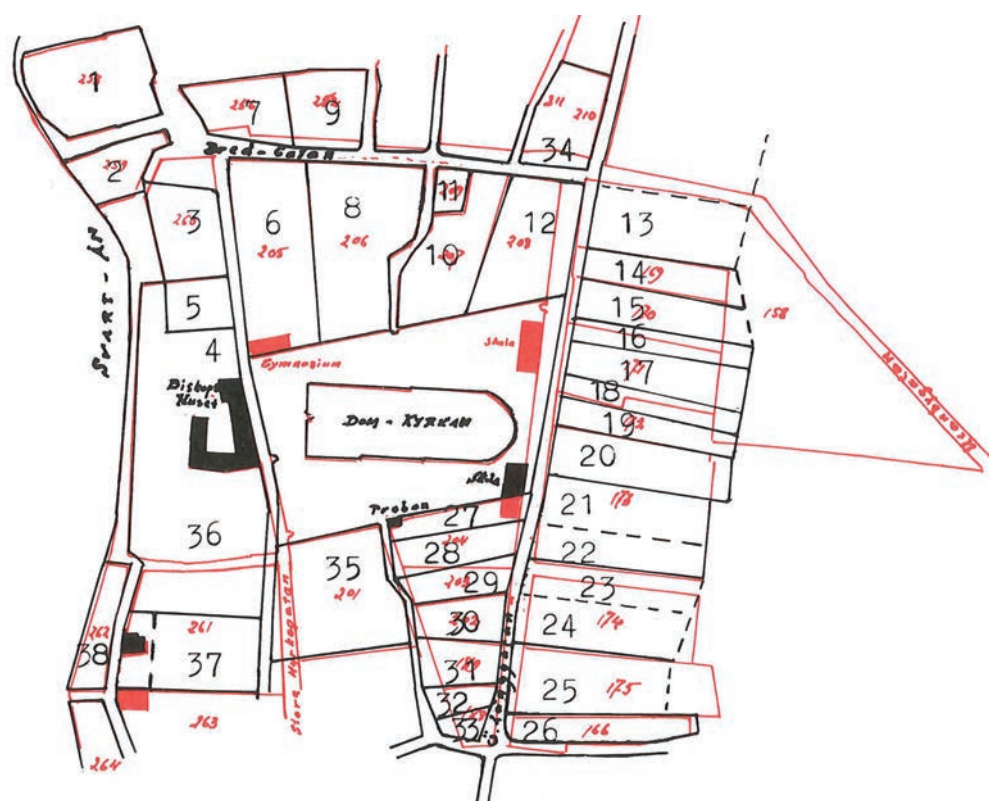
Vetenskaplig fördjupning

Gårdens ägare och användning under fas 1 och 2

Fas 1. 1300–1370 till cirka 1632–1654

Inom ramen för den fördjupande studien skulle ägandet av tomten studeras och relation till de framkomna anläggningarna diskuteras närmare.

Sven Olsson (1985a och 1985b) har rekonstruerat de senmedeltida tomterna i Västerås. Söder om biskopens mangård låg stallgården (figur 55, tomt 36). Norr därom låg biskopens trädgård (tomt 4). Norr om detta låg en area, 50 × 50 kvadratalnar stor, som upplåtits av biskopen för boende till Malin sömmerska och hennes måg Bengt snickare eller kyrkobyggare. Denna tomt, tomt 5, låg norr om biskopstomten. Biskopens stallar ligger på tomt 5.

Figur 55. Sven Olssons rekonstruktion av de senmedeltida tomterna intill domkyrkan i Västerås, området benämns domstaden. De svarta linjerna är 1617 års stadsplan och de röda linjerna är 1688 års karta. Undersökningarna berörde delar av tomt 3:s södra del. Tomt 3 ägdes av kanik Finn Jönsson och såldes till själakoret 1429. Tomten togs sedan av Gustav Vasa. Gården ägdes senare av Clas Depken. Tomt 36 är Biskopens stallgård och tomt 4 är Biskopens trädgård. Tomt 10 är den gamla biskopsgården. Efter Olsson 1985b.

Förteckning över gårdarna som ses i figuren ovan:

- 1) Lucia Fastolfsdotters gård.
- 2) Bernt Sämskemakares gård.
- 3) Själakoret gård.
- 4) Biskopens trädgård.
- 5) Bengt kyrkobyggares gård.
- 6) Skolmästaregården.
- 7) Skolmästarens kålgård.
- 8) Syslomansgården.
- 9) Möklingtagården.
- 10) Gamla biskopsgården (Sancte Anne prebende).
- 11) Lilla Hörnegården.
- 12) Penitentiarii gård.
- 13) Biskop Rasmus gård.
- 14) Albrekt Hanssons gård.
- 15) Anders Anderssons gård.
- 16) Lille Jöns gård.
- 17) Brunnsgården.
- 18) Elias skrälldares gård.
- 19) Enevast Jönssons gård.
- 20) Skolstuguträdgården.
- 21) Djäkneplatsen, Erasmi kålgård.
- 22) Hans Hilles kålgård.
- 23) Skerikegårdskålgården.
- 24) Märten Knutssons kålgård.
- 25) Erik Ol- och kaplansgårdarna.
- 26) Klockargården med kålgårdsmark.
- 27) Skolstugugården (Vårfru prebende).
- 28) Hagagården (Sancte Eriks prebende).
- 29) Skerikegården (Marie Magdalene prebende).
- 30) Märten Knutssons gård (Helga Kors prebende).
- 31) Erik Olssons gård.
- 32) Kaplansgården.
- 33) Krubbegården.
- 34) Gråsgården.
- 35) Decanegården.
- 36) Biskopens stallgård.
- 37) Jöns köttmånglars gård.
- 38) Herr Eriks första gård.

Säsongsmässigt var det översvämningar av tomtens strandparti och antagligen var det även översvämningar på tomten norr därom. Norr om tomt 5 låg en självägande tomt, tomt 3 (figur 55) (Olsson 1985a:83; 1985b), de arkeologiska undersökningarna omfattade delar av den tomten. Den tomten kan benämnas själakorets gård (figur 55).

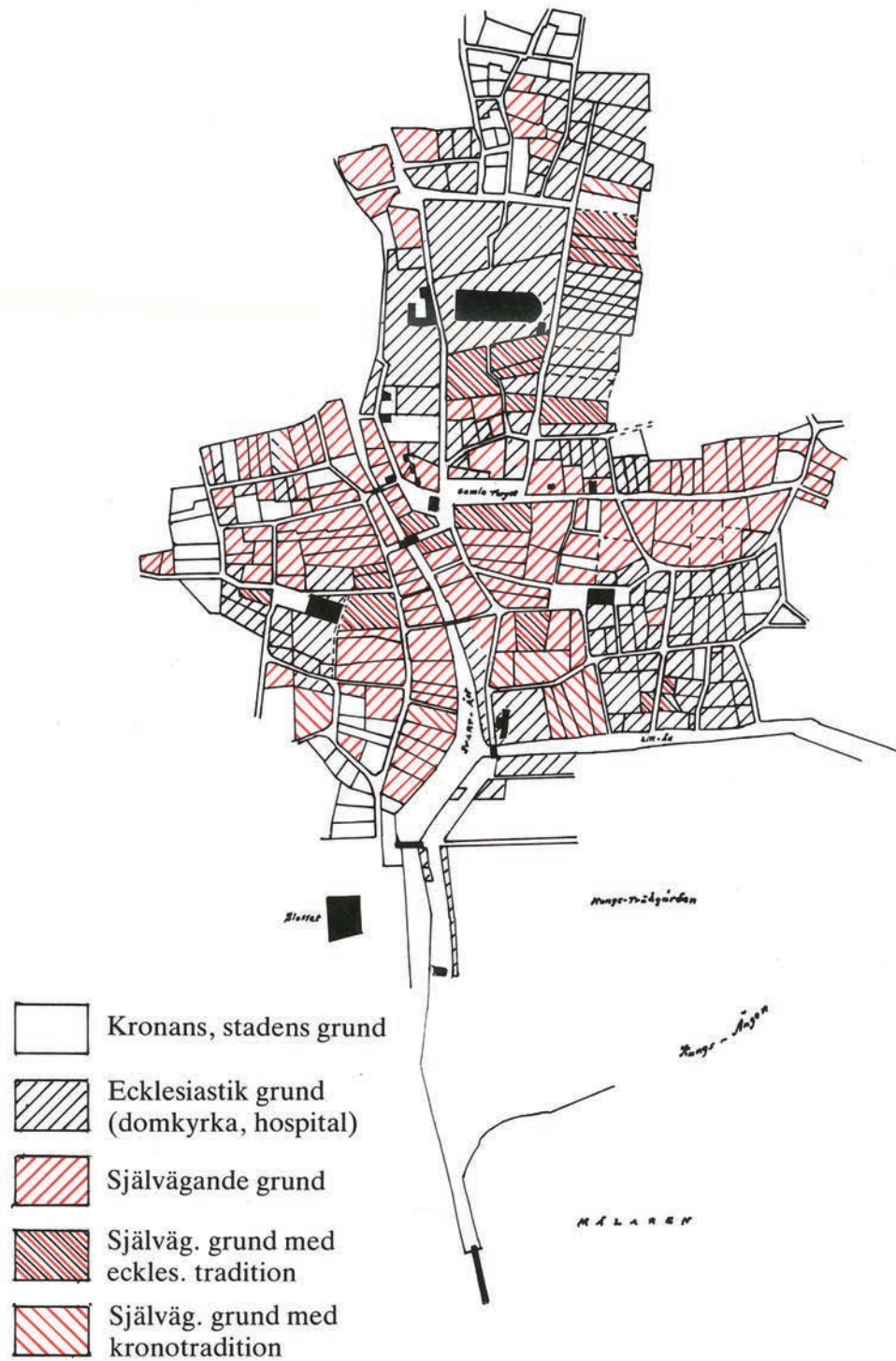
I samband med rapportarbetet rektifierades Olssons rekonstruktion av de medeltida tomterna i området i förhållande till undersökningsområdet och de undersökta husen (figur 56). Den medeltida tomtgränsen rektifierades mot den befintliga tomtgränsen invid gatan, men vi vet inte om tomterna har sträckt sig ut i nuvarande gatan. Undersökningen gjordes på tomt 3, det var den tomt som såldes av Finn Jönsson och den var cirka 47×30 meter stor, det vill säga cirka $1\,410\text{ m}^2$. Det kan jämföras med att den yta som undersöktes var cirka 20×15 meter stor, det vill säga 275 m^2 , vilket innebär ungefär 20% av hela den medeltida tomt 3.

Figur 56. Rektifierad karta som visar de undersökta husen och Sven Olssons rekonstruktion av den senmedeltida tomt 3 i området. Tomt 3 var cirka 47×30 meter stor. Skala 1:1 000.

Området runt domkyrkan kan benämnas Domstaden. Sven Olssons har studerat ägandet av de senmedeltida tomterna intill domkyrkan. Nästan hela denna trakt var ekklesiastisk grund, det vill säga ägdes av kyrkan och var gammal kyrklig jordnatur, eller var självägande grund med ekklesiastisk tradition (figur 55 och 57). Delar av dessa tomter indrogs efter reformationensriksdagen 1527, men återställdes av Johannes Rudbeckius (Olsson 1985a:82).

Figur 57. Jordnaturen i Västerås under senmedeltiden. Området närmast domkyrkan var ecklesiastisk grund, det vill säga ägdes av kyrkan, eller var självägande grund med ecklesiastisk tradition. Efter Olsson 1985b.

I ett brev från 1429-08-13 (SDHK 21209; Diplomatarium Dalecarlicum, volym 1, nr 263; Kumlien 1971:175) (figur 58) står att Kanik Finn Jönsson sålde en tomt som låg norr om biskopsgården till Narve Peterson, själpräst vid själakoret vid Västerås domkyrka. Jönssons fader hade köpt tomten av Klaus Djäkn på Kopperberget och dennes son Kønika Djäkn var ombud vid köpet. Gården köptes för en ”läst järn” vägd i Västerås. Det var delar av den gården som undersöktes (figur 55, tomt 3). Så här lyder delar av brevet:

”medh allom ægandhe Rætt uplatit, heederlikom Manne herra Narva Pædhersson Siælapræste i vesterarros Domkyrkio til siælachoren sama stadz mina tomtpt i Westerås liggande nest nordhan widh biskops gardhen huilka min fadhre køpte aff Kønika djækn aff hans fadhers weghna Claws diækens oppa Koperbærgheno swa langa oc swa bredha som hans breff ther oppa ludher swa mykit som forbenemnde Claws atte i forbenemnde tomt huilket breff jak hanom antwardhat hafuer med thesso mino bref-fue for ena læst jærn sat oc wæghin j Westerås huilka jak kænnis mik hafua fülleligha opburit æpter mine nøyo”

Angående brevet kan nämnas att ”Claws” möjligen ska läsas ”Olaws”, men ändelsen ”ws” istället för ”us” talar emot det (Lovén, mejl 2016-09-12).

Vilka var då de personer som omtalas i brevet?

Klas Djäkn och kopperhandeln

År 1370 omtalas en Claus Djäkn som var faste, det vill säga köpvittne (Boëthius 1965: 27). En person med namnet Claus Deken (Diäkn) var mästerman på Kopperberget 1395–1401 (Diplomatarium Dalecarlicum, del 3, s. 7) och det var sannolikt han som genom brevet är den förste kände ägaren av gården (figur 59).

Figur 58. Brev från 1429. Där står bland annat att tomten låg norr om biskopsgården och att Kanik Finn Jönsson sålde tomten till själakoret och själprästen Narve Peterson vid domkyrkan. Klas Djäkn på Kopperberget hade tidigare sålt tomten till Finn Jönssons fader (SDHK 21209). Foto Riksarkivet.

Här kan också nämnas att en person med namnet Olof Djäkn hemmahörande i Lövsta, Tillberga socken, kallas Västmanlands fogde 1350 och fogde i Västmanland 1362 (Kumlien 1971:163, 207) – kanske tillhörde han samma släkt som Claus. Han lät bygga en gård i Västerås.

I ett dokument omtalas en person med namn Klas Lydekesson Djäkn, han var troligtvis den Klas Djäkn som var domare i Tavastland i Finland 1383–1390. Han var härads-hövding i Norffinne och Masku härad 1413–1431. Han var fogde/hövitsman på Åbo slott 1409 till 1434 (Klas Lydekesson Djäkn). Klas Djäkns stamfar återfinnes ej i samtida finska handlingar, Klas har därför troligtvis inflyttat till Finland (Djäkn, Lydikasonernas ätt). Denne Klas Djäkn var sannolikt en annan person och inte den som ägde gården.

Klas/Claus Djäkn på Kopparberget är som sagt gårdens förste kända ägare. Troligtvis var det också han som lät uppföra stenhusen på gården. Redan 1288 omnämns Kopparberget i ett skriftligt dokument, men kallas då Tiskasjöberg. Kopparberget var ett äldre namn på Falun och dess koppargruva. Dateringar från sjöarna Tisken och Runn, bland annat på varviga sjösediment, tyder på en storskalig kopparhantering i Falun omkring 1250. Prover indikerar att det möjligt redan innan dess, redan under 900-talets andra hälft och under 1000-talet, fanns en småskalig metallproduktion med malmbrytning i Falun. Resultaten är dock omdiskuterade. Det finns inga arkeologiska undersökningar av anläggningar som visar att det pågick malmbrytning på Kopparberget vid den tiden (Segerström m.fl. 2015; Bindler & Rydberg 2016).

Djäkns binamn visar att han hade koppling till Falu koppargruva och han var mästerman på Kopparberget. Troligtvis handlade han med koppar och kanske också med andra metaller. Staden Västerås var omlastningsplats och utskippningshamn för varor, silver, koppar och järn från Bergslagen och Dalarna (Gustafsson & Redin 1977:8, 32ff).

Järn från Bergslagen transporterades längs med Svartån ner till Västerås. Det fanns sannolikt en viktig vintertransportväg för koppar med släde från Falun bland annat på Svartån till Västerås. Metaller förvarades i Västerås under vintern. Då Mälaren blev segelbar på vårarna skeppades varorna ut till en vidare marknad. Enligt Bjärköarätten (kap. 8:3) var seglationen öppen från pingst till märtensmässan den 11 november. Det har funnits ett nära samband mellan staden Västerås och de i stiftet belägna bergverken, särskilt Kopparberget. På en gravhäll från 1328 i Västerås domkyrka omtalas att där vilar en förvaltare vid Kopparberget. Västerås hade en stark administrativ roll i metalldistributionen (Schück 1926:274, 268; Boëthius 1965:448; Kumlien 1971:139ff; Andersson 2017:103ff). Djäkn kan ha använt den undersökta källaren som kopparbod, det vill säga till förvaring av koppar, andra metaller och naturligtvis även till förvaring av färskvaror och andra varor.

Kända ägare av tomten	Personer år	Fas	Dateringar av faserna
Mästern Kl. Klas Djäkn på Kopparberget, dvs. Falun	–1393?	1	1300–1370 till cirka 1632–1654
Fogde Jösse Finnsson, Finn Jönssons fader, fogde vid Västerås slott 1393–1413	1393?–1413?	1	
Kanik Finn Jönsson	1413?–1429	1	
Själakoret och själprästen Narve Peterson	1429–1527?	1	
Beslagtogs av staten efter reformationsriksdagen	1527?–	1	
Adelsmannen Måns Axelsson Roos af Hjelsäter	–1620	1	
Kopparbergsmannen Clas Depken d.ä.	1620–	2	Cirka 1632–1654 till cirka 1720
Bergfrälse Simon Benedicti Arbogensis och Christina	–1699?	2	

Figur 59. De kända ägarna av tomten under fas 1 och 2 och dateringar. Dateringarna för Klas Djäkn och Finn Jönssons fader är osäkra och bygger på sista året då vi vet att Djäkn var mästerman på Kopparberget. Jösse Finnsson antas ha avyttrat gården då han avsattes som fogde.

Källare och deras funktioner

Genom trapphuset hus 1 nådde man alltså hus 2 som var en källare som använts för förvaring. Här kommer funktionerna hos källare att lyftas fram för att öka förståelsen av den undersökta källaren.

En källare användes för förvaring av öl och färsk mat. Källarna var brandsäkra och i dem kunde textilier förvaras. De var också inbrottssäkra. Det fanns behov av att förvara metaller i källare i Västerås under vintern. Då våren kom skeppades metallerna ut till en vidare marknad. Det är inte klarlagt hur många medeltida källare som det har funnits i Västerås. I Medeltidsstadens rapport för Västerås anges att det har funnits eller finns källare eller ej kvarstående byggnader av sten i kvarteren Proban, Jarl, Kaj och Johannes (Gustafsson & Redin 1977:20ff) samt i Konsistoriehuset. Medeltida källare finns också bevarade i Biskopsgården. I samband med undersökningen gjordes ett besök i Biskopsgårdens källare för att se om den liknade den undersökta källaren. Det visade sig dock att inget av rummen i Biskopsgårdens källare hade samma storlek som den undersökta källaren. Antalet kända källare i Västerås är få i jämförelse med att det i Arboga har funnits närmare trettio medeltida källare (Söderberg 1965:60ff). Även Arboga var en viktig omlastningshamn och utskeppningshamn för järn från bergslagsområdena Noraskog och Lindesberg (Järpe 1977:8). I Visby och Stockholm fanns också ett stort antal många källare.

Den undersökta källaren har sannolikt haft samma funktioner som de medeltida packhusen i Visby. I packhusen förvarades varor under vinterhalvåret då det inte var möjligt att segla. Ofta hade packhusen en källare och flera våningar. I husens gavlar fanns portar för varuintag och ovanför fönstren har det suttit hissbommar. De enklaste packhusen hade ett kvadratisk rum i varje våning. Packhus fanns endast i Visby och inte i fastlandsstäderna, med undantag av Stockholm. På fastlandet torde man istället ha använt källare och loftbodas för förvaring (Söderberg 1968:75ff).

Ett samband finns mellan handel med järn och förekomsten av källare. I järnbergslagerna fanns det ofta härbren, logar och loftbodas. Bergsmännen hade gärna stora loftbyggnader och överrummen benämndes ofta nattstugor. Över källare sattes bodas eller stugor. Ett exempel på en loftbod med en källare är den så kallade Ornässtugan som tillhörde en bergsmansläkt under 1520-talet. Vissa byggnader hos bergsmännen hade tre rum både på över- och undervåningen (Erixon 1947:727, 747, 759).

I samband med de arkeologiska undersökningarna i Härads bergsmansby utanför Norberg kunde det konstateras att det har funnits två stora källare i byn. De två källarna representerar sannolikt de två bergsmansgårdarna som funnits i den medeltida byn. Vi vet inte vilka funktioner som källarna har haft, men antagligen har man förvarat mat och dryck i dem. Sannolikt var de också järnbodas, där osmundar förvarades (Ros 2014b:10).

I Sala gruvby fanns en byggnadstyp som benämns källargrundshus. Storlekarna på de hus som undersökts varierade något, invändigt var några av husen $5,5 \times 4,2$, $4,5 \times 3$ och 6×6 meter stora. Källargrundshusen har haft källare, som ofta var välvda med övervåningar uppförda i trä (Bergold & Öhnegård 1986:12ff; 1987:52f, 80f).

Den undersökta källaren har sannolikt använts till förvaring av mat, öl och kanske också textilier. Med tanke på att källaren låg invid Svartån så är det sannolikt att man också förvarade järn och koppar i den.

Jöns/Jösse Finnsson (Hjorthorn)

Klas Djäkn sålde gården till Kanik Finn Jönssons fader Jöns/Jösse Finnsson (Hjorthorn) – detta vet vi eftersom det finns ett arvskifte som bevitnades av Jönsson och han syster Apollonia 1437. Finnsson ägde Främby i Stora Kopparbergs socken. I brevet omtalas en hytta (SDHK 22834; Diplomatarium Dalecarlicum, volym 1, nr 861). Finnsson var frälse och han var fogde i Västerås län (1391–1413) och senare fogde på Kopparberget och över Dalarna 1393. Finnsson ägde täkter på Kopparberget. År 1400 utfärdades ett brev på Grådö borg i Hedemora socken i Dalarna då Finnsson köpte jord. Han var den förste kände hövitsmannen vid Västerås slott och förvaltade slottet, Västerås stad, Norrbo härad, Kopparberget och järnbergslagen från 1403 för drottning Margaretas räkning (SDHK 15351, 15370, 17677, 17959, 20350; Fritz 1972:145, 1973:48, 52; Kumlien 1971:210, 430; Lovén 1986:145). Margareta avled 1412.

Jösse Finnsson hade en sven som hette Jöns Svensson kallad Djäkn (SDHK 20375). Djäkn kan ha varit släkt med Djäkn som var den förste ägaren av gården. Jöns Finnsson avsattes som fogde vid Västerås slott 1413. Det året ägde han hovgårdar (sätessgårdar), 68 landbogårdar och tre hyttor i Dalarna. Från det året finns nämligen räfstetingsdom då många gårdar som Finnsson orätt tillägnat sig åter fastställdes vara skattejord (SDHK 18036; Kumlien 1971:210; Winroth 1990). Finnsson fick därefter ett annat fogdeuppdrag, på 1410-talet var han fogde vid Ståkeborg i Östergötland (Fritz 1973:89). Finnsson ägde den undersökta gården och sannolikt använde han källaren bland annat som järn- och kopparbod.

Finn Jönsson och järnhandeln

Kanske förvärvade Finn Jönsson den undersökta gården 1413 då hans fader Finnsson avsattes som fogde i Västerås. Jönsson förvärvade inte gården i egenskap av kanik. Att Jönsson sålde tomten till sjalakoret för *en läst järn*, är av intresse vid diskussionen av hur han kan ha använt gården. Hur mycket var då en *läst*?

Läst var en benämning på skeppslastat gods. Måttordet är sannolikt ett fornfrisiskt ord, *blest*, som antagligen lånades in under vikingatiden. Under medeltiden räknade man oftast 12 tunnor på en läst vilket kan jämföras med stycketalet dussin. Från 1400-talet är det belagt att fartyg kunde dra så och så många läster. Även skeppens storlek kunde anges i läster (Jansson 1995:164ff). Järnet var packat i fat med en viss vikt och gick ut på marknaden. Under medeltiden räknade man vikt på ett annat sätt i jämförelse med idag. Följande system var tillämpades vid vikträkning: 1 läst = 12 skeppund = 240 lispund = 4 800 mark (Pipping 1971:24).

En tunna innehöll ett visst antal osmundar. Ett osmundjärn var en klump av smidbart järn. År 1340 föreskrevs att osmundar skulle huggas så att 24 osmundar gick på ett lispund och att en osmund skulle vara värd en penning. Det innebär att en osmund hade en vikt av cirka 283,3 gram. En osmund tillverkades på så sätt att ett stycke tackjärn färskades till smidbart järn, sedan smides det ut och höggs i små stycken och därför kunde vikten variera något. Under medeltiden betalade bergsmännen i regel skatt i järn om 120 stycken ("hundra") osmundar och 600 stycken ("femhundra") utgjorde ett skeppspund bergsvikt. Men det järn som skulle försäljas och exporteras innehöll 480 osmundar (4 hundra = 4×120) och det räknades som ett skeppspund skeppsvikt (stapelstadsvikt). Den volymen var anpassad till Hansans viktsystem (Björkenstam 1985:286, se även Calissendorff 1971; Pipping 1971; Arrhenius m.fl. 1973).

1 lispund motsvarade 6,8 kg och ett skeppund var 136 kg (Jansson 1995:161, 226). Jönsson sålde gården för 1 läst och det är alltså $240 \text{ lispund} \times 6,8 \text{ kg}$, eller $12 \text{ skeppund} \times 136 \text{ kg}$, det vill säga 1 632 kg järn. Räknat i osmundar sålde Jönsson gården för $12 \text{ tunnor} \times 480 \text{ osmundar} = 5 760 \text{ osmundar}$. Osmundarnas vikt var alltså $1 \text{ skeppspund} = 136 \text{ kg}/480 \text{ osmundar} = \text{cirka } 283,5 \text{ gram}$.

Mynt räknades på följande sätt under medeltiden: 1 mark = 8 öre = 24 örtug (räkne-
enhet) = 192 penningar (Lagerqvist & Nathorst-Böös 1988:18). Eftersom en osmund
var värd en penning så sålde Jönsson gården för 5 760 penningar, vilket motsvarade
 $5760/192 = 30$ mark. Detta kan till exempel jämföras med att en årslön för en smed
var 5 mark år 1460 (Lagerqvist & Nathorst-Böös 1988:50).

Under medeltiden blåste man 3–4 veckor i en masugn på ett år. En beräkning är att
det producerades 1,5–2,5 skeppund tackjärn per dygn i en masugn. En masugn kan
alltså ha blåst cirka 25 dygn per år och producerat 300 kg/dygn, vilket betyder cirka
 $25 \times 300 \text{ kg} = 7\,500 \text{ kg/år}$ (Björkenstam 1990:144ff). Här kan nämnas att det svenska
källmaterialet visar att den svenska totalexporten i järn låg mellan 3 000 och 4 000 ton
per år under 1500-talets andra hälft och under 1600-talets början (Fritz 1971). Jönsson
sålde gården för något mindre än 22% av en masugns årsproduktion.

Att Jönsson tog betalt i järn då han sålde tomten visar att han hade kontakter och
kunde avyttra järnet. Jönsson kan ha varit handelsman och sålt järnet själv eller sålt
järnet vidare genom ombud på marknader i andra städer. Jönssons fader Jösse Finns-
son ägde täkter på Kopparberget – han hade behov av att lagra varor. Att Jönsson tog
betalt i järn kan indikera att han handlade med järn, kanske ägde Jönsson och hans
fader hyttor eller andelar av hyttor. Den undersökta källaren kan bland annat ha haft
funktion som järnbod.

I Norbergs bergslag fanns många hyttor och bergsbruket var mycket omfattande
under medeltiden. Genom studier av skriftliga källor, lantmäteriakter och fornminnes-
inventeringen har det identifierats 122 hyttor i Norbergs bergslag som sannolikt är
medeltida (Pettersson 1993:149; Pettersson Jensen 2012, 2013; Ros 2014b). Troligtvis
ägde många bergsmän stadsgårdar i Västerås och utskeppade järn därifrån (Ros 2014b).
Handeln med järn och handeln med Bergslagen var viktig för Västerås. Även Arboga
och Köping var viktiga utskeppningshamnar för järn.

Från Mälärstäderna transporterades järnet och andra varor vidare och de passerade då
Stockholm. Städernas borgare hade rätt att segla direkt utrikes under förutsättning att
varorna vägts. Men om varorna inte vägts skulle de vägas i Stockholm. År 1512 började
Stockholm kräva att alla städers borgare skulle föra iland koppar, järn, fläsk och andra
varor för vägning i Stockholm stads våghus före export (Enemark 1982:46f; Friberg
1982:202). Stockholm var den dominerande exporthamnen av järn och Lübeck var en
framträdande importhamn. Andra viktiga importhamnar för järn var Danzig, Rostock,
Wismar, Stralsund, Königsberg och Reval (Tallinn) (Fritz 1971:14ff). År 1368 omtalas
svenskt järn i tullregistren i Lübeck. Under 1400-talet ökade handeln med det svenska
järnet och en stor del exporterades till Lübeck och vidare. På 1400-talet började svenskt
osmundjärn exporteras till England (Spufford 2002:324f).

Vi vet att vissa av Västerås invånare hade ekonomiska intressen av metallhandeln. En
av Västerås rådmän 1307 var ”Vlpho in monte”, det vill säga Ulf på berget, och hans
tillnamn syftade troligtvis på att han ägde delar i ett bergverk, det vill säga en gruva.
Även Västerås biskopen hade ekonomiska intressen i metallhanteringen. Biskop Peter
Elofsson ägde 1288 en åttondel i Kopparberget, och han ägde även järngruvor i Nor-
bergs bergslag Risberget (SDHK 2205:140; Schück 1926:273f). Hansan hade ett stort
inflytande alltifrån 1200-talet vilket stimulerade handeln. Flera av Västerås borgare var
av tysk börd, de var inflytelserika, sysslade med handel och många satt med i stadens
råd (Schück 1926:274).

Allt järn som tillverkades i Bergslagen exporterades inte, järn förädlades även till pro-
dukter i städerna. I Västerås finns en Smedjegata och där har framkommit mycket
slagg, och invid gatan har det funnits många smedjor. Huslämningarna och avfal-
let har givit upphov till tjocka kulturlager (t.ex. Ros 2012:41ff, jfr figur 2 och 60).

Vid arkeologiska undersökningar vid Smedjegatan, söder om kvarteret Igor, har det i de understa lagren påträffats ben som ¹⁴C-daterats till 1200-talet (Alström 2011). De smeder som var verksamma vid Smedjegatan bearbetade sannolikt i många fall järn som kom från Norbergs bergslag. Sannolikt sysslade dessa smeder med föremåls-smide. Eftersom smederna arbetade invid gatan så sålde de sannolikt själva de produkter som de tillverkade. Smederna arbetade i bodar och det var ofta hus eller rum som hyrdes från de som ägde tomterna.

Kanik Finn Jönsson hade samma vapen, med två hjorthorn, som Jösse Eriksson (Diplomatarium Dalecarlicum, volym 1, not s. 265) som var fogde över Västmanland och Dalarna 1413–1433 och över Jämtland åtminstone 1420–1423. Jösse var en dansk adelsman och bodde på Västerås slott. Han var känd som skatteutpressare och bonde-plågåre. Jösse finns avbildad på en av honom bekostad gavel till en korstol i Västerås domkyrka (Hedlund 1990:32; Jösse Eriksson). Kanik Finn Jönsson tillhörde alltså samma släkt som Jösse Eriksson. Under medeltiden var det vanligt att högre kyrkliga funktionärer också var världsliga stormän.

Finn Jönsson omtals även 1437 i Västerås då han skiftade arv efter Jöns Finnsson och hans hustru Ingegärd Olofsdotter (SDHK 22834, jfr ovan). Även vid den tiden var Jönsson kanik i Västerås. Jönsson kan ha bott på den undersökta gården och då han sålde den 1429 kan han ha flyttat till en annan gård i Västerås, men man kan också tänka sig att han ägde flera gårdar i staden.

Själakoret

Tomten ägdes av Själakoret från 1429. Prästerna vid själakoret kan ha bott på den undersökta gården. Att själakoret betalade i järn då de köpte tomten 1429 visar att de hanterade stora volymer och de bör ha haft möjlighet att avsätta järn på en vidare marknad. Själaprebendet hade flera landbogar på landsbygden och tre gårdar i Kopparbergslagen (Kumlien 1971:390, 375, 580f). Ett prebende var ett godsinnhav med gårdar eller andra ägor som var förlänade till präster och andra kyrkliga ämbetsmän och användes för att betala deras lön. Kanske betalade gårdarna i Kopparbergslagen räntan, det vill säga hyran, i koppar. Troligtvis gav handelsmän och bergsmän donationer och gåvor i form av penningar och järn i form av osmundar samt koppar till själakoret, bland annat för att få avlatsförmåner för sig själva och andra. Själakoret kan sedan ha sålt järnet vidare. En av anledningarna till att själakoret köpte gården kan ha varit behovet av att lagra järn invid Svartån för export. Som nämnts har gården varit stor och där måste ha funnits fler hus. År 1449 och 1539 omtalas en själagård i Västerås. Det är möjligt att de undersökta husen ingick i en själagård, det vill säga hade funktion som en barmhärtighetsinstitution där fattiga och sjuka fick mat och bostad. Sådana byggnader kan ha funnits norr om det undersökta området där det gamla Stiftskansliet finns.

Gården beslagtogs vid reformationen

Reformationen innebar slutet för själakapellet och själagården och den undersökta gården beslagtogs av staten 1527. Det är möjligt att gården var avbränd 1527. År 1539 omtalas att själagården var öde (Kumlien 1971:390).

Bebyggelsen och stenhusen

Den förste kände ägaren var alltså Klas Djäkn. Husen på gården anlades sannolikt under 1300-talet och uppfördes troligtvis inte för en kanik. Kanske har det funnits flera liknande gårdar med trapphus och med källare avsedda för förvaring på sidorna av Svartån. Indikationer finns på att det var ett större område invid Västra Kyrkogatan som bebyggdes under 1300-talet. Ett ¹⁴C-prov från det äldsta lagret i Västra Kyrkogatans norra del dateras till 1280–1400 e.Kr. (kal. 2 sigma) (Ros & Spjuth, manus).

I Lund fanns en stadsaristokrati som bestod av ett högre borgerskap och frälse som sannolikt residerade i tegelhus. Dessa grundade sin ställning och makt på omfattande ägande utanför staden. Dessa liknar det patriciat som har funnits i de danska städerna Ribe och Roskilde. Tegelhusen tycks ha utgjort en huvudbyggnad för respektive gård och kan ses som urbana huvudgårdar, motsvarigheter till landsbygdens sätesgårdar. I Lund kan det också som en allmän idé ha funnits ett samband mellan tegelhusen och patronatsrätten över många av de privat uppförda kyrkorna i staden (Andrén 1982, 1984:44ff, 62).

Undersökningen visar att ägandet av den undersökta gården med stenhusen har förändrats och att den har ingått i olika sociala sammanhang. Gården har ägts av personer med stor ekonomisk och social status. I området kring domkyrkan finns de flesta kvarstående medeltida byggnaderna. Området kring Västerås domkyrka har bebotts och ägts av kyrkliga ämbetsmän och har benämnts Domstaden (Olsson 1985), men undersökningen visar att också andra personer, ett högre borgerskap och frälse, har bott i området. Stenhusen i städerna manifesterade och legitimerade ägarnas sociala position och distanserade dem från de övriga borgarna i Västerås som sannolikt oftast bodde i trähus.

Fas 2. 1632–1654 till cirka 1720

Måns Axelsson Roos af Hjelmsäter och Clas Depken

Nästa kände ägare var Måns Axelsson Roos af Hjelmsäter. Han vara adlig och föddes på 1590-talet och avled 1636. Han kallar sig Måns Axelsson Kag och var gift med Carin Cruus af Edeby från Västmanland (Olsson 1985a:83; Roos af Hjelmsäter nr 51).

År 1620 sålde Axelsson Roos af Hjelmsäter tomten till Clas Depken d.ä. (Olsson 1985a:83). Depken var bosatt med sin familj i Falun före 1610. Depken reste ofta utomlands, bland annat vistades han 1413 i Lübeck. Depken var borgare i Falun och i Västerås där han 1620 förvärvade flera gårdar. Tillsammans med en annan borgare innehade han rådhuskällaren i Västerås vilket säkerligen var inkomstbringande. Han arrenderade Västra ladugården, en kungsladugård invid Västerås. Han var en förmögen handelsman och blev kopparbergsman. Han hade sin huvudsakliga verksamhet förlagd till Kopparberget, det vill säga Falu koppargruva där han handlade med koppar. På 1620-talet var han en flitig invägare av koppar vid kopparvågen vid Kopparberget. Depken avled 1634 (Clas Depken d.ä.). Depkens far var Simon Depken d.ä., en förmögen affärsman som gjorde frikostiga donationer till Västerås domkyrka. Han ligger begravd i Västerås domkyrka. Sannolikt var det Depken som lät täcka över den medeltida bebyggelsen och lät uppföra hus 4 och 5 under fas 2. Depken ägde flera gårdar i Västerås och han handlade med koppar. Husen kan ha använts som bostadshus och för representation, och där kan ha förvarats koppar och andra varor.

Simon Benedicti Arbogensis och Christina

Lantmätaren Jonas Carlsten, som var yrkesverksam 1628–1900, tillskrev tomten en änka efter pastor primarius i Stockholm Simon Benedicti Arbogensis. (Olsson 1985a:83). Benedicti föddes cirka 1600 i Arboga. Han var bland annat kyrkoherde vid Tuna församling. Han köpte sig ett hemman i ”Hede till bergsfrälse” och tänkte stanna där, men så blev det inte. År 1648 blev han den främste kyrkoherden vid Storkyrkoförsamlingen i Stockholm.

Benedicti var gift med Christina Rudbeckia som var biskop Johannes Rudbeckius dotter. Simon avled 1649 och Christina avled 1699 (Genvägar, Simon Benedicti Arbogensis). Uppgiften om att Benedicti Arbogensis var bergfrälse är av intresse och kanske använde även han den undersökta gården bland annat till förvaring av metaller för vidare försäljning och den kan också ha varit bostadshus och använts för representation. Simons fru Christina avled 1699. Aspen som växte på hus 4 i fas 2 började växa cirka 1720. Därför är det troligt att hus 4 och 5 revs omkring 1700 efter Christinas död 1699. Även under fas 2 bodde alltså ett högre borgerskap och frälse på den undersökta gården.

Påträffades fynd som kan kopplas till kaniken och själakoret?

Frageställningen var om det finns något fyndmaterial som kan belysa att tomten ägdes av en kanik och senare av ett kor/ kapell.

Vid de arkeologiska undersökningarna framkom endast ett mindre fyndmaterial. Inga fynd påträffades som kan belysa att tomten ägdes av en kanik och senare av ett kor. Men källaren visar att det har förvarats varor på tomten.

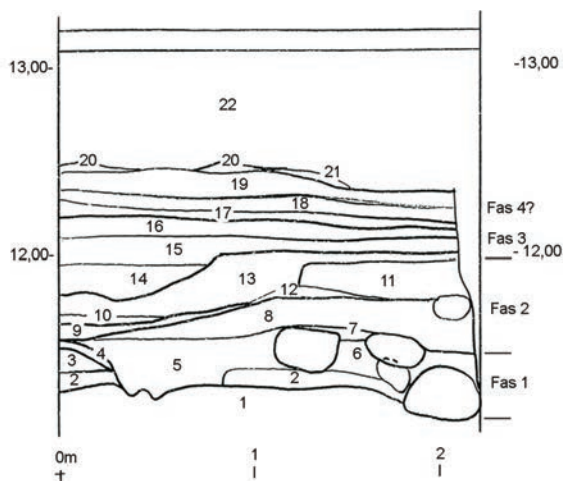
Kulturlagertillväxten

Vid undersökningarna framkom endast ett mindre antal lager på enstaka platser. Inga spår av djurbållning och hantverk påträffades. Vad berodde den ringa kulturlagertillväxten på? Kan förklaringen vara att det rör sig om en speciell social miljö och att de som nyttjat tomten har tillhört högre sociala skikt? Har det varit en speciell avfallshantering?

Kulturlager och trähus

Kulturlager brukar ofta indelas i avsatta och påförda lager (Järpe, Redin & Wahlöö 1979). De påförda lagren kan till exempel vara påförda massor, eller lera som haft funktion som lergolv. De avsatta lagren kan ofta karaktäriseras som kulturjord och avser därmed humös jord med stort inslag av förmultnat organiskt material som har tillkommit i samband med mänsklig aktivitet på platsen. Lagren kan också innehålla andra komponenter, till exempel spår av hantverksaktivitet och matavfall. Genom tillkomstsättet kan kulturlager alternativt indelas i två olika typer av källmaterial – dels medvetna konstruktioner, så kallade manifesta spår, dels mer slumpmässigt tillkomna, latent spår, till exempel avsatta lager. Utifrån de manifesta spåren kan man skapa tolkningsramar för de latent spåren (Andrén 1985:10, 1986:259f). De manifesta spåren kan till exempel vara huslämningar och de latent spåren avsatta lager.

I många delar av Västerås där det undersökts medeltida bebyggelse lämningar finns det tjocka kulturlager. I kvarteret Proban i Västerås, sydöst om undersökningsområdet, var det till exempel bevarade kulturlager som hade en tjocklek av cirka 1,2 meter med flera på varandra överlagrande bebyggelsefaser, det vill säga med flera hus som överlagrade varandra (Ros 2016b). I ett schakt som togs upp i Smedjegatan i Västerås cirka 14 meter väster om Sturegatan 2008 dokumenterades ett kulturlager som var cirka 1,26 meter tjockt (figur 60). Lämningarna indelades i fyra faser med tre olika smedjor som överlagrade varandra. Lagren dateras sannolikt alltifrån 1200-talet till senmedeltid och möjligtvis något senare (Ros 2012).

Figur 60. Här ses en sektion som upprättades i Smedjegatan 2008. Kulturlagret var cirka 1,26 meter tjockt och omfattade fyra faser med lämningar av tre olika smedjor. Jämför med de mycket tunna lagren i kvarteret Hagbard, sektion 1, figur 12. Skala 1:40. Efter Ros 2012.

De medeltida husen där köpmän och hantverkare, det vill säga borgare, bodde och verkade i var oftast uppförda i trä och hade en relativt kort livslängd och då husen stått en tid så revs de, eller byggdes om. Då ett hus brunnit uppfördes ny bebyggelse på platsen. Ibland kan det vara kontinuerlig verksamhet på en tomt och lagerbilden ser komplett ut, men andra gånger anar man att kulturlager har grävts bort. Ofta är det svårt att bedöma hur länge husen har stått på en plats.

Livslängden på förhistoriska hus på landsbygden har uppskattats vara alltifrån 30 år och ända upp till 300 år. Men många hus uppskattas ha stått 100–150 år. Många hus är omstolpade vilket visar att de har byggts om (Göthberg 2000:108f och där anf. litt.). Mest rimligt är att förhistoriska hus på landsbygden stod cirka 50–75 år (Herschend 1997:82).

Det finns medeltida trähus bevarade i Sverige. Hus uppförda i trä kan under gynnsamma förhållanden stå flera hundra år, men det är ofta exklusiva byggnader avsedda för förvaring som bevarats (t.ex. Raihle 1990). De byggnaderna är ofta knuttimrade och uppförda på syllstenar. I staden Sigtuna hade husen under medeltiden en relativt kort livslängd, vissa 10 år, men andra 20–50 år. Förklaringen till de husens relativt korta användningstid var brand och fuktskador, men en annan möjlig förklaring kan ha varit att husen angreps av hussvamp (Pettersson 1995; Ros 2009:75). Hussvamp (*Anticimex*; Myrdal 2002) har drabbat flera rekonstruerade hus, bland annat ett långhus i Gene (Gene; Hussvamp), ett hus på Vallby friluftsmuseum i Västmanland (Ros 2016c) och en rekonstruktion som gjordes av Olof Skötkonungs mynthus i Sigtuna.

Från 1600-talet och framåt finns syneprotokoll för svenska statliga boställen. Det var stora problem med kyla och kondens i bostadshus och livslängden på vissa bostadshus var endast 10–15 år. Militära myndigheter räknade med 50 år som livslängd på ett bostadshus. Husen var dessutom ofta i behov av reparationer. Fähus höll sällan längre än 30 år (Ulväng 2007). Vid genomgång av gamla dokument rörande husesyn i Västerås stad framgår att husen har haft anmärkningsvärt kort livslängd och reparationer och ombyggnationer var vanliga. Skadorna kunde orsakas av att grunderna rubbades av frost och tjällossning. Husen drabbades också av husröta och orsaken till det var snö och regn samt att det var svårt att hålla värmen i husen (Rosenius-Högman 1953:120).

Kulturlager i undersökningsområdet och vid stenhuis

Utanför de undersökta husen påträffades inte många lager. Den främsta förklaring till detta var att markytan var störd, vill säga bortgrävd i samband med sentida markarbeten på sidorna av hus 1 och 2. Omkring 3 meter öster om hus 2 framkom fragmentariska delar av stenlagda ytor. Men inga avsatta lager fanns på dem. Detta indikerar att man höll tomten ren. Under en av de stenlagda ytorna, A7, fanns ett tunt kulturlager utan fynd (lager 4 i sektion 1, figur 12) och under detta fanns lera med inslag av tegelflis (lager 3 i sektion 1, figur 12).

Inga kulturlager påträffades inne i de undersökta stenhuisen. Förklaringen till detta är att en stenbyggnad med stenlagt golv som brukades flera hundra år hölls ren och städades. Kulturlager på golvet i källaren skulle försvåra staplandet av varor på golvet och risk fanns också att vatten skulle vandra över till varor, till exempel tunnor. Kulturlager på golvet skulle också binda fukt som försvårade avrinningen av vatten ur huset. I de undersökta husen bedrevs sannolikt inte heller sådan verksamhet som resulterade i kulturlagertillväxt. Troligtvis dumpades avfallet från gården i Svartån väster om undersökningsområdet.

Inga spår av djurhållning framkom. Inte några spår av hantverksproduktion framkom, men det är inte heller konstigt. De personer som har ägt gården i kvarteret Hagbard har inte sysslats med hantverk. I samband med en undersökning av delar av Sysloman-

nens gård (figur 55, tomt 8) framkom endast ett mindre antal föremål som kan knytas till hantverk, endast 1,5% av samtliga fynd. Förklaringen till detta var sannolikt att de som bodde där tillhörde en högre borgarmiljö och att det inte var ett hantverkskvarter. Det är möjligt att Västerås domkyrkas syssloman bodde på tomten under medeltiden (Bergqvist & Bäck 2009:37). I samband med en undersökning söder om Biskopsgatan 1994 framkom kulturlager i sektion. Där framkom endast ett fynd som indikerade hantverk och det var en möjlig del av en gjutform (Ros 1995). Detta beror sannolikt på att området under medeltiden har ägts av kyrkan, undersökningsområdet berörde delar av Decanegården (figur 55, tomt 35).

De undersökta stenhusen i fas 1 dateras från 1300–1370 till cirka 1632–1654. Vi vet inte när de äldsta profana stenhusen uppfördes i Västerås, men det är troligt att det var först under 1300-talet. Tidigare var husen sannolikt uppförda i trä. Det finns ett nära samband mellan en kultur och byggnader, och då husens former förändras så visar detta på förändringar i samhället (Rapoport 1969). Hus ingår i sociala och praktiska mönster samt speglar ett samhälles sociala struktur.

Ett generellt drag i många städer är att kulturlagertillväxten minskade avsevärt under senmedeltid (Andrén 1986; Petterson 1995; Ros 2009). I Magnus Erikssons stadslag stadgades att gårdsägarna hade ansvar att hålla rent på sina gator (Byggningsbalken 8:1) Kanske medförde dessa stadgar också en ökande benägenhet att även hålla rent på tomterna. Men renhållningen kan också ha varit ett nytt förhållningssätt till smuts.

Kulturlager kan uppfattas som bebyggelserester och smuts som har deponerats på en plats. Men det är svårt att belysa hur olika sociala grupper under medeltiden såg på begreppet smuts och det vi kallar kulturlager. Mary Douglas (1966) menar att benämningen smuts är subjektiv och får sitt värde i de sammanhang som människorna bestämmer. Smuts kan ses som något avvikande och renhet något som följer kulturens regler. Om något betraktas som smuts beror på var det befinner sig. Om något är på fel plats kan det betraktas som smutsigt. Det kan vara sådant som inte passar in och är avvikande. Med ett sådant synsätt behöver inte tjocka kulturlager med rester av smide och de bebyggelserester som till exempel dokumenterades i Smedjegatan (figur 60) betraktas som smuts. En sådan lagerbild var naturlig på en tomt där det bedrevs smide. Men på golvet i en källare som i ett stenhus, hus 2, eller på stenläggningarna utanför hus 1, accepterades inte smuts. De manifesta spåren, stenhusen, och miljön runt dessa representerar därför ett annorlunda förhållningssätt där de latenta spåren, de avsatta lagren, saknades eller hade ringa omfattning. Smedjegatan och kvarteret Hagbard representerar alltså två olika miljöer som visar att staden var organiserad och uppbyggd på olika sätt till följd av olika verksamheter och att olika sociala grupper med olika yrken bodde och verkade på olika ställen.

Sammanfattningsvis kan sägas att det endast påträffades lager på enstaka ställen vid undersökningen och det beror på sentida störningar. Inga spår av hantverk framkom och det hänger samman med att de som ägt tomten inte sysslade med sådana aktiviteter. Inga spår av djurhållning framkom. Under medeltiden höll man rent i stenhusen och eventuella avfalls-/kulturlager därifrån kan ha körts bort. På de små stenlagda ytorna som var bevarade fanns inga kulturlager, detta vittnar om att tomtmarken hölls ren. Förklaringen till den ringa kulturlagertillväxten beror sannolikt på att avfallet från tomten dumpades i Svartån som låg intill. Gården var en speciell social miljö och mästermannen Djäkn, kanik Jönsson och prästerna vid själakoret tillhörde de högre sociala skikten. Genom att bo i stenhus legitimerade, markerade och manifesterade de sina samhällspositioner. På så sätt distanserade de sig också från de som bodde i trähus på tomterna där det växte till tjocka kulturlager. Trähusen stod korta perioder och hade behov av upprepade reparationer, ombyggnationer och nybyggnationer bland annat på grund av problem med fukt, hussvamp och tjällossning. Sådana problem drabbade inte stenhusen.

Kaniker, deras residens och arbetsuppgifter

Det skulle ges en översikt över vad en kanik är. Vilken typ av residens som kanikerna hade i bland annat Linköping och Uppsala lyfts fram och vissa jämförelser görs. Det redogörs för vilka arbetsuppgifter som kanikerna hade.

Kaniker och domkapitel

Den undersökta gården ägdes under perioden 1413?–1429 av en kanik. En kanik var en person som var medlem av ett domkapitel som fanns vid en domkyrka. Domkapitlen bestod av präster och klerker som skötte gudstjänsten och själavården vid domkyrkan. De bildade även biskopens råd och bistod vid stiftets styrelse. Vid biskopens död, eller frånvaro, förvaltade domkapitlet stiftet och bevarade biskopsbordets egendom. De valde även biskop. En kanik, och även andra präster, levde på prebenden (kosthåll) som vanligtvis var donationer av mark som gjorts till en kyrka. Kaniken eller prästen kallades prebendaten och fick ofta inkomster från gods genom avkastning i form av ränta, det vill säga hyra, från landbor som var arrendatorer. En prebenda var vanligtvis knuten till ett altare. Kanikernas prebendor förstärktes med inkomster från biskopstionde och kungliga och episkopala böter. I regel gav detta för små inkomster för att locka till fast bosättning i residensgårdar nära domkyrkorna. Kanikerna innehade ibland befattning som ”kyrkoherre” (rectur) vid en sockenkyrka. Ibland tog kanikerna inkomsterna och avlönade en vikarie för själavården i socknen. Andra kaniker bodde i sin ”hembygd” där de hade sina gods och sin kyrka och så tillsatte de en vikarie vid domkyrkan (Gallén 1980:185ff, 1985:91; Schück 2005:54f; Dahlbäck 2010:22f).

Kanikerna bildade ett kapitel som kunde vara reguljärt, det vill säga följa en munkregel, eller vara sekulärt. Sekulära kaniker bodde ofta på privata egendomar intill domkyrkan i stiftsstaderna och hade rättigheter över personal på de gods på landsbygden som hörde till deras prebenden. Ibland uppkom problemet att kanikerna byggde upp privat egendom på stiftets inkomster.

I de medeltida städerna var trähus den vanligaste byggnadstypen. I Uppsala, som var ärkebiskopsresidens, skiljde sig de medeltida kanikbostäderna från borgarnas bostäder genom sin storlek och genom förekomsten av stenhus. I Uppsala omgav kanikgårdarna domkyrkan på alla sidor (Carlsson 2010:85).

Staden Linköping tycks ha tillkommit på 1280-talet. I Linköping skapades under 1300-talets andra hälft ett residerande domkapitel. En stor del av domkapitlets medlemmar, kaniker och prebendater flyttade då från prebendaternas huvudgårdar på landsbygden in till staden. Kring domkyrkan skapades en domkyrkostad som bestod av stora gårdar, flertalet med stenhus i flera våningar. Etablerandet av dessa residensgårdar var en medveten manifestation och ett led i att stärka kyrkan i dess kamp för att bevara gamla privilegier i tid av inbördeskrig, pestepidemi och ekonomisk kris (Tagesson 2002, 2008).

I Lund var kaniksamfundet under den äldsta tiden organiserat som ett kloster med sovsal och matsal. Senast under 1100-talet var domkapitlet sekulärt och kanikerna bodde i egna hushåll. Sedan mitten av 1300-talet bildade domkapitlets kanik- och vikarieresidens en sammanhängande kyrkostad. I Lund är fjorton kanikeresidens kända och lokaliserade. Kanikerna residerade nära domkyrkan och flera av residensen var bebyggda med tegelhus. Residensen för kaniker och vikarier vid domkapitlet var underhållna av ”bord”-gods (Andrén 1984:43ff), det vill säga prebenden.

Domkapitlens uppkomst

Ett reguljärt domkapitel, med benediktiner, fanns vid domkyrkan i (Gamla) Uppsala och inrättades någon gång 1185–1197 och omnämns sista gången 1207 (Dahlbäck 2010; Lovén 2010:20f). Klostret i Gamla Uppsala flyttade troligtvis till Sigtuna där det omnämns ett nyligen inrättat kloster år 1221 (SDHK 403; Lovén 2001:245ff; Ros 2014d, 2016a; jfr Björklund 2014:274, 279). År 1248 var den påvliga legaten kardinalbiskop Vilhelm av Sabina i Sverige och under hans ledning hölls det ett kyrkomöte, *concilium provinciale*, i Skänninge. Då utfärdades Skänninge stadga och i den föreskrevs bland annat att prästerna skulle leva i celibat och att biskoparna vid sina visitationsresor inte fick begära obegränsad gästning. Närvarande vid kyrkomötet var bland annat ärkebiskop Jarler och hans stiftsbiskopar samt Birger Jarl (SDHK 613). Västerås biskopen Magnus, vars ämbetsperiod var 1232–1258, måste också ha varit närvarande vid det mötet. Vid sin legationsresa i Sverige påtalade Vilhelm avsaknaden av domkapitel som gjorde de kanoniska biskopsvalen omöjliga. I Sverige tillsatte nämligen kungen och stormän biskoparna. År 1250 utfärdade påven en bulla där han stadfäste Vilhelms stadga att det skulle inrättas ett domkapitel vid varje domkyrka där det inte fanns ett sådant. Kanik kallas en medlem av ett domkapitel. Kapitlen skulle bestå av minst fem kaniker, varav minst en skulle vara präst (SDHK 649; Dahlbäck 1993:149f).

Domkapitlen var betydelsefulla och stärkte domkyrkans och domkyrkokostadens roller som stiftcentrum. De som tillhörde domkapitlet kallades *capitulares* och dessa bar titlarna domprost, ärkediakon, dekan och kantor. Där fanns också sakristan, ekonomen eller sysslomannen och skolmästaren med flera. Dessutom fanns kanikerna, som oftast var prästvigda. De flesta kaniker bodde ursprungligen vid sina prebendekyrkor. Domkapitlet försökte garantera kapitelledamöternas residens, som var en förutsättning för deras verksamhet. Under 1300–1400-talen fick kanikerna residens vid domkyrkorna genom bidrag från fattigionden. Det äldsta kända svenska sekulära domkapitlet inrättades i Linköping 1232. År 1247 inrättades ett sekulärt domkapitel i Uppsala. Domkapitel nämns i Skara 1257, Strängnäs 1277 och Växjö 1280. Domkapitlen kostade pengar och en förklaring till att det dröjde med att inrätta sådana kan vara ekonomiska orsaker. En annan förklaring kan vara prästernas generellt låga bildningsnivå (SDHK 1406; Gallén 1980:185ff; Harrison 2002:407; Nilsson 2012:59ff).

Domkapitel och kanikernas residens i Västerås

Ett domkapitel är känt i Västerås från 1288 (SDHK 649:1406), men det är möjligt att det fanns ett sådant tidigare – påven påbjöd ju 1250 att det skulle inrättas domkapitel vid de domkyrkor där det inte fanns sådana. Vi vet att biskop Karl var kanik i Linköping innan han blev biskop i Västerås, hans ämbetsperiod var 1258–1283 (Ekström 1939:18). Kanske inrättade Karl ett domkapitel i Västerås, men det vet vi inte. Stiftet behövde utbildade präster och 1309 omnämns en *scholasticus* i Västerås (SDHK 2314). En *scholasticus* var en skolmästare som var prelat vid ett domkapitel och han ansvarade för stiftets undervisning. Det betyder att det fanns en katedralskola i Västerås 1309.

Under 1300-talet och senare bodde kanikerna i stiftsstäderna Uppsala, Linköping och Lund i stenhus på privata egendomar intill domkyrkorna. Vi vet inte om kanikerna vid Västerås domkyrka bodde i staden under den äldsta tiden, eller om de bodde på landsbygden. Den förste kände ägaren av den undersökta gården var Klas Djäkn. Kanik Jönsson ägde gården en tid och sålde den därefter till själakoret 1429. Den undersökta gården var alltså äldre än det kyrkliga ägandet. Detta visar att området runt domkyrkan inte bara ägdes av kyrkliga funktionärer, där bodde också andra personer som tillhörde de högre sociala skikten.

Sjalakor och deras funktioner

De skriftliga källor som berör sjalakoret i Västerås skulle lyftas fram och det skulle redovisas hur sjalakoren fungerade vid andra domkyrkor och kyrkor.

Den undersökta gården ägdes under perioden 1429–cirka 1527 av sjalakoret vid Västerås domkyrka. Under medeltiden donerade enskilda pengar och jord till kyrkor för att det skulle inrättas altare eller kor till helgons ära där mässor skulle läsas för donatorns och dennes anhörigas själar. Enligt katolsk tro kom de döda antingen till himmelriket eller till helvetet efter döden. Djävlarerna hämtade syndarna till helvetet, endast helgonen kom direkt till himmelen. Änglarna förde övriga människors själar till skärselden. En person som hade syndat, biktat sig och ångrade sina synder ålades botgöring av prästen och det kunde bland annat vara fromma gärningar, böner, fasta, allmosor och pilgrimsfärder. Men den som inte gjort fullständig botgöring under sitt liv fick fortsätta med denna i skärselden, efter döden. Skärselden var en reningseld, en plågsam plats, men sågs som något positivt eftersom den gav tillträde till himmelriket. De efterlevande kunde genom böner och sjalamässor lindra de dödas plågor i skärselden. Kyrkan erbjöd en lindring av botgöringen genom avlat. Man kunde vandra runt kyrkogården och be för de döda. En annan avlat var att man hjälpte till med en kyrkas underhåll. Kyrkan började också sälja avlatsbrev, men de gav inte syndernas förlåtelse, de efterskänkte endast botgöringen och kunde minska antalet dagar i skärselden (Johansson 1982; Svanberg 1986; Beskow 1999:28, 163; Pernler 2005:72; Fröjmark 2015).

Under 1400-talet inrättades en ny typ av altarstiftelser, nämligen sjalakorstiftelser, *capella omnium animarum* – dessa var altar- och kapellstiftelser vilka inrättades till fromma för de avlidnas själar. Dagliga sjalamässor som gjordes mot betalning i kapellen skulle tjäna de lidande själarna i skärselden samt de som plågades här i världen. Sjalamässan, *missae defunctorum*, ansågs hjälpa själen som förts till skärselden. För att hjälpa själarna i skärselden läste kyrkans företrädare böner och höll sjalamässa, bad, sjöng, tände vaxljus och svängde rökelsekar. Sjalamässans inleddes med orden *Requiem aeternam dona eis, Domine*, ”Herre, giv dem den eviga ro”. Man föreställde sig att den jordiska sjalamässan hade en himmelsk motsvarighet som förrättades av änglar. Förböner, allmosor och mässoffer ansågs kunna förkorta tiden i skärselden.

Redan under 1100-talet omtalas sjalamässor i Sverige. Men dogmen om skärselden fastställdes först 1245. Läran om skärselden fick ökat inflytande under hög- och senmedeltiden och då kom också krav från folk från alla sociala grupper på sjalamässor. År 1401 omtalas en sjalagård i Linköping – detta betyder att det fanns ett sjalakapell där vid den tiden. Linköping har Sveriges äldsta kända sjalakor. År 1411 instiftades ett sjalakapell i Uppsala. Ett sjalakor fanns också i Strängnäs. Sjalakoren var flitigt besökta och där lämnades gåvor för att få avlatsförmåner, det vill säga kortare tid i skärselden. Man sökte sig också till sjalakoren för att överlämna sina döda anhöriga i kyrkans hägn och för att läsa änglahälsningen. Fattiga kom också dit vid utdelning av allmosor. I Storkyrkans sjalakor i Stockholm delades allmosor ut i korbyggnaden.

Sjalakoren speglade den tidens dödsmedvetenhet och *miseriçordie*, det vill säga barmhärtighetsstämningar, och berättar om ett nyvaknat socialt intresse för fattiga. På grund av den flitiga trafiken till sjalakoren förlades de ofta till kyrkornas västligaste del. I Storkyrkan i Stockholm byggdes sjalakoret söder om tornet med en särskild ingång i syd-muren. I Ridderholmskyrkan i Stockholm låg det sannolikt i norra sidskeppets nordvästra hörn. I Växjö låg sjalakoret på den södra sidan av det romanska tornet. Även i Linköping var sjalakapellet ett kapell i domkyrkan. Man skänkte gårdar och avkastningen av dessa användes till prästernas underhåll och till anvisade altare. I sjalakapellet lästes mässor för donatorernas och deras efterkommandes själar för all framtid intill domen. Sjalakoren hade många individuella donatorer och därför blev deras godsinnahav stora. Fruktan för helvetet och för skärselden var den främsta anledningen till donationerna, sjalagåvorna, till sjalakoren (Gustafsson 1962; Johansson 1982; Svanberg 1986; Dahlbäck 1987:154f; Tagesson 2002:324f; Berntson 2003:54; Westerlund 2004; Nilsson 2012:54ff).

Själakoret/Själakapellet i Västerås domkyrka

Under 1300–1400-talen kringbyggdes Västerås domkyrka med en krans av ett tjugotal kapell tillägnade olika helgon. Varje kapell hade prästerskap. Dessa stiftelser, eller prebenden, hade tillhörande jordagods som var förlänade till domkapitlets medlemmar eller präster som utsetts av de bergsmän och enskilda som donerat godsen (Bonnier, Hägg & Sjöholm 2008:348; Nordin 2009:131). I de skriftliga källorna omtalas själakoret, själakapellet och själaaltaret som synonymer. Men egentligen var ett kapell en mindre byggnad, fristående eller ett sidokapell i en kyrka, och ett kor var delen i kyrkan där altaret fanns. Ett altare var det bord i koret vid vilket prästerna förrättade mässan.

Det äldsta omnämmandet av själakapellet i Västerås är från 1412. I diplomatariet omtalas själakapellet/själakoret/själaaltaret i Västerås domkyrka flera gånger. I figur 61 ses en sammanställning över de skriftliga källor där själakapellet omtalas.

År	Innehåll	Referens
1412	Borgaren i Västerås Hemming Olofsson och hans hustru Katarina förbinder sig och sina efterkommande att till själakapellet (<i>siæla capelle</i>) i Västerås domkyrka årligen skänka en viss avkastning av en gård i Västerås.	SDHK 17825
1413	Riddarna Klas Ulf och Nils Gustavsson (Rossviksätten) samt hustru Ingrid Gustavsdotter och Kristina Gustavsdotter, herr Klas Ulfs hustru, skänker till själakapellet i Västerås domkyrka jord i Alvesta i Hubbo socken i Västerås stift. Nils Gustavsson var fader till upprorsledaren Erik Puke.	SDHK 17935, Erik Puke
1417	Sten Turesson skänker till själaaltaret (<i>siæla-altaridh</i>) i Västerås domkyrka jord i Frössvi och "Örberga" i Kolbäcks socken.	SDHK 18905
1417	Olof Petersson i Håskesta och hans syster Ragnild ger till själaaltaret (<i>siæla altaridh</i>) i Västerås domkyrka jord i Engam i Kumla socken, (Över-) Tjurbo härad.	SDHK 18953
1418	Nils Petersson, rådmän i Arboga, skänker med sin hustru Margaretas samtycke till själaaltaret (<i>siæla-altarit</i>) i Västerås domkyrka sin andel i vreten väster om Arboga järnte en lada.	SDHK 19070
1419	Johan Larsson i Almö skänker med sin dotter Holmfrids och måg Folke Folkessons samtycke till själaaltaret (<i>siæla altaridh</i>) i Västerås domkyrka jord i Nedervi i Lillhäradsocken, Tuhundra härad, Västerås stift.	SDHK 19307
1419	Lars Ingelsson i Askö (Barkarö socken i Tuhundra härad?) skänker till själakoret (<i>siælakorenom</i>) i Västerås jord i Stenby i Fogdö, Vårfru socken (nu Fogdö socken, Åkers härad).	SDHK 19191
1423	Karl Bonde, lagman i Västmanland och Dala, tilldömer proventprästen i Västerås, "Clemetz", en vret i Arboga, som numera avlidne rådmannen Nils Petersson och hans hustru Margareta skänkt till själaaltaret (<i>siæla Altareno</i>) i Västerås men Ingevald Skinnar, borgare i Arboga, försökt bemäktiga sig.	SDHK 20008
1429	Brevet där det omtalas att tomten norr om biskopsgården såldes av Kanik Finn Jönsson till själakoret och själprästen Narve Peterson vid domkyrkan.	Se ovan och SDHK 21209
1430	Olof Ruska säljer en tomt till själaaltaret i Västerås.	SDHK 23673
1431	Jakob Hinsesson, borgare i Arboga, ger under själakoret i Västerås sin del i vretar, som Nils i "lædhre" hade i pant av honom.	SDHK 21666
1448	Ingegerd Filipdotter, borgerska i Västerås, ger till själakoret (<i>sæla altaridh</i>) i Västerås domkyrka 1 öresland jord i "Twnhdho wrethom", Funbovreten, öster om S:t Olofs kapell.	SDHK 25256, Kumlien 1971:584
1428	Lars Petersson i Ransta (i Kumla socken), väpnare, säljer till Narve Petri, själpräst i Västerås domkyrka, fem öresland jord i Heby i Simtuna socken.	SDHK 21081
1442	Övrigt: En prebendat Birger Petersson omnämns vid själaaltaret i Västerås.	SDHK 24105
1490	Johan Birgerson i Förlunda, häradshövding över Norrbo härad, tilldömer herr Jöns i Malung, prebendat för "alla cristna siæla prebendo", jord i Väster Grytaskog.	SDHK 32428

Figur 61. Tabell som visar omnämmanden av själakapellet som även benämnt själakoret och själaaltaret i Västerås domkyrka.

Vi vet inte var själakoret låg i Västerås domkyrka. Sannolikt var koret välbesökt och där lämnades gåvor och prästerna delade ut avlater i gengäld. Vidare delades troligtvis allmosor ut där. Kanske låg koret i likhet med flera andra kyrkor i kyrkans sydvästra del. I samband med en arkeologisk undersökning 2017 och 2018 framkom lämningar av ett tidigare okänt medeltid kapell söder om det äldsta tornet i Västerås domkyrka (Ros, manus). Tornet har på konsthistoriska grunder daterats till 1400-talets början och ett förslag är att det var klart omkring 1420 (Boëthius 1918:186; Hahr 1923:112; Hammarskjöld 2005). Jämförelser har bland annat gjorts med Stockholms storkyrkas torn som daterats till 1410–1420. På den södra sidan av Storkyrkans torn fanns ett själakor som instiftades 1421 (Roosval 1927:307, 314, 319, 355; Westlund 1941). Kanske var det kapell som påträffades söder om tornet i Västerås domkyrka lämningar av själakoret och kanske uppfördes det samtidigt med det äldsta tornet. I så fall var det möjligt för besökare att cirkulera genom kyrkans västportal in i själakoret och ut genom sydportalen som tidigare fanns i sydväggens västra del.

Det arkeologiskt påträffade kapellet revs, en ny sydvägg byggdes och på så sätt blev kapellet större. På den södra utvändiga väggen finns ett solur som har årtalet 1517 inskrivet vilket daterar kapellets utbyggnad. I domkyrkans sydvästra utvändiga strävpelare finns en inhuggen avlatsförkunnelse från 1517 (Hahr 1923:6). Att avlatstavlan finns på den platsen är argument för att själakapellet fanns i kyrkans sydvästra hörn, det nyfunna kapellet kan alltså ha varit själakapellet (Ros, manus).

Själagårdar och själagården i Västerås

År 1449 omtalas en själagård i Västerås. Det förs ett resonemang om den gård som undersökts var själagården. Vilken typ av byggnader fanns på en själagård och vilka funktioner har de undersökta husen haft? Själagårdar är kända från andra städer och här sammanfattas vilka funktioner som de hade och hur de fungerade. Exempel ges på andra själagårdar.

Själagårdar och deras funktioner

Under medeltiden ombesörjdes vården av sjuka människor framför allt av helgeandshus och hospital. Ett helgeandshus omnämns första gången 1345 i Västerås. Hospitalen förefaller primärt ha funnits till för de spetälska. Ett *spital*, det vill säga hospital, omnämns 1385 i Västerås. En uppgift från 1630 omtalar hospitalsgården och den låg norr om Skolgatan vid korsningen med Västra Kyrkogatan. År 1429 omtalas hospitalet utanför ”murarna”, det vill säga utanför stadsgränsen (Kumlien 1971:165, 283f; Gustafsson & Redin 1977:12; Arleskär 2007). Det är troligt att hospitalsbyggnaderna, där de sjuka vistades, låg längre bort från staden och hospitalsgården kan ha varit hospitalens stadsgård. Hospitalen brukade lokaliseras i utkanterna av städerna och oftast intill en väg så att de sjuka skulle få allmosor. Placeringen i utkanten av städerna hängde också samman med smittorisken (Mogren 1984; Jonsson 2012). Västra Kyrkogatans förlängning övergår i en väg som går till Skultuna.

En själagård var en välgörenhetsinstitution som stod i samband med ett själakor. En själagård var en gård med byggnader som inrättades för själagagn och det var förmåner som en människa kunde erhålla genom egna eller andras förböner före, i samband med, eller efter döden, och genom botövningar. Själagårdar inrättades genom gåvor i form av donationer eller testamenten. På en själagård kunde gamla och sjuka få livstids uppehåll. Från Stockholm omtalas endast tre personer som mot avgift ingivit sig till själagården till döddagar, detta skedde alltså knappast i någon större utsträckning. Själagården var också härbärge för resande. Själagårdar var knutna till själakapellet eller själakor i en kyrka. Varje söndag och fredag delades allmosor ut till sextio fattiga. Varje midfasta delades måltider och allmosor ut. Själagården i Stockholm gav sextio fattiga fritt bad en gång i månaden i Helga lekamensgillet badstuga vid Norrström, själagården stod alltså i förbindelse med

gillet. Själagårdar fanns i Stockholm och Uppsala och även i andra städer, bland annat Örebro, Linköping, Kalmar och Söderköping samt Åbo. Stockholms själagård är väl känd och den var ursprungligen bostad för de fyra prästerna vid själakapellet. Stiftelsen synes ha blivit rik genom riktiga själagåvor. Huset uppfördes på 1420-talet och revs 1933. Byggnaden var rektangulär och var cirka tjugo meter hög med långsidan utefter Själagårdsgatan. Huset hade två våningar med höga trappgavlar. I bottenvåningen fanns ett stort mittrum som sannolikt var matsal och bakom detta ett smalare rum, en loggia med en trappa till övervåningen. På den södra sidan av mittrummet låg två rum med valv vilka var föreståndarens rum. På den norra sidan av mittrummet fanns två rum sannolikt för äldre. I den övre våningen fanns bostad för själakorets präster och rum för åldringar. Där fanns också ett mittrum, en sal, som eventuellt också var bostadsrum för åldringar. Själagårdarna fungerade som prebendegårdar för prästerna tillhörande själakapellet i staden (Bååth 1917:750; Gardberg 1970; Granlund 1970:321ff; Molland 1970:319; Redin 1976:14; Hasselmo 1981:19; Dahlbäck 1987:154; Andersson 1999:96ff). *Själagardenom*, det vill säga själagården i Uppsala, omtalas bland annat 1437. År 1456 omtalas själastugan som sannolikt låg söder om Vårfrukyrkan. Med den omtalade själastugan avses rimligen själagården. I Uppsala har det även funnits en Själagata som legat intill S:t Pers kyrka (Dahlbäck, Ferm & Rahmqvist 1984:259: 260; Wahlberg 1994:41; Tagesson 2002:324f).

En själagård ska inte förväxlas med de små härbärgen som kallades själstuga eller själahus – dessa var hus på landsbygden, särskilt längs med pilgrimsleder, där man kunde rasta och övernatta utan ersättning. Exempel finns på att själahus låg tre till fyra mil från varandra, vilket motsvarade dagsetapper. Ett själahus omtalas på en runsten från Uppland (Andersson 1989:14; Upplands runinskrifter, U996) och det finns skriftliga medeltida belägg på själahus från andra delar av Sverige (t.ex. SDHK 1475 och 1901). Ett själahus har antagligen funnits i Ramundeboda i Närke (Ros 2014c).

Gårdar ägda av själaprebendet samt själagården i Västerås

Den ekonomiska grunden för själakapellet var gåvor och jord som erhållits genom donationer. Gåvor i form av gårdar var förbundet med krav på själmässor för givaren och dennes familj. Grundare och intressenter för själaprebendet i Västerås var Västeråsborgaren Hemming Olofsson (jfr ovan SDHK 17825 år 1412) samt riddarna Clas Ulf och Nils Gustafsson (jfr ovan SDHK 17935 år 1413; Kumlien 580f). Själaprebendet innehade följande egendomar:

- Enligt 1545 års räkenskaper innehade själaprebendet tolv landbor i sju västmanländska socknar samt en på Fogdö i Södermanland, samt några gårdar i Kopparbergslagen. Vid reduktionen, indragningen av egendom, av kyrkogodsens i Västerås stift 1527 omnämns att Kronan drog in landbohemman i Norrbo 3, Siende 3, Snävringe 4, Tjurbo 1, Tuhundra 1 och Åkerbo 1, samt Fogdö i Södermanland, från Själaprebendet. I andra 1500-talskällor omnämns indragningar i Tuhundra 3 och Kopparbergslagen 3. De ägde också en vret vid Arboga samt tre gårdar i Arboga socken (Kumlien 1971:375, 390, 580f). Avkastningen från gårdarna försörjde sannolikt i första hand prebendaterna, det vill säga prästerna.
- År 1429 köpte själakoret gården norr om biskopsgården (SDHK 21209).
- Den 26 maj 1449 omtalas en tomt väster om ån ”nest synnan vpsidis wid Själagardin vppa Wædhirsholm” (SDHK 25519; Kumlien 1971:584). Möjligtvis var själagården som omtalas en vårdanstalt (Ortnamnsregistret). Vædersholme var, sannolikt holmen i Svartån utanför undersökningsområdet.
- År 1539 uppges att själagården under själagårdsprebendet var öde – ”anno XXXIX (= 39) bars ther intte aff” (Kumlien 1971:390). Troligtvis var det den undersökta gården som var själagården.

- Enligt en registrering från 1545 hade sjalakoret en gård vid biskopsgården (Kumlien 1971:175). Den gård som avses är den som undersöktes och som Kanik Finn Jönsson sålde till sjalakoret.
- Vid reduktionen, indragningen av egendom, av kyrkogodsens i Västerås stift 1527 omnämns *Animarium* (Själaprebendet). Där står ”och en gårdtt widh Biskopsgårdt (i Västerås) är aff brendt” (Kumlien 1971:580f). Troligtvis avses den undersökta gården.
- År 1539 omnämns att *prebenda animorium*, själaprebendet, under Gustav Vasas förra regeringstid hade innehaft åtminstone tre stadstomter i Västerås. De hade också innehaft två vretar vid Västerås som var lagda under Västerås slott (Kumlien 1971:390, 375).

Själaprebendet har alltså enligt de skriftliga källorna innehaft tre stadstomter i Västerås, men vi vet inte var två av dessa låg. År 1449 och 1539 omnämns själagården. Men ingen skriftlig uppgift uppger om vilken funktion som själagården hade. Det är möjligt att själagården i Västerås var en barmhärtighetsinrättning för fattiga och sjuka, i likhet med de som fanns i Stockholm och Uppsala, men det vet vi inte med säkerhet. Sannolikt har sjalakoret delat ut allmosor till fattiga i koret i kyrkan. Sjalakoret kan också ha delat ut mat och medel till fattiga. Den medeltida gård som undersöktes med hus 1 och 2 hade inga byggnader som var lämpade för utspisning och gamla och sjuka att bo i. Men den medeltida tomten har varit cirka 47 × 30 meter stor, det vill säga cirka 1 410 m² och vi undersökte ungefär 20% av den. Vi vet inte vilka byggnader som har funnits på tomten norr om undersökningsområdet på platsen där nuvarande Stiftskansliet finns. Ingen arkeologisk undersökning gjordes då Stiftskansliet byggdes. Kanske fanns där hus för utspisning av fattiga och byggnader där några gamla och sjuka kunde bo. Prästerna bodde sannolikt på den gård som var själagården och de hus som vi undersökte kan vara del av den gården. De två andra tomterna som sjalakoret ägde i Västerås kan ha hyrts ut och givit inkomster.

Reformationen – slutet på sjalakoret och själagården

I samband med reformationen försökte man avskaffa helgonkulten. Gustav Vasa kallade till en riksdag som hölls 1544 i Västerås. Då beslutades bland annat att det var ”förbudt tilbedia eller åkalla afsomnade helghon”. Helgonen fick alltså inte tillbedjas eller åkallas. Men det var tillåtet att vörda och minnas dem – särskilt S:ta Maria och S:t Erik, den helige, var minnesvärda. Pilgrimsresor förbjöds. Alla mässor förutom församlingsmässor förbjöds. Framför allt förbjöds själamässorna eftersom de var teologiskt oacceptabla. Reformationen förkastade läran om skärselden och uppfattningen att mässor kunde påverka människors tillstånd efter döden. Därför avskaffades själamässorna. Enligt evangelisk teologi låg människans frälsning helt i Guds händer. Kyrkan förbjöd också avlatshandeln och uppfattningen att avlatsbrev, som katolska kyrkan sålde, kunde lindra antalet dagar i skärselden. Den som bröt mot föreskrifterna bannlystes och betraktades som kättare och hedning. Det innebar att man uteslöts ur kyrkan och mänsklig gemenskap. Den som inte anpassade sig fick gå i landsflykt. Även präster som inte anpassade sig fick gå i landsflykt (Andersson 1989:14; André 2005:111; Berntson 2012:135f). Bruket att fira själamässa var djupt förankrad bland befolkningen. Avskaffandet av själamässorna väckte sannolikt chock och vantro bland de anhöriga till de döda. Själammässorna är fortfarande en levande tradition i den katolska kyrkan (Westerlund 2004). Reformationen ledde alltså till att altarstiftelser såsom sjalakoren försvann och den avlatsförsäljning som de bedrev förbjöds. Sjalakoret och prästernas prebenden var en förutsättning för själagården som därför upphörde att drivas. År 1527 omtalas att en gård, troligtvis själagården, var bränd. År 1539 uppges att själagården under själaprebendet var öde. Gården fick under fas 2 en ny bebyggelsestruktur.

Utvärdering

Den kompletterande förundersökningen

Undersökningen har utförts i enlighet med Länsstyrelsens kravspecifikation och som framgår av rapporten har de uppställda målsättningarna uppnåtts. Bland annat undersöktes ett stenhus som har haft funktion som trapphus och det benämns hus 1.

Den arkeologiska undersökningen

Hus 1, som undersöktes vid den kompletterande förundersökningen, har haft funktion som trapphus. Trappan i detta ledde ner till hus 2 som var en källare vilken undersöktes vid den arkeologiska undersökningen. Den arkeologiska undersökningen hade flera övergripande syften och som framgår av rapporten har dessa uppfyllts. Det ställdes också upp vetenskapliga frågeställningar:

Vilken storlek och planlösning har stenhuset? Metod: Svaret skulle fastställas genom undersökningen och dokumentationen.

Huset, som benämns hus 2, hade utvändigt storleken av cirka $5,2 \times 6,7$ meter. Invändigt har huset varit cirka $3,7 \times 5,2$ meter stort, huset har alltså haft en yta på cirka $19,2 \text{ m}^2$.

Är det möjligt att fastställa när stenhuset lades öde? Metod: Studie av fynd i husets fyllning och eventuellt ^{14}C -analys.

Stenhuset ingick i en gård som omfattade två stenhus som bedöms ha varit i funktion samtidigt. I fyllnadsmassorna direkt ovanpå hus 1 påträffades två mynt slagna för drottning Kristina som regerade 1632–1654. Mynten visar att bebyggelsen i fas 1 täcktes över och lades öde någon gång 1632–1654 eller därefter.

Finns det anläggningar och/eller kulturlager norr om stenhuset? Metod: Sökschakt.

Norr om stenhuset framkom två stenar, A12, som möjligtvis utgjorde rester av nordvästra väggen i ett hus, hus 5. Det är dock osäkert om hus 5 har funnits.

Vid den kompletterande förundersökningen 2016 framkom ett stenhus med en trappa som ledde ner strax öster om stenhuset som påträffades 2013. Leder trappan in detta stenhus? Metod: Undersökning och dokumentation.

Vid undersökningen framkom ett hus 2 – delar av det huset påträffades vid förundersökningen 2013. Trappan ledde från trapphuset hus 1 och ner till och in i hus 2.

Finns det några fynd som kan berätta om husets funktion? Metod: Undersökning och fyndstudie.

Inga fynd påträffades som berättar något om husets funktion. I huset påträffades dock ett beslag som troligtvis har suttit på en kista avsedd för förvaring. Huset var försänkt och var en källare avsedd för förvaring.

Vad kan det osteologiska materialet berätta om konsumtionsmönstren? Vilka djurarter finns representerade och vilka finns inte? Metod: Osteologisk analys.

Endast mindre lagerrester påträffades. Endast ett djurben påträffades i lager, nämligen tåbenet till en ko som påträffades mellan golvstenarna i hus 2. Benet skickades in för ^{14}C -analys.

Om det framkommer välbevarade kulturlager i huset så kommer det att göras makrofossilanalys för att närmare belysa vilken typ av aktivitet som har förekommit i huset. Metod: Makrofossilanalys.

Källaren var välstädd och inga kulturlager framkom. Ingen makrofossilanalys gjordes.

Vetenskaplig fördjupning

De frågeställningar som ställdes upp har som framgår av rapporten besvarats och de uppställda målsättningarna har uppnåtts.

Inom ramen för den fördjupande studien skulle ägandet av tomten studeras och relation till de framkomna objekten diskuteras närmare.

Ägandet av tomten från 1300-talet fram till 1699 har utretts och redovisats. De olika ägarnas yrken har klarlagts och hur dessa kan ha använt de undersökta husen har redovisats.

Finns något fyndmaterial som kan belysa att tomten ägdes av en kanik och senare av ett kor/kapell? Inga fynd påträffades som kan belysa att tomten ägdes av en kanik och av ett kapell. I källaren har det dock förvarats varor.

Vid undersökningarna framkom endast ett mindre antal lager på enstaka platser. Vad berodde den ringa kulturlagertillväxten på? Kan förklaringen vara att det rör sig om en speciell social miljö och att de som nyttjat tomten har tillhört högre sociala skikt? Har det varit en speciell avfallsbhantering?

Att det endast påträffades lager på enstaka ställen beror på sentida störningar. Inga spår av hantverk framkom vilket hänger samman med att de som ägt tomten inte sysslade med sådana aktiviteter. Inga spår av djurhållning framkom. Under medeltiden höll man rent i stenhusen och eventuellt avfall/kulturlager kan ha körts bort. På de stenslagda ytorna fanns inga kulturlager, detta talar för att tomten hölls ren. Förklaringen till den ringa kulturlagertillväxten beror sannolikt på att avfallet från tomten dumpades i Svartån. Gården var en speciell social miljö och mästermannen Djäkn, kanik Jönsson och prästerna vid Sjalakoret tillhörde de högre sociala skikten. Genom att bo i stenhus legitimerade, markerade och manifesterade de sina samhällspositioner. På så sätt distanserade de sig också från de som bodde i trähus på tomterna där det växte till tjocka kulturlager. Trähusen stod korta perioder och hade behov av upprepade reparationer, ombyggnationer och nybyggnationer, bland annat på grund av problem med fukt, hus-svamp och tjällossning. Sådana problem drabbade inte stenhusen.

Det skulle ges en översikt över vad en kanik är och jämförelser skulle göras med andra städer, bland annat Linköping och Uppsala och det skulle lyftas fram hur kaniker brukade residera. Vilka arbetsuppgifter som kanikerna hade skulle redovisas.

En kanik var en person som var medlem av ett domkapitel vid en domkyrka. Domkapitlet bestod av präster och klerker som skötte gudstjänsten och själavården vid domkyrkan. De bildade även biskopens råd och bistod vid stiftets styrelse. Vid biskopens död, eller frånvaro, förvaltade domkapitlet stiftet och bevarade biskopsbordets egendom. De valde även biskop. Kaniker bodde ofta på privata egendomar i stenhus intill domkyrkorna. Ett domkapitel är känt i Västerås från 1288, men det är möjligt att det fanns ett sådant tidigare.

I Uppsala skiljde sig de medeltida kanikbostäderna från borgarnas bostäder genom sin storlek och genom förekomsten av stenhus. I Linköping skapades under 1300-talets andra hälft ett residerande domkapitel. Kring domkyrkan skapades en domkyrkostad som bestod av stora gårdar, de flesta med stenhus i flera våningar i vilka bland annat kanikerna residerade. Sedan mitten av 1300-talet bildade domkapitlets kanik- och vikarieresidens en sammanhängande kyrkostad i Lund. Fjorton kanikresidens är kända och lokaliserade, de låg nära domkyrkan och flera av residensen var bebyggda med tegelhus.

De skriftliga källor som berör själakoret i Västerås skulle lyftas fram och det skulle redovisas hur själakoren fungerade vid andra domkyrkor och kyrkor.

Under 1400-talet inrättades en ny typ av altorstiftelser, själakorstiftelser – sådana är kända från bland annat Linköping, Strängnäs, Uppsala och Stockholm. I själakoren/själakapellet lästes mässor för donatorernas och deras efterkommandes själar för all framtid intill domen. Själakoren hade många individuella donatorer och därför blev deras godsinnehav stora. Kyrkan erbjöd en lindring av botgöringen genom försäljning av avlat. Det äldsta omnämmandet av själakapellet i Västerås är från 1412. Själakapellet i Västerås domkyrka fick många donationer. Fruktan för helvetet och skärselden var den främsta anledningen till donationerna till själakoren.

År 1449 omtalas en själagård i Västerås. Det förs ett resonemang om den gård som undersökts var själagården. Vilken typ av byggnader fanns på en själagård och vilka funktioner har de undersökta husen haft? Själagårdar är kända från andra städer och här sammanfattas vilka funktioner som de hade och hur de fungerade. Exempel ges på andra själagårdar.

Själagårdar fanns i Stockholm i Uppsala, Örebro, Linköping, Kalmar, Söderköping och Åbo. Vi vet vilka hus som fanns på själagården i Stockholm. En själagård var en välgörenhetsinstitution som stod i samband med ett själakor/själakapellet i en kyrka. En själagård var en gård med byggnader som inrättades för själagagn och det var förmåner som en människa kunde erhålla genom förböner och botövningar. På en själagård kunde enstaka gamla och sjuka få livstids uppehåll. Själagården var också härbärge för resande. Varje söndag och fredag delades allmosor ut till fattiga. Måltider och allmosor delades också ut.

Det omtalas att själakoret ägde tre gårdar i Västerås. År 1449 och 1539 omtalas själagården i Västerås. Det är möjligt att själagården i Västerås var en barmhärtighetsinrättning för fattiga och sjuka. Den medeltida gård som undersöktes hade inga byggnader som var lämpade för utspisning och för gamla och sjuka att bo i. Men den medeltida tomten har varit cirka 47×30 meter stor, det vill säga cirka $1\,410 \text{ m}^2$ och vi undersökte ungefär 20% av den. Vi vet inte vilka byggnader som har funnits på tomten norr om undersökningsområdet på platsen där Stiftskansliet som uppfördes på 1800-talet finns. Kanske fanns där hus för utspisning av fattiga och byggnader där några gamla och sjuka kunde bo. Prästerna bodde sannolikt på den gård som var själagården och de hus som vi undersökte kan vara del av den gården.

Referenser

Otryckta källor och internet

- Anticimex, se: <https://www.anticimex.com/sv-SE/fuktproblem/fukt-mogel-och-rotsvamp/akta-bussvamp/> (hämtad 2018-03-28)
- Clas Depken d.ä., se: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17470> (hämtad 2018-03-14).
- Diplomatarium Dalekarlicum. Urkunder rörande landskapet Dalarna, volym 1, se: https://books.google.se/books?redir_esc=y&hl=sv&id=WL5BAAAAcAAJ&q=Fin+f%C3%B6nsson#v=onepage&q&f=false
- Diplomatarium Dalekarlicum. Urkunder rörande landskapet Dalarna, del 3, se: <http://runeberg.org/diplodalek/3/>
- Djäkn, Lydikasönernas ätt, se: https://www.adelsvapen.com/genealogi/Dj%C3%A4kn,_Lydikas%C3%B6nernas_%C3%A4tt
- Erik Puke, se: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/7423> (hämtad 2018-03-21)
- FMIS = Fornminnesregistret, se: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>
- Gene, hussvamp: <http://www.destinationbhogakusten.com/genefornby/index-filer/hussvamp.htm> (hämtad 2018-03-28)
- Genvägar, se: <https://genvagar.nu/show.asp?PersonId=571015> (hämtad 2018-03-14).
- Hammarskiöld, R. 2005. *Västerås Domkyrka. Domkyrkan 1. Västerås domkyrkoförsamling och stad. Västmanlands län. Kulturhistorisk karaktäristik över kyrkan* (otryckt)
- Hussvamp, se: <http://www.nrm.se/> (hämtad 2018-03-28)
- Jösse Eriksson, se: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/12298> (hämtad 2018-03-14)
- Klas Lydekesson Djäkn, se: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17574> (hämtad 2018-03-15).
- Mogren, M. 1984. *Spetälska och spetälskehospital i Norden under medeltiden*. Institutionen för medeltidsarkeologi, Lunds universitet, C/D-seminarium (stencil)
- Ortnamnsregistret, se: <http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret/sok-i-registret.html> (hämtad 2018-03-16)
- Rektifierade historiska kartor över Västerås stad, se: http://kartor.vasteras.se/external/kartor/?app=_historiskakartor
- Roos af Hjelmäter nr 51, se: https://www.adelsvapen.com/genealogi/Roos_af_Hjelms%C3%A4ter_nr_51 (hämtad 2018-03-28)
- SDHK = Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev, se: <http://sok.riksarkivet.se/sdbk>
- Stora Tuna, se: https://www.zenker.se/Historia/Herdaminne/stora_tuna.shtml#kb20 (hämtad 2018-03-28)
- Sveriges Radio P4 Västmanland. Medeltida stenhus hittades i Västerås, 2016-09-16

Mejl

Lóvén, C., docent vid Riksarkivet, 2016-09-12

Jonsson K., professor vid Stockholms universitet, 2016-09-08

Litteratur

- Ahlberg, N. 2005. *Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplanering 1521–1721*. Uppsala.
- Ahlström, B., Almer, Y. & Hemmingsson, B. 1976. *Sveriges mynt 1521–1977*. Stockholm.
- Alström, U. 2014. "att den är urgammal och förmodligen kan räknas till rikets äldsta städer." *Nytt dateringsunderlag för Västerås historia*. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. Fornlämning Västerås 232:1. Stora gatan. Stadsparken. Västerås Domkyrkoförsamling. Västerås kommun. Västmanlands län. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2013:83.
- Alström, U. 2012. *Under biskop Palmqvists rosenplanteringar. Schaktning för kabel vid Biskopsgården*. Förundersökning i form av schaktningsövervakning, RAÄ 232:1. Hagbard 3, 4. Västerås domkyrkoförsamling. Västerås. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2012:3.
- Alström, U. 2011. "Västerås är en ganska stor och vacker uppstad, ..." *Arkeologiska iakttagelser intill en varutunnel*. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. Fornlämning Västerås 232:1. Smedjegatan. Hantverkaregatan och Torggatan. Västerås domkyrkoförsamling. Västerås kommun. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2011:29.
- Anderson, L. 1989. *Pilgrimsmärken och vallfart*. Stockholm.
- Andersson, H. 2017. *Medeltida urbanisering. Uppsatser 1972–2015*. Lund Studies in Historical Archaeology 19. Lund.
- Andrén, A. 1998. *Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. Staden – himmel eller helvete? Tankar om människan i staden*, s. 142–184. Stockholm.
- Andrén, A. 1986. *I städernas undre värld. Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*, s. 259–269. Lund.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia, series in 8, nr 13. Malmö.
- Andrén, A. 1984. *Lund, tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning*. Medeltidsstaden 56. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.
- Andrén, A. 1982. Medeltida tegelhus i Lund – en kort översikt. *Hikuin 13*, s. 279–282.
- Andrén, Å. 2005. *Sveriges kyrkohistoria. Reformationstid*. Stockholm.
- Annuswer, B., Bergquist, U., Forenius, S. & Syse, B. 1990. *Västerås 1000 år i centrum*. Västerås kulturnämnds skriftserie 23. Stockholm.
- Arleskär, M. 2007. *Hospital och Helgeandshus. En studie av omsorgsväsende i medeltidens Sverige*. Kandidatuppsats i arkeologi vid Stockholms universitet. Otryckt.
- Arrhenius, B. m.fl. 1973. *Osmundgruppen slutrapport. Jernkontorets forskningsuppgift nr 901/70*. Jernkontorets bergshistoriska utskott. Jenkontorets forskning, Serie H, nr 8. http://www.jernkontoret.se/globalassets/publicerat/bergshistoria/h_8.pdf
- Bengtsson, H. (red.) 2010. *Uppsala domkyrka. II. Domkyrkan i Gamla Uppsala. Nuvarande domkyrkans omgivning*. Volym 228 av Sveriges kyrkor. Uppsala.
- Bergold, H. & Öhnegård, W. 1987. *Sala gruvby. Ett industrisamhälle från 1500-talet*. Sala.
- Bergold, H. & Öhnegård, W. 1986. *Sala gruvby 1985. Arkeologisk undersökning 1985 i Sala gruvby, Sala socken, Västmanland*. Sala.
- Bergold, K. 2016. Medeltida själagård funnen intill domkyrkan. *Västerås stifts magasin nr 2/2016*.
- Bergquist, U. (u.å). *Kyrkbacken och stadsdicket*. Arkeologisk förundersökning. Västra Kyrkogatan mellan kvarteret Jarl och Gamla kyrkogården. RAÄ 232. Västerås. Västmanland. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala. Otryckt.
- Bergqvist, J. & Bäck, M. 2009. *Syslmannens tomt och kök i senmedeltidens Västerås. Eller – åter till Djäknegatan*. Västmanland. Västerås stad. Kvarteret Domkyrkan. Rudbeckianska skolan. RAÄ 232. Arkeologisk förundersökning och undersökning. UV Bergslagen rapport 2009:2.
- Berntson, M. 2012. *Från medeltidens slutskede till enhetskyrkans begynnande upplösning. Kyrkan Sverige. Introduktion till svensk kyrkohistoria*, s. 93–239. Skellefteå.

- Berntson, M. 2003. *Klostren och reformationen. Upplösningen av kloster och konvent i Sverige 1523–1596*. Skellefteå.
- Beskow, P. 1999. *Teologiskt lexikon*. Nora.
- Bindler, R. & Rydberg, J. 2016. Revisiting Key Sedimentary Archives Yields Evidence of a Rapid Onset of Mining in the Mid-13th Century at the Great Copper Mountain, Falun, Sweden. *Archaeometry nr 8, volym 58*.
- Björköarätten. *Svenska landskapslagar. Band 5*. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Å. Holmbäck och E. Wessén. Stockholm 1946.
- Björkenstam, N. 1985. *Osmund. Medeltidens ABC*. Stockholm.
- Björkenstam, N. 1990. *Västeuropeisk järnframställning under medeltiden*. Stockholm Archaeological Reports 25. Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 26. Stockholm.
- Björklund, A. 2014. *Det medeltida Sverige. Band 1. Uppland. 10. Håbo härad och Sigtuna stad*. Stockholm. https://riksarkivet.se/Media/pdf-filer/DMS_Uppland_1-10.pdf
- Boëthius, B. 1965. *Kopparbergslagen fram till 1570-talets genombrott. Uppkomst, medeltid, tidig vasatid*. Skrifter utgivna av Stora Kopparbergs Bergslags aktiebolag. Uppsala.
- Boëthius, G. 1918. *Studier i Västerås Domkyrkvas byggnadshistoria. Fornvännen 14*, s. 170–188.
- Bonnier, A. C., Hägg, G. & Sjöström, I. 2008. *Svenska kyrkor. En historisk reseguide*. Stockholm.
- Bååth, L. M. 1917. *Själagård. Nordisk familjebok*.
- Calissendorff, K. 1971. *Om osmund*, s. 5–13. Jernkontorets bergshistoriska utskott. Jernkontorets forskning. Serie H2.
- Carlsson, R. 2010. Nuvarande domkyrkans omgivning. I: Bengtsson, H. (red.) *Uppsala domkyrka. II. Domkyrkan i Gamla Uppsala. Nuvarande domkyrkans omgivning*, s. 65–378. Volym 228 av Sveriges kyrkor. Uppsala.
- Carlsson, R. 1996. *Kvarteret Proban. Arkeologisk undersökning. Kvarteret Proban. RAÄ 232. Västerås. Västmanland. UV Uppsala rapport 31*.
- Dahlbäck, G. 2010. Grundandet av det sekulära kapitlet. I: Bengtsson, H. (red.) *Uppsala domkyrka. II. Domkyrkan i Gamla Uppsala. Nuvarande domkyrkans omgivning*, s. 22–23. Volym 228 av Sveriges kyrkor. Uppsala.
- Dahlbäck, G. 1993. *Uppsalakyrkans uppbyggnadsskede. Om kyrka och kungamaklet under äldre medeltid. Kärnhuset i riksäpplet*, s. 135–172. Upplands fornminnesförening och hembygdsförbunds årsbok. Uppsala.
- Dahlbäck, G. 1987. *I medeltidens Stockholm*. Monografier utgivna av Stockholms stad 81. Stockholm.
- Dahlbäck, G., Ferm, O. & Rahmqvist, S. 1984. *Det medeltida Sverige. Band 1. Uppland. 2. Tiundaland, Ulleråker, Vaksala och Uppsala stad*. Stockholm.
- Douglas, M. 1997. *Renhet och fara. En analys av begreppen orenande och tabu*. Nora.
- Ehlton, F. & Manbo, I. 2012. *Vision Hagbard. Miljökonsekvensbeskrivning för kulturmiljön. Kvarteret Hagbard 3 och 4. Västerås kommun. Västmanlands län. Västmanlands läns museum. Kulturmiljö rapport B. 2012:B17*.
- Ekström, G. 1939. *Västerås stifts herdaminne. I. Medeltiden och reformationstiden. 1. Västerås stad*. Falun.
- Elfwendahl, M. 1999. *Från skärva till kär. Ett bidrag till vardagslivets historia i Uppsala*. Lund.
- Enemark, P. 1982. Stapel. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band 17*, s. 47–50.
- Eriksson, E. 2016. Tidigare okänt medeltidshus hittat i centrum. SVT Nyheter Västmanland 2016-09-16.
- Erixon, S. 1947. *Svensk byggnadskultur. Studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia*. Stockholm.
- Friberg, N. 1982. Stockholmshandel. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band 17*, s. 199–207.
- Fritz, B. 1972. *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434. Del 1*. Stockholm.
- Fritz, B. 1973. *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434. Del 2*. Stockholm.
- Fritz, M. 1971. *Den äldre svenska järnexporten*, s. 14–22. Jernkontorets bergshistoriska utskott. Jernkontorets forskning. Serie H2. http://www.jernkontoret.se/globalassets/publicerat/bergsbistoria/h_2.pdf

- Fröjmark, A. 2015. Den missförstådda avlaten. I: Löfstedt T. (red.) *Religionsdidaktiska studier*, s. 75–87. Linnaeus University Press. Växjö. <http://lnu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A862376&dsid=-564>
- Gallén, J. 1985. Domkapitel. *Medeltidens ABC*. Stockholm.
- Gallén, J. 1980. Domkapitel. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band 3*, s. 185–202.
- Gardberg, C. J. 1970. Själagårdar, Finland. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band 15*, s. 232.
- Granlund, J. 1970. Själagårdar. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band 15*, s. 321–323.
- Gustafsson, E. 1962. Själakor och konsistorium i Växjö domkyrka. *Fornvännen 1962:2/3*, s. 112–132.
- Gustafsson, J.-H. & Redin, L. 1977. *Västerås. Medeltidsstaden 4*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.
- Gustavsson, G. 1981. *Gatunamnens historia i Västerås*. Västerås kulturnämnds skriftserie 8. Västerås.
- Göthberg, H. 2000. *Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid*. OPIA 25.
- Hahr, A. 1923. *Västerås domkyrka. Beskrivning och byggnadshistorik*. Västerås.
- Harrison, D. 2002. *Jarlens sekel. En berättelse om 1200-talets Sverige*. Stockholm.
- Hasselmo, M. 1981. *Stockholm. Medeltidsstaden 17*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.
- Hedlund, R. 1990. *Västerås slott. Fogdeborg, kungaresidens, fängelse och residens*. Västerås.
- Henriksson, L. G. 2003. Passglas i Stockholm. Vasarenässansen, stormaktstiden och järnåldern. *Fornvännen 98*, s. 107–120.
- Herschend, F. 1997. *Det sydkandinaviska sambället. Germanerna och Rom*, s. 77–117. OPIA 13. Uppsala.
- Jansson, S. O. 1995. *Måttordboken*. Stockholm.
- Johansson, H. 1982. Själamässa. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band 15*, s. 324.
- Jonsson, K. 2012. *Det medeltida hospitalet i Skänninge. En självhushållande gård i stadens utkant*. Särskild arkeologisk undersökning. Fornlämning Skänninge stad 52:1. Skänninge 3:1. Skänninge stad. Mjölby kommun. Östergötlands län. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2012:48.
- Järpe, A., Redin, L. & Wahlöö, C. 1979. Ett standardiserat beteckningssystem för sektionsritning. *Fornvännen 74*, s. 32–44.
- Järpe, A. 1977. *Arboga*. Medeltidsstaden 2. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.
- Kjellberg, J. 2005. *Schaktning invid Västerås domkyrka*. Antikvarisk kontroll. RAÄ 232. Domkyrkan. Västerås domkyrkoförsamling, Västerås stad. Västmanland. Västmanlands läns museum. Kulturmiljöavdelningen rapport A. 2005:A50.
- Kumlien, K. 1971. *Västerås genom tiderna. Del II. Västerås till 1600-talets början*. Västerås.
- Lagerqvist, L. O. & Nathorst-Böös, E. 1988. *Vad kostade det? Priser och löner från medeltiden till våra dagar*. Stockholm.
- Lovén, C. 2010. Biskopssätets historiska bakgrund. I: Bengtsson, H. (red.) *Uppsala domkyrka. II. Domkyrkan i Gamla Uppsala. Nuvarande domkyrkans omgivning*, s. 11–22. Volym 228 av Sveriges kyrkor. Uppsala.
- Lovén, C. 2001. Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner. *Fornvännen 96*, s. 243–266.
- Magnus Erikssons Stadslag*. I nusvensk tolkning av Å. Holmbäck och E. Wessén. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning. Serien 1. Rättshistoriskt bibliotek. Band 7. Stockholm 1966.
- Molland, E. 1970. Själagagn. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band 15*, s. 319–320.
- Nilsson, B. 2012. Från missionstid till medeltidens slutskede. *Kyrkan Sverige. Introduktion till svensk kyrkohistoria*, s. 7–88. Skellefteå.
- Nordin, J. 2009. *Det medeltida Dalarna och Västmanland*. Lund.
- Olsson, L. 2016. Medeltida själagård funnen. *Västerås Tidning 2016-09-30*.
- Olsson, S. 1985a. *Idealstad med förhinder. Studier i Västerås byggnadshistoria i förindustriell tid. Västerås genom tiderna. Del V:1. Stadens byggnadshistoria från 1640 till 1800-talets mitt*. Västerås.

- Olsson, S. 1985b. *Idealstad med förbinders. Studier i Västerås byggnadshistoria i förindustriell tid. Västerås genom tiderna. Del V:1. Stadens byggnadshistoria från 1640 till 1800-talets mitt. Figurblock. Västerås.*
- Palmqvist, A. 1961. *Kyrkans enhet och papalismen. Die Einheit der Kirche und der Papalismus.* Stockholm.
- Pernler, S.-E. 2005. *Sveriges kyrkohistoria. 2. Hög- och senmedeltid.* Stockholm.
- Petterson, B. 1995. Stratigraphic Analysis and Settlement Stratigraphy in Early Medieval Sigtuna. *Laborativ Arkeologi. Journal of Nordic Archaeological Science nr 8/1995*, s. 65–77. Stockholm.
- Pettersson Jensen, I.-M., Berg Nilsson L. & Karlsson C. (red.) 2013. *Mästermännens hyttor och bergsmännens byar. Berättelser från markerna. En antologi om järn, skog och kulturarv*, s. 121–133. Norberg.
- Pettersson Jensen, I.-M. 2012. *Norberg och järnet. Bergsmännen och den medeltida industrialiseringen.* Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 46. Stockholm.
- Pettersson, I.-M. 1993. *Hyttor och lågteknisk järnhantering i Norbergs bergslag.* Arkeologi i Sverige. Ny följd 2. Riksantikvarieämbetet.
- Pipping, M. 1971. *Om vikt och mått i osmundsammanhang*, s. 14–22. Jernkontoret bergshistoriska utskott. Jernkontorets forskning. Serie H2.
- Raihle, J. 1990. Datering av profana timmerhus från medeltid i Jämtland och Härjedalen. *Bebyggelsehistorisk tidskrift 20*, s. 27–38.
- Rapoport, A. 1969. *House Form and Culture.* Englewood Cliffs.
- Redin, L. 1976. *Uppsala. Medeltidsstaden 3.* Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.
- Roosval, J. S. 1927. *Nikolai eller Storkyrkan i Stockholm II. Byggnadshistoria. Sveriges kyrkor. Stockholms kyrkor. Band I. Häfte 2.*
- Ros, J. & Spjuth, O. (manus) *Stenbus, bus, medeltida lager och gatubeläggningar. Schakt i Skolgatan, Västra Kyrkogatan och angränsande gator (preliminär titel).* Stiftelsen Kulturmiljövård rapport.
- Ros, J. (manus) *Medeltida kapell, gravar och kulturlager vid Västerås domkyrka (preliminär titel).* Stiftelsen Kulturmiljövård rapport.
- Ros, J. 2016a. Sigtunakyrkorna. Sigtunas kyrkoruiner – bevarande och brukande. I: Hesselbom T. (red.) *Bookazine nr 3/2016*, s. 52–71. Sigtuna Museum & Art. Sigtuna.
- Ros, J. 2016b. *Medeltida kulturlager vid Västerås Stadsbotell.* Arkeologisk undersökning. Fornlämning Västerås 232:1. Kvarteret Proban. Västerås domkyrkoförsamling. Västerås kommun. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2016:30.
- Ros, J. 2016c. *Anundsbus – ett rekonstruerat nedbänt järnåldersbus. Ett pedagogiskt och vetenskapligt projekt.* Arkeologisk undersökning. Vallby friluftsmuseum. Västerås 4:64. Västerås socken. Västerås kommun. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2016:31.
- Ros, J. 2015. *Vikingatida och medeltida stadsbebyggelse i Västerås. Tomtmark intill Slottsgatan.* Arkeologisk förundersökning. Fornlämning Västerås 232:1. Stadsparken. Västerås Domkyrkoförsamling. Västerås kommun. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2014:8.
- Ros, J. 2015a. *S:t Ilians kyrkogård i Västerås. Medeltida gravar i Citytunneln.* Arkeologisk förundersökning. Fornlämning Västerås 232:1. Citytunneln, Hantverkargatan/kvarteret Knut. Västerås Domkyrkoförsamling. Västerås kommun. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2014:24.
- Ros, J. 2014a. *Medeltida stenbus i kvarteret Hagbard. Kanik Finn Jönssons gård/Själågården.* Arkeologisk förundersökning. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2014:6.
- Ros, J. 2014b. *Härads hytta. Masugn, hyttbacke samt bus från medeltid och efterreformatorisk tid.* Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2012:61.
- Ros, J. 2014c. *Antoniternas konvent i Ramundeboda. Dubbelkällare, tegelugn och bebyggelse från senmedeltid till 1700-tal.* Arkeologiska undersökningar. Fornlämning Laxå 8:1. Ramundeboda 1:8. Laxå socken. Laxå kommun. Närke. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2013:25.
- Ros, J. 2014d. Kvarteret Urmakaren och en klosterkyrka på museitomen i Sigtuna. *Situne Dei. Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi*, s. 56–69.

- Ros, J. 2012. *Kulturlager i Västerås och ett gjuteri från 1300-talet. Ombyggnad av Domkyrkoesplanaden och angränsande gator*. Arkeologisk förundersökning. Fornlämning Västerås 232:1. Västerås Domkyrkoförsamling, Västerås kommun, Västmanlands län. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2012:28.
- Ros, J. 2009. *Stad och gård. Sigtuna under sen vikingatid och tidig medeltid*. OPIA 30. Uppsala.
- Ros, J. 1995. *Biskopsgatan*. Arkeologisk undersökning. Biskopsgatan och Västra Kyrkogatan. Västerås stad. Västmanland. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala rapport 1995:24.
- Rosenius-Högman, R. 1953. *Helgeandsbus, hospital och lasarett i Västmanland 1346–1900*. Västerås.
- Schück, A. 1926. *Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*. Uppsala.
- Schück, H. 2005. *Kyrka och rike – från folkungatid till vasatid*. Stockholm.
- Segerström, U., Karlsson, J., Karlsson, M., Karlsson, B., Weinehall, A., Magnusson, G., & Bindler, R. 2015. *Medeltida metallbantering i Möre och Garpenberg. Järnet och Sveriges medeltida modernisering*, s. 299–368. Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 48. Stockholm. <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:794829/FULLTEXT01.pdf>
- Spjuth, O. 2018. *Innergården i kvarteret Johannes. Medeltida bebyggelse och skelettgrav i Västerås*. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Fornlämning Västerås 232:1, stadslager Johannes 1. Västerås domkyrkoförsamling. Västerås kommun. Västmanlands län. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2018:5.
- Spufford, P. 2002. *Pengar och makt. Medeltidens handelsmän i Europa*. Stockholm.
- Svanberg, J. 1986. Drottning Katarinas gravsten från Gudhems kloster. *Fornvännen* 81, s. 162–179.
- Söderberg, B. G. 1968. Packhus. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band 13*, s. 75–78.
- Söderberg, B. G. 1965. Källare. *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band 10*, s. 60–62.
- Syse, B. 1995. *Kvarteret Hagbard. Västerås stad. Västmanland*. Arkeologisk förundersökning. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala rapport 1995:26. Stockholm.
- Tagesson, G. 2008. Biskopsstaden Linköping. I: Andersson H., Hansen G. & Øye Bergen I. (red.) *De første 200 årene – nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer*.
- Tagesson, G. 2002. *Biskop och stad. Aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Lund Studies in Medieval Archaeology 30. Lund.
- Tejre, S. 2016. Utgrävning av 500 år gammalt stenhus i Västerås. Sveriges Radio P4 Västmanland 2016-09-21.
- Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av E. Wessén och S. B. F. Jansson. Sveriges runinskrifter 6–9. Stockholm 1940–58.
- Ulväng, G. 2007. Inte bättre förr – kort livslängd på husen. *Byggnadsvård nr 7/2007*. <http://byggnadsvard.se/kunskapsbanken/artiklar/bebyggelsehistoria/inte-baettre-foerr-kort-livslaengd-pa-busen> (hämtad 2018-03-21).
- Wahlberg, M. 1994. *Uppsalas gatunamn*. Uppsala.
- Westerlund, H. 2004. Själamässa idag och i går. *Signum. Katolsk orientering om kyrka, kultur och sambälle nr 8/2004*.
- Westberg Sunesson, T. 2016a. Medeltida hus hittat i centrum. Västmanlands läns tidning 2016-09-16.
- Westberg Sunesson, T. 2016b. Följ med in i det okända stenhuset. Västmanlands läns tidning 2016-09-16.
- Westlund, P.-O. 1941. Om Stockholms storkyrkas medeltida torn. *Fornvännen*, s. 317–320.
- Winroth, A. 1990. *Dalafogden Olof Tyrgilsson, hans förfäder och ätt. Individ och historia. Studier tillägnade Hans Gillingstam 22 februari 1990*, s. 237–339. Stockholm.
- Åkerhagen, A. 1985. *Kritpipor*. Stockholm.

Tekniska och administrativa uppgifter

Den kompletterande förundersökningen

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM16077
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-2015-16, 2016-07-27
<i>Typ av undersökning:</i>	Kompletterande förundersökning
<i>Undersökningsperiod:</i>	29 augusti–19 december 2016
<i>Personal:</i>	Jonas Ros Maud Emanuelsson
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Län:</i>	Västmanland
<i>Kommun:</i>	Västerås
<i>Socken:</i>	Västerås domkyrkoförsamling
<i>Fastighet:</i>	Kvarteret Hagbard
<i>Fornlämning:</i>	Västerås 232:1, stadslager
<i>Fastighetskarta:</i>	11G:7
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	X6609282,86/Y586852,96
<i>Höjdsystem:</i>	RH 2000
<i>Inmättningsmetod:</i>	GPS och manuellt, digitaliserat i efterhand.
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Digitala foton, 6 profiler i A3-format och 9 planer i A3-format inlämnas till Västmanlands läns museum.
<i>Fynd:</i>	Fynden F1–19 förvaras hos KM i väntan på beslut om fyndfördelning.

Den arkeologiska undersökningen

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM16123
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-4424-16, 2016-09-26
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk undersökning
<i>Undersökningsperiod:</i>	26 september–7 november 2016
<i>Personal:</i>	Jonas Ros Oskar Spjuth
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Län:</i>	Västmanland
<i>Kommun:</i>	Västerås
<i>Socken:</i>	Västerås domkyrkoförsamling
<i>Fastighet:</i>	Kvarteret Hagbard
<i>Fornlämning:</i>	Västerås 232:1, stadslager
<i>Fastighetskarta:</i>	11G:7
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	X6609278,48/Y586843,44
<i>Höjdsystem:</i>	RH 2000
<i>Inmättningsmetod:</i>	GPS och manuellt, digitaliserat i efterhand.
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Digitala foton, 3 sektionsritningar i A3-format och 4 planer i A3-format inlämnas till Västmanlands läns museum.
<i>Fynd:</i>	Fynden F1–8 förvaras hos KM i väntan på beslut om fyndfördelning.

Bilagor

Bilaga 1. Fyndtabell FU.....	86
Bilaga 2. Fyndtabell AU.....	87
Bilaga 3. ¹⁴ C-analys.....	88
Bilaga 4. Konserveringsrapport FU.....	89
Bilaga 5. Konserveringsrapport AU.....	91
Bilaga 6. Informationsskyltar.....	93
Bilaga 7. Undersökningsredovisning AU.....	96
Bilaga 8. 3D-modell över hus 1.....	98
Bilaga 9. 3D-modell över hus 2.....	99

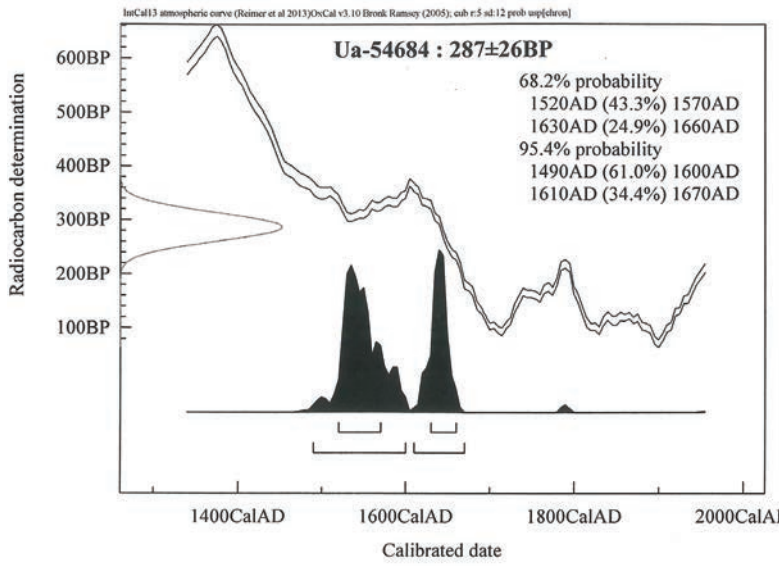
Bilaga 1. Fyndtabell FU

Fyndnr	Sakord	Material	Kommentar	Vikt (g)	Antal	Antal fragm	Fyndomständighet	Gallrat
1	Mynt	Koppar	Drottning Kristina ¼ öre årtal ej läsligt. Diameter 30 mm.	12	1	1	Fyllnadsmassorna i A4 på syllsten i södra väggen.	–
2	Mynt	Koppar	Drottning Kristina ¼ öre, årtal ej läsligt. Diameter 30 mm.	9	1	1	Fyllnadsmassorna väster om A4, lösfynd.	–
3	Mynt	Silver	Präglat i Erik den heliges namn, utgivet av Gustav Vasa. Diameter 19 mm.	1	1	1	Fyllnadsmassorna väster om A4, lösfynd.	–
4	Gryta	Bränd lera	Yngre rödgods, brun glasyr, mynningsbitar och fot.	320	1	6	Fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
5	Gryta	Bränd lera	Yngre rödgods, brun glasyr, mynningsbitar och fot.	230	1	3	Fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
6	Gryta	Bränd lera	Yngre rödgods, brun dekor, mynningsbit, vågbandsdekor.	66	1	1	Fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
7	Gryta	Bränd lera	Yngre rödgods. Bottenbit med del av fot, grön dekor.	117	1	1	Fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
8	Gryta	Bränd lera	Yngre rödgods. Rörskaft med en vulst.	26	1	1	Fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
9	Skål	Bränd lera	Yngre rödgods. Mynningsbit, brun dekor och pipleredekor.	27	1	1	Fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
10	Skål	Bränd lera	Yngre rödgods. Mynningsbit med brungrön och pipleredekor.	25	1	1	Fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
11	Skål	Bränd lera	Yngre rödgods. Mynningsbit med bandhänkel. Brun och grön samt pipleredekor.	125	1	1	Fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
12	Fat	Bränd lera	Yngre rödgods. Mynningsbitar med brun dekor och pipleredekor med grön ton över fläckvis.	130	4	1	Fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
13	Fat	Bränd lera	Yngre rödgods. Bottenbit med brun dekor, mörkbruna stänk och gröna inslag, pipleredekor.	100	1	2	I fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
14	Fat	Bränd lera	Yngre rödgods. Mynningsbit, brun dekor med pipleredekor.	104	1	1	Fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
15	Fat	Bränd lera	Yngre rödgods. Bottenkantbil. Brun glasyr med pipleredekor och grön ton fläckvis.	55	1	2	I fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
16	Kritpipa	Bränd lera	Delar av skaft en bit med rullstämpeldekor.	21	6	6	Fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
17	Formtegel	Bränd lera	Kan vara del av en gotisk valvribba. Storlek >13x>13x7,5–8 cm.	1105	1	1	Lösfynd vid schaktning.	–
18	Fönsterglas	Glas	Glaspest, spår av blyspröjs.	20	5	5	A4, hus 1 på lergolvet.	–
19	Passglas	Glas	Bubblor i glaset.	2	1	1	Fyllnadsmassorna i A4, hus 1.	–
20	Hästsko	Järn	–	259	1	1	Lösfynd bland massorna som överlagrade hus 1.	Ja
21	Hästkosöm	Järn	–	6	1	1	Lösfynd bland massorna som överlagrade hus 1.	Ja
22	Spik	Järn	–	12	2	2	Hus 1, i lergolvet. Metalldetektorfynd.	Ja
23	Spik	Järn	–	24	11	1	Mellan stenarna i stenläggningen A8. Metalldetektorfynd.	Ja

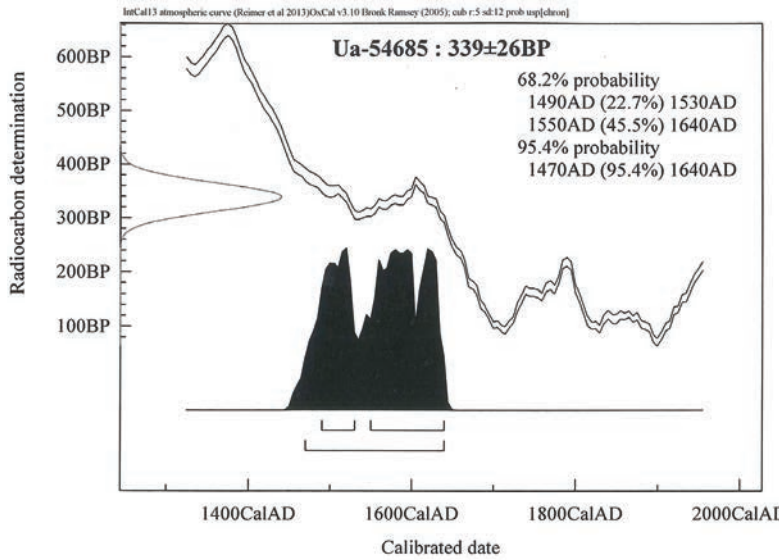

Bilaga 2. Fyndtabell AU

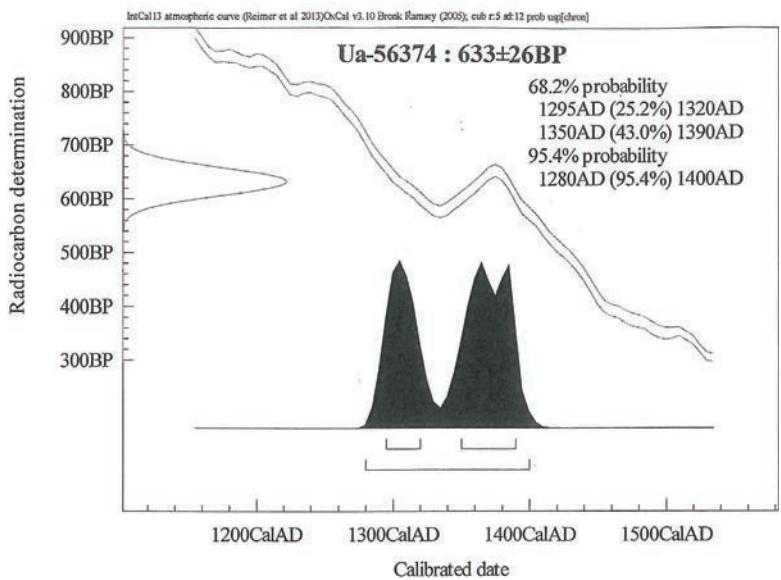
Fyndnr	Sakord	Material	Kommentar	Vikt (g)	Antal	Antal fragm	Fyndomständighet	Gallrat
1	Beslag	Kopparlegering	Två nitar och ett hål. Längd 78 mm.	47	1	1	Mellan stenarna på golvet i A6, hus 2	–
2	Gryta	Bränd lera	Brun glasyr, mynningsbit.	78	1	2	Fyllnadsmassorna i A6, hus 2.	–
3	Gryta	Bränd lera	Brun glasyr, mynningsbit.	18	1	1	Fyllnadsmassorna i A6, hus 2.	–
4	Gryta	Bränd lera	Grönbrun glasyr, mynningsbit.	44	1	1	Fyllnadsmassorna i A6, hus 2.	–
5	Gryta	Bränd lera	Gulbrun glasyr.	15	1	1	Fyllnadsmassorna i A6, hus 2.	–
6	Fönsterglas	Glas	Glaspest, en tillverkningskant. Spår av blyspröjs på en bit.	6	3	3	Fyllnadsmassorna i A6, hus 2.	–
7	Spikar	Järn	–	14	2	2	Fyllnadsmassorna i A6, hus 1.	Ja
8	Föremål	Järn	–	49	1	1	Fyllnadsmassorna i A6, hus 1.	Ja

Prov 1. Ua-54684. Hus A6 mellan göhstenarna.

Prov 2. Ua-54685. Hus A4 under trappan.

Prov 4. Ua-56374. Under A7.

Konserveringsrapport

20161129

1. Ärende: konservering av två kopparmynt och ett silvermynt

1.1. Fyndort: arkeologisk undersökning i kv Hagbard i Västerås.
Projektet: kv Hagbard Västerås SU, KM 16077,
LSt dnr 431-2015-16.

2. Korrosionsstatus - mynt

F1 Koppar. Drottning Kristina ¼ öre, årtal ej läsligt. Vikt 12 gram.
Diameter 30 mm. Fyndplats: Fyllnadsmassorna i A4, på syllsten i södra väggen.

Ovan: före konservering

Ovan: efter konservering

Präglingen var delvis synlig innan konservering på åt- och frånsida. Ytan täcktes fläckvis med lera blandad med små gruskorn. Under framkom en grön och jämn yta, där den metalliska kopparytan syntes fläckvis.

F2 Koppar. Drottning Kristina ¼ öre, årtal ej läsligt. Vikt 9 gram.
Diameter 30 mm. Fyndplats: I fyllnadsmassorna väster om A4, lösfynd.

Ovan: före konservering

Ovan: efter konservering

Präglingen var fläckvis synlig på åt- och frånsida. Ytan täcktes av ett skrovligt lerskikt med inslag av hårt sittande små gruskorn. Under framkom en korroderad grön korrosionsbeläggning med inslag av små upphöjda korrosionskrustor fläckvis över ytan.

F3 Silver. Präglat i Erik den Heliges namn, utgivet av Gustav Vasa. Vikt 1 gram. Diameter 19 mm. Fyndplats: I fyllnadsmassorna väster om A4, lösfynd.

Ovan: före konservering

Ovan: efter konservering

Präglingen var synlig på åt- och frånsida. Ytan täcktes bitvis av ett tunt lerskikt. Ytan under var i bra skick utan inslag av korrosion.

2.1 Konservering av mynt

Mynten undersöktes inledningsvis okulärt under mikroskop och fotograferades före konservering.

Därefter bearbetades mynten försiktigt under mikroskop med hjälp av skalpell, bambustickor och penslar med syfte att avlägsna överflödiga korrosionsprodukter och förtydliga präglingarna.

Avslutningsvis ytskyddsbehandlades mynten med lite mikrokristallint vax som applicerades med en mjuk roterande gethårstrissa.

Konservator
Sophie Nyström

Konserveringsrapport

20161129

1. Ärende: konservering av ett beslag (fnr 1) av kopparlegering.
Vikt 47 gram. Längd 78 mm. Beslaget har två nitar och ett hål.

1.1. Fyndort: undersökning i kv Hagbard i Västerås.
Hittad mellan stenarna på golvet i hus A6.
Projektet: kv Hagbard Västerås, SU,
KM16123, 1st dnr 431-4424-16.

2. Korrosionsstatus - kopparlegering

Ovan: före konservering

Ovan: efter konservering

Ytan täcktes fläckvis med ett lerskikt blandad med små gruskorn. Ytskiktet uppvisade tendenser till avflagnande. Den rödbruna metalliska ytan syntes bitvis. Partier med en ljusgrön, tunn och porös korrosions fanns både på fram- och baksida. Ytan var småskrovlig och bitvis syntes partier med en mörkgrön småskrovlig korrosionsbeläggning.

2.1 Konservering

Beslaget undersöktes inledningsvis okulärt under mikroskop och fotograferades före konservering.

Därefter bearbetades föremålet försiktigt under mikroskop med hjälp av skalpell, bambustickor och penslar med syfte att avlägsna överflödiga korrosionsprodukter och förtydliga eventuell dekor.

Ytan lackades avslutningsvis 7 % (w/v) Paraloid B72 i aceton: etanol (1:4). Detta gjordes på grund av att ytskitet hade uppvisat tendenser till avflagnande.

Konservator
Sophie Nyström

Översikt som visar stenhuset med trappan. Trappan mynnade ned till gården där det bl.a. fanns ett medeltida stenhus med ett stenlagt golv.

ETT MEDELTIDA STENHUS MED EN TRAPPA OCH EN GÅRDSPLAN

Jonas Ros på KM som genomför den arkeologiska undersökningen.

Under augusti och september månad undersöks området närmast Västra Kyrkogatan. Där framkom ett stenhus som var ca 4x6 meter stort. Längs med byggnadens långsida, ned mot Svartån, framkom en trappa som ledde in i byggnaden och fortsatte ut ur byggnadens nordöstra del. Det har varit stora to-

pografiska skillnader på tomten och husets primära funktion har varit att vara ett trapphus och genom det har man fått tillträde till den del av tomten som låg invid Svartån. Sannolikt har huset haft minst en våning till ovanför trappan.

Närmast Västra Kyrkogatan, nedanför staketet, framkom en stenlagd yta som troligtvis utgör del av en stenlagd gårdsplan samtida med stenhuset.

MEDELTIDA STENHUS MED STENLAGT GOLV

År 2013 gjorde KM en arkeologisk undersökning i kvarteret och då framkom delar av ett stenhus, med ett stenlagt golv. Genom 14C-datering vet vi att det huset uppfördes under 1300-talet. Den huslämningen ligger närmare Svartån nedanför stenhuset med trappan och kommer att undersökas under oktober månad 2016.

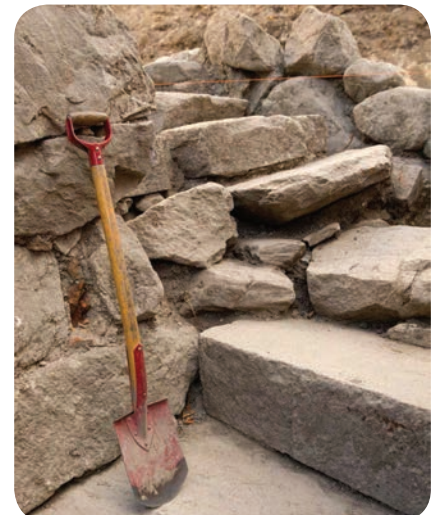
ÄGANDET AV DE MEDELTIDA HUSEN

Huset med trappan, närmast gatan, och stenhuset med det stenlagda golvet, ägdes sannolikt av en kanik med namn Finn Jönsson och från och med år 1429 ägdes det av Sjalakoret som var ett kapell i domkyrkan. Finn Jönsson och en präst med namn Narve Peterson har sannolikt bott på gården. De två medeltida husen lades öde och övertäcktes med jord under 1600-talets första hälft. Två mynt slagna för drottning Kristina, som regerade 1632 – 1654, daterar ödeläggelsen av huset med trappan.

1600-TALET. ETT STORT HUS UPPFÖRDES PÅ TOMTEN

Under 1600-talets första hälft uppfördes det ett mycket stort representativt hus på tomten. Huset var synligt från Svartån och från andra sidan av ån. Husets

väggar följde tomtråns och ned mot Svartån fanns en kraftig mur på vilken huset har vilat. Husets grundläggning uppvisar likheter med Biskopens stallar, d.v.s. den röda byggnaden, söder om undersökningsområdet. Detta stora hus lades öde under 1700-talets början, det vet vi tack vare att det växte ett träd på delar av husets grund och trädet hade ungefär 300 årsringar. Claes Depken köpte tomten 1620 och troligtvis var det han som lät ödelägga de medeltida husen och uppföra det stora representativa huset.

Detalj som visar trappan i stenhuset. I trappan har sannolikt kanik Finn Jönsson och själprästen Narve Peterson gått under 1400-talet.

Detalj som visar trappan i stenhuset. I trappan har samolikt kanik Finn Jönsson och själaprästen Narve Peterson gått under 1400-talet.

ÄGANDET AV DEN UNDERSÖKTA TOMTEN

Det äldsta omnämmandet av den undersökta tomten är ett salubrev från 13 augusti år 1429. Då ägdes den av en kanik med namn Finn Jönsson och han sålde den då till Sjalakoret vid Västerås domkyrka och till herr Narve Petersson som var själapäst vid Sjalakoret. En kanik var en medlem av ett domkapitel. Ett domkapitel omnämns år 1288 i Västerås. Tomten hade tidigare ägts av Klas Djäkn på Kopparberget. I salubrevet nämns att gården låg närmast norr om Biskopsgården.

Sjalakor inrättades i flera domkyrkor under 1400-talet, dagliga mässor i kapellen skulle tjäna de lidande själarna i skärselden och de som plågades här i världen. Ett Sjalakapell omnämns i Västerås år 1412. Ett prebende var knutet till sjalakoret. Ett prebende var ett godsinnehav vars inkomster användes till att betala lön till de som var kopplade till koret.

År 1449 omtalas Sjalagården i Västerås och det tolkas vara den tomten som undersöks arkeologisk som var Sjalagården. Under medeltiden var en Sjalagård en inrättning för gamla, sjuka och fattiga. Verksamheten finansierades genom gåvor till Sjalakoren. Något skriftligt dokument som omtalar verksamheten på Sjalagården i Västerås finns inte.

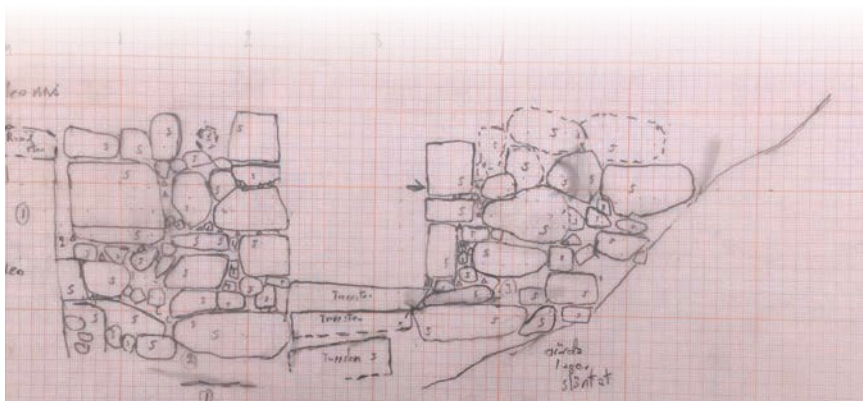
I samband med reformationen konfiskerades klostrens och en stor del av kyrkans egendomar. Den undersökta tomten beslagtogs av Gustav Vasa efter riksdagen i Västerås 1527. År 1620 ägdes tomten av Måns Axelson Roos af Hjelmstätter och det året sålde han tomten till Claes Depken.

Tomten ägdes senare av Simon Benedicti Aborgensis änka Christina Rudbeckia. Simon avled år 1649 och Christina avled 1699.

DET NYA Huset

De arkeologiska undersökningarna är en förutsättning för arbetet med det nya stiftskansliet som bland annat kommer att inrymma biskopens kansli och en ny handikappanpassad entre. Huset utförs i modern stil med träbeklädd fasad och ett levande sedumtak. Till vänster om ingången blir det en plåt med fri sikt ner mot Svartån. Bygget är beräknat att vara klart till december 2017.

FYND FRÅN UNDERSÖKNINGEN

Ett mindre finmaterial har framkommit. De fynd som påträffats har framförallt framkommit i fyllningen till det medeltida huset med trappan. Fynden dateras alltså till den period då stenhuset lades öde. Där påträffades vardagskeramik s.k. yngre rödgods, i form av krukor, fat och skålar med och utan dekor. Delar av kritpipor påträffades. Kritpipor var gjorda av en vitbrännande lera. Under 1600-talet blev det vanligt att röka tobak och på apoteken fanns speciella rökrum.

Vidare påträffades djurben bl.a. från får/get, gris och ko. Djurbenen är rester av matlagning och måltider.

Två mynt ¼ öre slagna för drottning Kristina påträffades i fyllnadsmassorna till det medeltida stenhuset med trappan. Utanför huset påträffades ett mynt slaget i Erik den Heliges namn, det var utgivet av Gustav Vasa och var en örtug präglad ca 1535–1540. Gus-

tav Vasa är känd för att han lät konfiskera kyrkan egendomar och undanträngde kulten av helgon, men i politiskt syfte lät ha präglad mynt i helgonet Erik den heliges namn.

AVSLUTNING

Undersökningen berör delar av en speciell social miljö nära biskopsgården och domkyrkan. Under medeltiden bodde de vanliga borgarna i Västerås i trähus. De som tillhörde de högre sociala skikten residerade i stenhus, vilket manifesterade och legitimerade deras position i samhället. Tack vare undersökningen får vi ökad kunskap om vardagslivet och den sociala strukturen under medeltiden. Undersökningen anknuter också till Reformationsåret 2017 som kommer att firas nästa år. Undersökningen anknuter till det förflutna, nutiden och framtiden och är därför av stor betydelse.

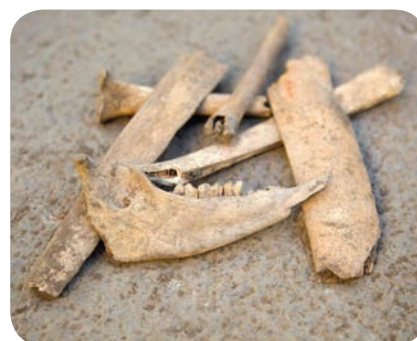
Keramik, så kallat yngre rödgods. Här ses delar av en trefotsgröta som ställdes på glöden och i den kokades mat. Krukan har haft tre fötter och ett handtag.

Del av skaftet till en kritpipa med rullstämpeldecor. På 1600-talet ansågs det hälsosamt att röka och på apoteken fanns speciella rökrum.

Tre mynt. Det lilla är slaget i Erik den Heliges namn och har inskriften SCS ERICVS, men var utgivet av Gustav Vasa och var en örtug präglad ca 1535–1540. De två andra mynten är slagna för drottning Kristina och var 1/4öre. Mynten har inskriften RCS och har tre kronor.

Djurben, matavfall, bl.a. form av revben från ko och del av käke från får/get.

DEN ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGEN

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) genomför under hösten 2016 en arkeologisk undersökning i kvarteret Hagbard med anledning av att Västerås stift kommer att uppföra en ny byggnad för stiftskansliet i kvarteret. Den arkeologiska undersökningen genomförs av Jonas Ros. jonas.ros@kmm.se

Stiftelsen
Kulturmiljövård

Undersökande organisation: Stiftelsen Kulturmiljövård

Datum: 2018-12-13

Undersökningsredovisning Kv Hagbard Västerås SU

Uppgifter om undersökningen

Undersökningstyp: Arkeologisk undersökning
Län: Västmanlands län
Kommun: Västmanlands kommun
Fastighetsbeteckning: Kvarteret Hagbard
Socken: Västerås domkyrkoförsamling
RAÄ-nr: Västerås 232:1
Länsstyrelsens beslut dnr: 431-4424-16,
Exploator: Västerås stift
Fältarbete start/slut: 2016-09-26 tom 2016-11-07
Projektledare: Jonas Ros
Undersökningens faktiska kostnad: 267800

Utvärdering

Genomfördes fältarbetet enligt undersökningsplanen: ja
Behandlades de vetenskapliga frågor som angivits i undersökningsplanen: ja
Genomfördes rapporteringen enligt undersökningsplanen: ja
Genomfördes förmedlingen enligt undersökningsplanen: ja

Förteckning över skriftlig rapportering

Basrapport: Stadsgård och Själagård i Västerås. Medeltida gård med stenhus, Jonas Ros.
Uppladdat i Samla: ja
Arkivexemplar inskickad till Riksantikvarieämbetet: ja

Vetenskaplig fördjupning: 2018, ingår i basrapporten i Stiftelsen Kulturmiljövårds
rapportserie, författare: Jonas Ros
Kommer att uppladdas i Fornreg.
Kommer att inskickas till Vitterhetsakademins bibliotek.

Blanketten *Redovisning av utförd arkeologisk undersökning* har skickats till FMIS: ja
Har ändringsanmälan gjorts: nej

Undersökningsredovisningen ingår i basrapporten: ja
Undersökningsredovisning i form av separat pappersdokument inskickad till
Riksantikvarieämbetet: nej

Annan skriftlig rapportering: nej

Förteckning över förmedling

Populärvetenskaplig sammanfattning: Ingår i basrapporten i Stiftelsen Kulturmiljövårds rapportserie, finns även som separat pdf, författare Jonas Ros.

Visningar: två visningar år 2016 under Kulturnatten, målgruppen var allmänheten.
Föredrag: två föredrag vid temadag Arkeologi i Västmanland vid Västmanlands läns museum, år 2016 och 2017. Titel föredrag år 2016: Medeltida stenhus i kvarteret Hagbard. Titel föredrag år 2017: Medeltida stenhus vid domkyrkan. Målgruppen var allmänheten.
Övrig förmedling: populärvetenskaplig information lades upp på KM:s hemsida. Tre informationsskyltar om de preliminära resultaten sattes upp vid undersökningsområdet, de texterna publiceras även i rapporten. En 3D-modell gjordes över de undersökta husen.

Dokumentationsmaterial

Analogt material kommer att skickas till Västmanlands läns museum.

Material (urval) som sänts för arkivering i analogt pappersarkiv:

antal utskrivna foton: 0

antal utskrivna planritningar: 0

antal handritade planer: 4 i A3-format

Annat: 3 sektionsritningar i A3-format

Originalmaterial som skickats till analogt pappersarkiv: 0

(ex. konserveringsrapporter, 14C-analysrapporter och andra analysrapporter)

Digitalt material förvaras för närvarande hos: Stiftelsen Kulturmiljövård

Digitalt dokumentationsmaterial: Intrasis projekt, CD-modell i Agisoft PhotoScan, lagras digitalt hos Stiftelsen Kulturmiljövård.

